

Arm. Chikobava Institute of Linguistics at TSU

Rusudan Ramishvili

**From Georgian-Persian
Linguistic Relations**

Tbilisi
2018

თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

რუსუდან რამიშვილი

ქართულ-სპარსული
ენობრივი
ურთიერთობიდან

თბილისი
2018

ნაშრომში განხილულია ქართულ-სპარსული ენობრივი ურთიერთობების საკითხები. შესწავლილია -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები, ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი და რთული სიტყვები, რომლებიც სპარსული ენის სათანადო მონაცემებით აიხსნება.

ნაშრომი განკუთვნილია ენათმეცნიერთათვის, ირანისტებისა და საკითხით დაინტერესებულ პირთათვის.

რედაქტორი ავთანდილ არაბული

რეცენზენტები: მანანა კვაჭაძე, ლია ქაროსანიძე

© თსუ არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 2018

ISBN 978-9941-13-703-7

წინასიტყვაობა

ქართულ-სპარსულ ენობრივ ურთიერთობებს ხანგრძლივი და მრავალმხრივი ისტორია აქვს. ამ ურთიერთობათა შედეგები, რომლებიც განსაკუთრებით ლექსიკის სფეროში ვლინდება, მრავალი ქართველი მეცნიერის (იუსტ. აბულაძე, მ. ანდრონიკაშვილი, ა. გვახარია, თ. ჩხეიძე...) კვლევის საგანი გამხდარა.

ჩვენი გამოკვლევის მიზანია, ქართული სალიტერატურო ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლის – „რუსუდანიანის“ – ენობრივი მონაცემების მიხედვით შევისწავლოთ ის თავისებური მოვლენები, რომლებიც ენათა ურთიერთობის შედარებით ღრმა შრეებს ეკუთვნის და ძირითადად შესიტყვებებისა და ფრაზეოლოგიური კალკების სახით ვლინდება. კერძოდ, ამოცანად დავისახეთ, „რუსუდანიანის“ ენის საფუძველზე გამოწველილი შეგვესწავლა ერთი ტიპის თანდებულებიანი კონსტრუქციები, რომლებიც თავისებურად გილს იკავებს ქართული ენის ისტორიაში; ასევე განგვიხილა, ერთი მხრივ, ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი, რომლებიც წარმოშობით სპარსული ენის შესაბამის კონსტრუქციებთან ჩანს დაკავშირებული და, მეორე მხრივ, რთული სიტყვები, რომელთაც ასევე სპარსული ენის მონაცემებით ეძებება ახსნა.

ანალოგიური მოვლენები (თანდებულებიანი კონსტრუქციები, თავისებური შესიტყვებები და რთული სიტყვები) დავადასტურეთ ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტშიც.

ამგვარი კვლევა მნიშვნელოვანია როგორც ქართული ენის ისტორიის შესწავლისათვის, ასევე სპარსული ენის ისტორიის თვალსაზრისითაც.

„რუსუდანიანი“ საშუალო ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთი საყურადღებო ძეგლია. თხზულების ტექსტი მთლიანად გამოვიდა 1957 წელს ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით.

„რუსუდანიანი“ საზღაპრო ეპოსის ნიმუშია. მთავარ ინტერესს მისი თორმეტი ზღაპარი წარმოადგენს. ამის გამოა, რომ იგი საზღაპრო ეპოსის ტიპურ ნიმუშადაა მიჩნეული. მაგრამ ასეა ეს ჩვენი თვალსაზრისით. ავტორისათვის კი ძირითადი ჩანს თხზულების ჩონჩხი, რუსუდანისა და მანუჩარის ამბავი, ზღაპ-

რები მისთვის დამხმარე საშუალებას წარმოადგენს იმ თვალსაზრისის საილუსტრაციოდ, რომელიც რუსუდანის თავგადასავალშია გატარებული. ამდენად, „რუსუდანიანი“ ახლოს დგას დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსის ნიმუშებთან“ (გიგინეიშვილი, 1957).

„რუსუდანიანის“ ავტორი ცნობილი არაა. თხზულების დანერის თარიღი და ორიგინალურობის საკითხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. სხვადასხვა მეცნიერის აზრი „რუსუდანიანის“ დანერის თარიღის შესახებ XII-XVIII საუკუნეებს შორის მერყეობს.

ა. ბარამიძის აზრით, „რუსუდანიანი“ ქართულ ნიადაგზე დამუშავებული კომპილაციური ნაწარმოები ჩანს, რომელსაც დიდაქტიკურ-ალმზრდელობითი და ქრისტიანულ-რელიგიური ტენდენციები ახასიათებს. თხზულების „ფაბულური სქემა ორიგინალურია, ორიგინალურია ზოგიერთი ზღაპარიც. მაგრამ ზღაპართა უმრავლესობა მაინც ნასესხებია. ძირითადი წყარო მნივნობრულია (როგორც ქართული, ისე უცხო). გამოყენებულია ხალხური ზეპირსიტყვაობაც“ (ბარამიძე, 1940: 91).

„რუსუდანიანი“, როგორც ქართული სალიტერატურო ენის ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლი, ყოველთვის საგანგებო ყურადღების საგანი იყო ქართულ ფილოლოგიაში. ეს თხზულება განსაკუთრებით იქცევდა ყურადღებას თავისი ლექსიკური სიმდიდრით და ენობრივი თავისებურებებით. „რუსუდანიანის“ ენის შინაგანი კავშირი სპარსულთან იმთავითვე შეინიშნებოდა, თუმცა თვით ამ ძეგლის ორიგინალურობის საკითხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევდა. ამ თხზულებასთან დაკავშირებული არაერთი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხი გადანყვეტილად ითვლება, მაგრამ, ამავე დროს, ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში არსებობს ვარაუდები, რომელთა დადასტურებასა თუ უარყოფაში ძეგლის ენობრივ ანალიზს მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეუძლია. გაღრმავებულმა ენობრივმა კვლევამ, გარდა თავისთავადი მნიშვნელობისა, შეიძლება გარკვეული პასუხი მოგვცეს ამ ძეგლის წარმომავლობის თვალსაზრისითაც.

წინამდებარე ნაშრომი შედგება სამი თავისა და ძირითადი დასკვნებისაგან.

ნაშრომის I თავი – „გან თანდებულიანი კონსტრუქციები „რუსუდანიანში“ და მათი გენეზისის საკითხი“ – ეძღვნება საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში გამოვლენი-

ლი თავისებური - გან თანდებულიანი კონსტრუქციების ფუნქციათა შესწავლას.

ნაშრომის II თავი - „სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმები და მათი გამოვლენის ფაქტები „რუსუდანიანში“ - ეძღვნება სპარსული რთული ზმნების ზოგად დახასიათებას, განხილულია მოსაზრებები, რომლებიც ტერმინის - „რთული ზმნა“ - შესახებაა გამოთქმული სპეციალურ ლიტერატურაში, გაანალიზებულია სხვადასხვა ტიპის რთული ზმნების სტრუქტურული, გრამატიკული და სემანტიკური თავისებურებები.

„რუსუდანიანში“ დადასტურებულ სპარსულ რთულ ზმნათა კალკებს შორის ცალკეა განხილული როგორც იმგვარი კალკები, რომელთა სახელური ნაწილი სპარსულიდანაა ნასესხები, ხოლო ზმნა თარგმნილია, ასევე გამოყოფილია იმგვარი ფრაზეოლოგიზმები, რომელთა სახელური ნაწილიცა და ზმნაც სპარსულიდან ქართულად არის თარგმნილი.

III თავში - „სპარსულ რთულ სიტყვათა კალკები „რუსუდანიანში“ - I პარაგრაფი ეძღვნება სპარსულ კომპოზიტთა კლასიფიკაციის პრობლემას, მიმოხილულია სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხის შესახებ არსებული მოსაზრებები.

II პარაგრაფში განხილულია სხვადასხვა ტიპის სპარსულ კომპოზიტთა კალკები „რუსუდანიანში“, გამოყოფილია იმგვარი შემთხვევებიც, როცა სპარსული რთული სიტყვები ქართულში კომპოზიტების სახით არ არის გადმოტანილი.

აღნიშნული კვლევის შედეგად გამოვლენილია ერთგვარი ენობრივი უნივერსალია, რომელიც უკავშირდება -გან თანდებულის მეშვეობით მიზეზ-შედეგობითი მიმართებების გამოხატვას, სივრცული და მიზეზობრივი „გამომდინარეობის“ შინაგან კავშირს; ასევე აღწერილი და ახსნილია ის ფრაზეოლოგიური შესიტყვებანი, რომლებიც სპარსულ ზმნურ ფრაზეოლოგიზმთა სხვადასხვა საფეხურს წარმოადგენს და გამოყოფილია ისეთი რთული სიტყვები, რომელთა მოტივაცია სწორედ სპარსული ენის ისტორიაში იძებნება.

რამდენადაც შესაბამის სპეციალურ ლიტერატურასა და წყაროებში ტრანსკრიბირების სხვადასხვა ვარიანტი გვხვდება, არაერთგვაროვნების თავიდან ასაცილებლად ვიყენებთ ტრანსკრიფციის იმ სისტემას, რომელიც ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არის დამკვიდრებული.

I თავი

1. -გ ა ნ თანდებულისანი კონსტრუქციები „რუსუდანიანში“ და მათი გენეზისის საკითხი

საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში გვხვდება იმგვარი -გან თანდებულისანი კონსტრუქციები, რომლებიც თავისებური ჩანს ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის თვალსაზრისით.

ა. შანიძეს გამოყოფილი აქვს -გან თანდებულის სხვადასხვა მნიშვნელობა, რომელთა შორის განსახილველთა მსგავსი კონსტრუქცია არ დასტურდება. კერძოდ, ა. შანიძის მითითებით, -გან თანდებულისანი ნათესაობითი აღნიშნავს:

ა) მოქმედ პირს სახელზმნასთან: „პოვნა ავთანდილისაგან დაბნედილის ტარიელისა“, „მისვლა ავთანდილისაგან ფრიდონისასა“...

ბ) მასალას, რომლისგანაც რაიმე მზადდება: „ერთი ხისაგან ბარიც გამოვა და ნიჩაბიცო“ (ანდ.).

გ) დაშორებას, დაცილებას, თავის დაღწევას: თანამდებობისაგან გაათავისუფლეს, ხისაგან ჩამოხსნეს და მისთ....

დ) გარდაუვალ ზმნასთან და სახელზმნასთან მიზეზს: ში-შისაგან ცახცახი მოუვიდა, გვალვისაგან ყანები სულ გადახმა“... (ა. შანიძე, 1973: 602).

1.1. შედარების გამომხატველი -გან თანდებულისანი კონსტრუქციები

საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში -გან თანდებულისანი თავისებური კონსტრუქციები უნინარესად გვხვდება მაშინ, როცა -გან თანდებული შედარების გამომხატვაში მონაწილეობს: -გან თანდებული დაერთვის არსებით სახელს და მას მოსდევს ზედსართავი სახელი აღმატებითი ხარისხის ფორმით:

„შეიქნა ოთხისა წლისა და ასეთი ტანი ქონდა, რომე ყოვლისა კაცისაგან უმაღლე იყო“... (რუსუდ., 327, 22).

„კაცს რომ შეესცილდი, დავდექ, ჯოჯოხეთისაგანც უბნელე იყო იგი სახლი“ (რუსუდ., 538, 30).

„არა ამო სასმენელია ჩემთვის, არამედ ნალელისაგან უმწარესი და კვლავცა ნუ მსმენია მაგისტანა ანბავი“ (რუსუდ., 317, 8).

„შეჯდა ცხენსა, მცირედნი კაცნი თან ნაიტანა და ნავიდა ქარისაგან უმაღლესად“ (რუსუდ., 370, 30).

„ლონე აღარა მქონდა და მას ჩემთვის დედისაგან უმჯობესსა და დისაგან უსაყვარლესსა მოახლეს უთხარ“ (რუსუდ., 554, 5).

„რუსუდანიანში“ - გან თანდებულდართულ შესადარებელ სახელს მოსდევს აგრეთვე უმეტესი, რომელიც უ-ეს მანარმოებლებითაა მიღებული მეტი-საგან.

„და წამოდგა დედოფალი და მოეხვია სიძესა თვისსა, აკოცა, ქება შეასხა ყოვლის ქებისაგან უმეტესი“ (რუსუდ., 374, 1).

არის შემთხვევები, როცა -გან თანდებულდართულ სახელს მოსდევს ვითარების ზმნიზედა უმეტესად, რომელიც მიღებულია ზემოაღნიშნული ხარისხის ფორმისაგან უ-მეტ-ეს-ი. მაგ.:

„ვნახე ერთი დიდი, დიდებულთაგან უმეტესად შემკობილი კარი“ (რუსუდ., 575, 16).

„ყოვლისაგან უმეტესად ღვინი და ჩუქება იყვის“ (რუსუდ., 400, 11).

გარდა ზემოაღნიშნული ფორმისა, -გან თანდებულისა სახელს მოჰყვება აგრეთვე მეტი-საგან ნანარმოები ვითარების ზმნიზედა ნამეტნავად¹. მაგ.:

„იგიც დღისაგან ნამეტნავად იზდებოდა, ვითამც ღმერთი მაშინვე კეთილის მოქმედებას ხედვიდა და უნდოდა მისი გახელმწიფება და ბოროტისა ჩვენისა საქმისათვის დამხობა მამა-პაპათა ჩემთა“ (რუსუდ., 276, 38).

მოყვანილ მაგალითებში ზედსართავი სახელები გვხვდება აღმატებითი ხარისხის ფორმით, რომელთა ხარისხის მანარმოე-

¹ მეტი > ნა-მეტ=ი - „ზედმეტი“, „ჭარბი“ > ნა-მეტ-ან-ი - „მეტის-მეტი“ > ნა-მეტნ-ავ-ად.

ნამეტნავი (+7,7 დანიელ Z) ზომაზე მეტი ZB (საბა)

ნამეტნავი - „მეტი“, „უფრო მეტი“, „ზედმეტი“, „მეტისმეტი“, „გადაჭარბებული“.

ნამეტნავად - „მეტისმეტად“ (რუსუდ. ლექს.).

ბელია უ-ეს და უ-ო: უმწარესი, უმაღლესი, უმჯობესი, უსაყვარლესი. „ასეთი წარმოება თანაბრად გატარებულია ზედსართავებში, იქნებიან ისინი პირველადი (წითელი, სქელი) თუ ნაზმნარი (მწიფე, მჯობი), ქართული (თეთრი, გლახაკი) თუ უცხო წარმოშობისა (სპეტაკი, ღარიბი)“ (შანიძე, 1973: 140).

„საშუალ და ახალ ქართულში უფროობითი ხარისხის საწარმოებლად გამოყენებულია: უ-ეს, იშვიათად უ-ოს აფიქსები. მათ გარდა ხარისხის საწარმოებლად გამოყენებულია უ-ე, იშვიათად უ-ო აფიქსებიც“ (ზურაბიშვილი, 1957: 140).

-გან თანდებული დაერთვის როგორც არსებით სახელს, ასევე ნაცვალსახელს და მას მოსდევს ზედსართავი სახელი ხარისხის ფორმით:

„ვნახე, რომ ჩემს ქვეშაგებში ხელმწიფე წვა ჩემგან უშვენიერესი და უბრწყინვალესი“ (რუსუდ., 569, 6).

„მერმე ერთი ყველასაგან უხუცესი კაცი იყო“ (რუსუდ., 406, 26).

არის შემთხვევა, როცა გვხვდება -გან თანდებულდართული რიცხვითი სახელი და მას მოჰყვება უ-ეს მანარმოებლიანი ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა:

„ორნი ლაშქარნი დაპირისპირდეს, რომ შევხედეთ, პირველისაგან უმრავლესი გვეჩვენნეს“ (რუსუდ., 292, 30).

საყურადღებოა აგრეთვე ისეთი კონსტრუქციები, როცა შედარებითი ხარისხი ინარმოება შემდეგნაირად: -გან თანდებულდართული შესადარებელი სახელი + ზმნიზედა:

„შენგან მე უკეთ ვიცი, სადაც შენ მიმავალი ხარ“ (რუსუდ., 545, 23).

„რა მისი ხმა ჩამომესმა, ბოლრატ აქიმისა ნამლისაგან უკეთ შემერგო და, ვითა მკვდარი გავცოცხლდი, თვალნი ავიხილნე“ (რუსუდ., 555, 10).

... „ანუ ჩემთა მშობელთაგან თქვენ უკეთ არ მიმაჩნდეთ“ (რუსუდ., 472, 25).

„დეზი ჰკრა ცხენსა და იმ ისრისაგან უმაღლესი ცხენი გავარდა, იმ ღრუბელს ქვეშ გაუარა“ (რუსუდ., 429, 19).

„რა ეს უთხრა, გარდახტა გოშია და ქარისაგან უმაღლესი წავიდა“ (რუსუდ., 280, 38).

„რა ხელმწიფემან მნახა, უმდაბლესად და უტკბესად და-
მხვდა, კვლავინდლისაგან უფრო ახლო დამისვა და პატივითა
მომეპყრა“ (რუსუდ., 567, 29).

ამ მაგალითებში შესადარებელ სახელს დაერთვის -გან
თანდებული და მას მოსდევს ვითარებითი ზმნიზედის (წარმოშო-
ბით ზედსართავის აღმატებითი ხარისხის შემოკლებული) ფორ-
მები¹. ზოგ შემთხვევაში შესადარებელი საგანი და ვითარებითი
ზმნიზედა გათიშულადაა წარმოდგენილი, უშუალოდ არ მოსდევს
ერთი მეორეს (შენ გან უკეთ და მშობელთა გან უკეთ
გათიშულია ნაცვალსახელებით „მე“ და „თქვენ“).

როგორც ზემოგანხილული მაგალითებიდან ჩანს, ამგვარ
შემთხვევებში პირველ ადგილზე გვხვდება -გან თანდებულიანი
შესადარებელი სახელი და მომდევნოზე - ზედსართავი სახელი
ხარისხის ფორმით, ან მიმღეობა... თუმცა შესაძლებელია შებრუ-
ნებული წყობაც: ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა + -გან
თანდებულიანი სახელი:

„რა სადგომზე მივიდი, დამხვდის უმჯობესი პირველისაგან
ტახტ-გვირგვინი, თეჯირი, ოთალი, მორთულობა“ (რუსუდ., 558,
32).

„მეშვიდესა დღესა უფიცხესად შეიბნეს ყოვლისა ომისა-
გან“ (რუსუდ., 379, 32).

ზოგჯერ -გან თანდებულიანი შესადარებელი სახელი
გვხვდება ზედსართავ სახელებს შორის: „ან ეს სამეფო უდიდესა
ყოველთა სამეფოთაგან და უზეშთაესი“ (რუსუდ., 352, 21).

„რუსუდანიანში“ გვხვდება ისეთი -გან თანდებულიანი შე-
დარების გამომხატველი კონსტრუქციებიც, რომლებშიც ზედ-
სართავი სახელი მორფოლოგიურად არ აწარმოებს ხარისხის
ფორმებს და ლექსიკური საშუალებით გამოხატავს შედარებას. -
გან თანდებულიან შესადარებელ საგანს მოსდევს ხარისხის
გამომხატველი უფრო და შემდეგ - ზედსართავი სახელი დადე-
ბითი ხარისხის ფორმით. მაგ.: „და მერმე ასეთი მაშხლები გა-
რდმოჰკიდეს, რომ დღისაგან უფრო ნათელი იყო“ (რუსუდ., 464,
9).

„შენ არ უფრო დიდი ხელმწიფე ხარ ერთის გრძნეულისა-
გან-მეთქი?“ (რუსუდ., 226, 19)

¹ უკეთ ← უ-კეთ-ეს-(ად), უმაღლ ← უ-მაღლ-ეს-(ად).

ამ უკანასკნელ შემთხვევაში -გან თანდებულიანი კონსტრუქცია პოსტპოზიციური ნყობით ერთმანეთისაგან გათიშულადაა წარმოდგენილი და ჯერ გვხვდება ლექსიკური საშუალებით გამოხატული ხარისხი ზედსართავი სახელისა და შემდეგ -გან თანდებულიანი სახელი. ასეთი შემთხვევები შედარებით იშვიათია. ძირითადად I შემთხვევის მსგავსი ვითარებაა: ჯერ -გან თანდებულიანი სახელი და შემდეგ - ლექსიკური საშუალებით გამოხატული შედარება. მაგ.:

„ჯერ იმ გარეს სახლისაგან ის უფრო სუფთა იდგა“ (რუსუდ., 208, 37).

„ახლად განმინდეს და შეუდგეს, რომე მისგან უფრო უცხო არა იქნებოდა“ (რუსუდ., 78, 16).

„როგორც სხვას ქვეყნის ხელოსნებისაგან ესენი უფრო უცხო საქმის მოქმედნი არიანო, ისევ ამ საქმით უფრო უცხო და უცხო საქმეები კეთდებაო...“ (რუსუდ., 530, 16).

„გაუწყრა ღმერთი ჩემს ცოდვასა და მომისივა დევისაგან უფიცხესი, ვეშაპისაგან უშმაგესი, ცეცხლისაგან უფრო შემწველი ხვადი ლომი“ (რუსუდ., 447, 1).

საყურადღებოა ის შემთხვევები, როცა -გან თანდებულიანი კონსტრუქციაში უფრო მონაწილეობს არა როგორც შედარების გამომხატველი საშუალება, არამედ როგორც დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული (ზმნიზედა)¹. მაგ.:

„რა ქალისა წაყვანა შეიტყო, ჯოჯოხეთისა კვამლისაგან უფრო დაბნელდა და ცეცხლივით აენთო“ (რუსუდ., 188, 34).

„მწვეც მომწონსო და შვილისაგანც უფრო მიყვარსო“ (რუსუდ., 466, 25).

„გრძნეული თუ შენგან უფრო კიდე ვინმეა, მისი არიფი ბედნიერი ქალი ყოფილაო“ (რუსუდ., 435, 18).

არის შემთხვევები, როცა უფრო გათიშულია -გან თანდებულიანი სახელისაგან. მაგ.:

„იმ ქალაქის შოვნისაგან, შევატყე, ხოსროს ის უფრო ეამა“ (რუსუდ., 308, 8).

¹ უფრო - უდიდეს(ს)ავით ZAB (საბა). „რუსუდანიაანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში უფრო-ს შემდეგი მნიშვნელობებია მოცემული: „უფროსი“, „უდიდესი“. „უფროსი“, „უზნესი“. როცა უფრო მონაწილეობს -გან თანდებულიანი შედარების გამომხატველ კონსტრუქციებში, ძირითადად გვხვდება მნიშვნელობებით: „მეტი“, „მეტად“.

„რა ფეხზე დადგა, იმავ სამუშაოს უფრო ეშურებოდა თვის გამთელებისაგან“ (რუსუდ., 320, 39).

ცალკე უნდა გამოიყოს ის კონსტრუქციები, როცა -გან თანდებულიან შესადარებულ სახელს მოჰყვება მეტი დადებითი ხარისხის ფორმით. მაგ.:

„შეიქნა სიხარული ზომისაგან მეტი და ნავიდენ მისაგება-ვად პაპა-ბიძანი და ძმანი მისნი“ (რუსუდ., 595, 29).

ამავე პოზიციაში დასტურდება აგრეთვე მეტი-საგან ნა-ნარმოები ვითარების ზმნიზედა:

„ჩვენ რადლა ვკვდებით ზომისაგან მეტად და მასვე მეუფე-სა არ ვეაჯებით გამოსხნისათვის“ (რუსუდ., 564, 23).

„იამა ზომისაგან მეტად და გაუკვირდაცა იქიური რიგი, ნე-სი და მორთულობა“ (რუსუდ., 318, 23).

-გან თანდებულიანი შედარებითი კონსტრუქციები, გარდა „რუსუდანიანისა“, გვხვდება აგრეთვე საშუალი ქართულის სხვა ლიტერატურული ძეგლების ენაში: „ვეფხისტყაოსანში“, „ვისრამიანში“, „ამირანდარეჯანიანში“. მაგ.:

„ვითა გამზრდელსა ჰმართებდა, გაზრდილი აგრე ხელია, რომე სდის ცრემლი თვალთაგან, ცეცხლთაგან უფრო ცხელია“ (ვტ. 1623).

„ავთანდილ უთხრა: „ნუ გეშის, წიგნსაცა აგრე სწერია: მოყვარე მტერი ყოვლისა მტრისაგან უფრო მტერია

(ვტ. 1211).

„ჯეროთ დედოფალი ცოცხალ-ა, მკვდართაგან უფრო მკვდარია“ (ვტ. 1595, 1).

„დავლა და ბედი, ლარი და საჭურჭლე მათი მთისაგან უმძიმესი იყო, და შეჭირვება – ბზისაგან უსუბუქე“ (ვისრ., 35, 34).

„ვითა მჭედელნი გვრდემლსა სცემდეს, ეგრე ჩქარა ერთმანეთსა სცემდეს და მეხის ჭეხისაგან უფრო საშინელი ჯმა გამოდიოდა“ (ამირანდ. 736, 17).

ანალოგიური კონსტრუქცია შევნიშნეთ ფერეიდნულ დიალექტშიც -ყე თანდებულიანი მასალის ანალიზისას. -ყენ /-ყე /-ყ თანდებული -კენ თანდებულის ფონეტიკური ნაირსახეობაა.

ქართული ენის დიალექტებისაგან განსხვავებით გაფართოებული ჩანს მისი გამოყენება ფერეიდნულში¹.

„ყე // ყენ(ა) თანდებული ფერეიდნულში გამოიყენება გამოსვლითი ფუნქციის გამოსახატავადაც (არნ. ჩიქობავა); დაერთვის უპირატესად მიცემითი ბრუნვის ფორმას, გვხვდება ნათესაობითანაც: ამოიღე ჯიბესა-ყე ფული „ამოვიღე ჯიბიდან ფული“. ჩამოიდა ცხენსა-ყენა „ჩამოვიდა ცხენიდან“... ემის-ყე ანქით შიში აღარა აქო „ამიდან/აქედან მანდეთ შიში აღარ აქესო“ (ჯორბენაძე, 1989: 368).

ჩვენი ყურადღება მიიქცია კონსტრუქციამ, როცა -ყე თანდებული მონაწილეობს შედარებითი ხარისხის წარმოებაში. მაგ.: ბერ დედაკაცი, მოჰსენ დედაკაცი, ჩემყე მობერო იყო ერთ თალაქადა“ (იკე, XXXIV, 2000: 261, 87).

„ამ ერთ ბიჭსა, რო თაჲსყე ბაჲტა არი, ორ ბიჭი ჰყავ“ (იკე, XXXIV, 2000: 260, 8).

ჩვენი ვარაუდით, ზემომოყვანილი კონსტრუქცია სპარსულის გავლენით ჩანს გაჩენილი ფერეიდნულში. შედარებითი ხარისხი სპარსულში იწარმოება *az* („გან“) წინდებულის მეშვეობით. განხილულ მაგალითებში -ყე თანდებული გვხვდება -გან თანდებულის იმ ფუნქციით, რომელიც უკვე განვიხილეთ საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში.

-გან თანდებულიანი შედარებითი ხარისხის ფორმები მოყვანილი აქვს ფრანჩესკო მარია მაჯოს თავის შრომაში, რომლის სათაურია: „ნაშრომი აღმოსავლურ ენათა შესახებ, რომლებიც საქართველოს მხარეებში იხმარება. წიგნი პირველი, რომელიც შეიცავს ქართული ანუ იბერიული სასაუბრო ენის გრამატიკულ წესებს – შედგენილი ფრ. მარია მაჯოს მიერ... რომში, სარწმუნოების გამავრცელებელი წმინდა კონგრეგაციის სტამბიდან, [მეორე გამოცემა] 1670, უზენაესი ნებართვით“².

„ქართული ანუ იბერიული ენის გრამატიკულ წესებს“ უჭირავს მაჯოს შრომის პირველი ნაწილი. ფ. მ. მაჯოს შრომის მეო-

¹ -ყე თანდებულის ეს ფუნქცია აქამდე შენიშნული არ ყოფილა სამეცნიერო ლიტერატურაში.

² ფრ. მარ. მაჯოს ქართულ გრამატიკაზე მსჯელობისას ვსარგებლობთ წიგნით – არნ. ჩიქობავა, „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი – 1965.

რე ნაწილი („მეორე წიგნი“) თურქული (აგრეთვე არაბული) ენის ნესებს გადმოგვცემს.

ჩვენთვის საინტერესო შედარებითი ხარისხის გამომხატველი -გან თანდებულიანი ფორმები ფ. მ. მაჯოს მოცემული აქვს გრამატიკის მეორე ნაწილში, ეტიმოლოგიაში, რომელიც, მისი თქმით, მეტყველების ნაწილთა წარმოების ნესებია. მაჯოს ჩამოთვლილი აქვს ცხრა მეტყველების ნაწილი: სახელი, ნაცვალსახელი, ზმნა, მიმღეობა, ზმნისართი, წინდებული, თანდებული, შორისდებული და კავშირი (ჩიქობავა, 1965: 23).

მაჯოს მიხედვით, სახელის მეხუთე მდევარია შედარება. მას შედარების ორგვარი წარმოება მოჰყავს. ერთია: სი- თავსართიანი წარმოება, რომელიც შედარებით ხარისხად აქვს მიჩნეული და მოჰყავს ფორმები: ლამასი – სილამასი, ავი – სიავი, წმინდა – სინმინდა... ხოლო მეორეა: -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები: „მძესაგან-ლამასი“ *sole pulchrior* „მზისაგან ლამაზი“, „მზეზე ლამაზი“, „ეშმაკისაგან პილსი“, „ყუასაგან მაგარი“ (ე. ი. ქვაზე მაგარი), „თაჰლისაგან ტკბილი“, ე. ი. თაფლზე ტკბილი... ვაჯისაგან ძალიანი (ე. ი. ვაჟზე ღონიერი), ბერისაგან წმინდა (ჩიქობავა, 1965: 65). არნ. ჩიქობავა მიუთითებს სუპლეთიურ წარმოებაზე: უარესი, უკეთესი და აღნიშნავს, რომ არეულადაა: „უარესი“ თარგმნილია *melior*, რაც „უკეთესს“ ნიშნავს; „უკეთესი“ *pcior*, რაც „უარესია“. ზოგჯერ „უარესი“ „უკეთესსაც“ ნიშნავს: „მარგალიტისაგან უარესი“, ე. ი. „მარგალიტზე უკეთესი“. „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონშიც მისი ეს მნიშვნელობაა („უკეთესი“, „უმჯობესი“) მოცემული.

„რუსუდანიანში“ „უარესი“ გვხვდება როგორც „უარესის“, „უფრო ცუდის“, ასევე „უკეთესის“ მნიშვნელობითაც.

ჩვენი აზრით, აღნიშნული კონსტრუქციები მაჯოს ქართველმა კონსულტანტებმა უკარნახეს. იმ პერიოდისათვის შედარებითი ხარისხის წარმოება -გან თანდებულიანი კონსტრუქციებით, როგორც ჩანს, საკმაოდ გავრცელებული იყო.

უ-ეს, უ-ე, უ-ოს მანარმოებლებით წარმოქმნილ ხარისხიან კონსტრუქციაში შემავალ სახელთა ბრუნების საკითხს შეეხნენ ძველი გრამატიკოსებიც. კერძოდ, ანტონ პირველი წერდა: „სახელნი ზედ-შესრულნი შემსგავსებითნი და აღრობითნი, რომელ არიან სხმით-გარდასლვთნი, წარმოებულნი პირველ-სახეთაგან

თხოვასა შინა ბრუნვლთასა, არა თუ პირველსახეთაგან თხოვილთა ითხოვენ ბრუნვლთა, არამედ სხუათა მებრ ბუნებისა თვისისა, მაგ.: უთეთრესი მარგალიტისა, უმჭკრვალესი იასპისაგან და სხუანი“ (ანტონ პირველი, 1885: 249).

პლ. იოსელიანი აღნიშნავდა, რომ „შეთანასწორებითი და აღმატებითი ხარისხნი ოდეს მიენერებიან არსებითთა სახელთა, მიიღებენ ბრუნვასა ნათესაობითისა: უდიდესი ქუცყანისა“ (იოსელიანი, 1863: 86-88).

სილ. ხუნდაძეც შესადარებელი საგნის სახელის ბრუნვად ნათესაობითს თვლიდა: „ზოგი მწერალი ხმარობს: მთაზე უმაღლესი, ენაზე უტკბესიო და სხვ. შედარებით ხარისხს შემდეგ ქართულ ენას უფრო ნათესაობითი ბრუნვა შეშვენის, – და, მაშასადამე, უნდა ვიხმაროთ: ენის უტკბესი, მთის უმაღლესი, ამის უკეთესი... თანდებული -ზე ამ შემთხვევაში მხოლოდ ზოგიერთ ნაცვალსახელთან იხმარება, ჩემზე (შენზე...) უკეთესი. თანდებული ზე იხმარება აგრეთვე იმ შემთხვევაში, როცა შედარებითი ხარისხი ზმნისართით არის გამოხატული¹: მთაზე უფრო მაღალი, ამაზე უფრო კარგი და სხვ. ფორმა მთაზე მაღალი, ამაზე კარგი და სხვა არ ვარგა (ხუნდაძე, 1904: 176).

„ხარისხის ფორმა, თუ მასთან წარმოდგენილია შესადარებელი (საზოგადო) სახელი, რომელიც დამატების ფუნქციას ასრულებს წინადადებაში, მართავს ამ უკანასკნელს მიცემით ან ნათესაობით ბრუნვაში“ (ზურაბიშვილი, 1957: 159).

სინტაქსური ურთიერთობის მხრივ ასეთივე მდგომარეობაა მეგრულშიც. „მეგრულში ხარისხის სახელი შესადარებელ სახელს მართავს ნათესაობით ბრუნვაში: ... „არძომ უგვანილაში, ირფელიშ უსქვამაში დო ირფელიშ უმარჯვაში მუ რენ, ქომინითია! – ყველაფრის უმსუქნესი, ყველაფრის ულამაზესი და ყველაფრის უმარჯვესი რა არის, მითხარიო!“ (ზურაბიშვილი, 1957: 159). იქვე მითითებულია, რომ „ანალოგიური მდგომარეობაა მეგრულში თანაბრობით ხარისხთანაც. აქაც შესადარებელი სახელი ნათესაობით ბრუნვაშია მართული“.

¹ როგორც ზემოთ განხილული მაგალითებიდან ჩანს, -გან თანდებული დაერთვის ნაცვალსახელებსაც (ჩემგან უმშვენიერესი) და უფრო ზმნისართით გამოხატულ შედარებასაც (დღისაგან უფრო ნათელი).

საშუალ ქართულში შესადარებელი სახელი დგას ნათესაობით ბრუნვაში და დაირთავს -გან თანდებულს. ამგვარი კონსტრუქციები დ. სვანიძეს მიაჩნია საშუალი ქართულის კუთვნილებად. კერძოდ, იგი მიუთითებს: „ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი -გან თანდებულისა შესადარებელი საგნის სახელი საშუალი ქართულის კუთვნილებაა, რადგან მსგავსი ფორმები ძველი ქართულისათვის უცხოა (სვანიძე, 1997: 116).

შედარებითი ხარისხის -გან თანდებულისა კონსტრუქციით წარმოებისას უპირველესად ყურადღებას იქცევს ის, რომ ამგვარი კონსტრუქცია ახასიათებს სპარსულს. სპარსულში ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა იწარმოება **az** (-„გან“, -„დან“) წინდებულის მეშვეობით. მაგ.: *bolandtar az xāne* – „სახლზე მაღალი“ (ზედმინ.: „სახლისაგან მაღალი“) (სპარს. *boland* – „მაღალი“, *tar* – ხარისხის მანარმოებელი სუფიქსი, **az** – წინდ. – „გან“, „დან“, *xāne* – „სახლი“).

გაგვიჩნდა ვარაუდი, რომ საშუალი ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში -გან თანდებულისა შედარების გამომხატველი კონსტრუქციები დამკვიდრებულია სპარსული ენიდან. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ვისრამიანში“ უფროობითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული სახელის დასმა -გან თანდებულისა ნათესაობითი სპარსული შედარებითი ხარისხის **az** წინდებულისა კონსტრუქციის კალკია: „სპარსულში *tar* მანარმოებლისა შედარებითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებულ იმ სახელს, რომელსაც ხარისხით დახასიათებული საგნის სახელი უდარდება, კავშირის როლში ახლავს **az** წინდებული, რომელიც ჩვეულებრივ ქართული -გან თანდებულის მნიშვნელობისაა. ამგვარად, „ვისრამიანში“ უფროობითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული სახელის დასმა -გან თანდებულისა ნათესაობითი სპარსული შედარებითი ხარისხის **az** წინდებულისა კონსტრუქციის კალკია“ (დანელია, 1978: 101). ამ აზრის დასადასტურებლად ერთმანეთს შევუდარეთ „ვისრამიანი“ და „ვის ო რამინი“-ს ტექსტი. როგორც ცნობილია, „ვისრამიანი“ ზუსტი თარგმანია სპარსული „ვის ო რამინისა“ და შესაძლებლობა გვაქვს, საანალიზო -გან თანდებულისა კონსტრუქციები შევუდაროთ სპარსული ტექსტის შესაბამის ადგილებს.

„ვისრამიანი“:

„მისისა ასრე გასლვისათვის ყოველი კაცი ტიროდა
და მისისა ჭირისათვის ყველა მისგან უძნელე იყო“ (39, 25)¹

„ვის ო რამინი“: *be dardaš har kas xaste ჯეგარ bud*

be zāri har kas ke didaš zu batar bud (95, 3)

ზედმინ.: „მისი ტკივილით ყველა შენუხებული იყო,
მისი კვნესით ყველა, ვინც მას ნახავდა, მასზე (მისგან)
უარესად იყო“.

როგორც ვხედავთ, სპარსულ ტექსტში -გან თანდებულის
შესაბამის ადგილას გვხვდება *az* (-„გან“, -„დან“) წინდებული.

„ვისრამიანი“:

„მიჯნურობისაგან უარესი არა არს საქმე,

მიჯნურისაგან უფრო საბრალო არაეინ არის!“ (41, 8)

„ვის ო რამინი“: *ze āšeg zartar zāri nabāšad*

ze kār-e u batar kārī nabāšad (96, 18)

ზედმინ.: „მიჯნურის კვნესაზე (კვნესისაგან) უარესი კვნე-
სა არ იქნება.

მის მდგომარეობაზე (მდგომარეობისაგან) უარესი მდგო-
მარეობა არ იქნება.

ქართულ ტექსტში ერთ შემთხვევაში (მიჯნურობისაგან
უარესი) გვაქვს მორფოლოგიურად ნაწარმოები ხარისხის ფორმა
– უარესი, რომელიც განხილული გვაქვს ზემოთ, შესაბამის ად-
გილას, ხოლო მეორე შემთხვევაში (მიჯნურისაგან უფრო საბრა-
ლო) – ლექსიკური (უფრო) საშუალებით გამოხატული შედარება.

„ვისრამიანი“: „ჰე, ჩემო სულთაგანცა უფრო სახმარო! აჰა, თავი
ჩემი შენსა წინაშე მონისაგან უმონესია“ (54, 8)

„ვის ო რამინი“: *bedu gofi ey mara az ჯān fozuntar*

manam piš-e to az barde zabuntar (116, 12)

ზედმინ.: მას უთხრა: ჩემთვის სულზე (სულისაგან) ძვირ-
ფასო (მეტო)!

მე შენ წინაშე მონაზე (მონისაგან) ძაბუნნი ვარ.

„ვისრამიანი“:

¹ ესარგებლობთ „ქართულის მწერლობის“ III ტომში გამოქვეყნე-
ბული „ვისრამიანის“ ტექსტით. სპარსული ციტატები მოგვყავს „ვის ო
რამინის“ 1970 წლის თეირანის გამოცემიდან (რედაქტორები: ა. გვახარია, მ.
თოდუა).

„რამინის გამოგზავნილი მარავს მალვით მოვიდა,
ქარისაგან უფიცხესად“ (117, 9)

„ვის ო რამინი“: *ferestāde be marv āmad nehāni*

šetābāntar ze bād-e mehregāni (211, 14)

ზედმინ.: გამოგზავნილი მარავს ფარულად მოვიდა,
შემოდგომის ქარზე (ქარისაგან) უფრო სწრაფად.

ამ მაგალითშიც -გან თანდებულის შესატყვისად სპარსულ
ტექსტში გვაქვს *az* („გან“) წინდებული.

„ვისრამიანში“ გვხვდება შემთხვევა, რომელშიც შესადარე-
ბელი სახელი ნათესაობით ბრუნვამია, ოღონდ -გან თანდებუ-
ლის გარეშე. მაგ.

„ვისრამიანი“: „ჰე, ცნობილო! ამის უფრო უსამართლო რა ეგე-
ბის, რომელ მიჯნურსა კაცსა მიჯნურობისაგან
ნაეკიდების?“ (341, 13)

„ვის ო რამინი“: *xeradmandā selam bāšad az in biš*

ke āšeq ra hami ešq āvarad piš

ზედმინ.: ბრძენო! იქნება ამაზე (ამისგან) მეტი ტანჯვა, რა-
საც სატრფოს სიყვარული მოუტანს.

„ვისრამიანში“ არსებული ფორმა (ამის უფრო) -გან თანდე-
ბულის გარეშეა. „ვის ო რამინში“ შესაბამის ადგილას გვხვდება
az – „გან“, „დან“ წინდებული.

არის შემთხვევები, როცა „ვის ო რამინში“ გვხვდება შედა-
რებითი ხარისხის ფორმები (ბუნებრივია, *az* („გან“) წინდებულის
მეშვეობით), ხოლო „ვისრამიანში“ მთარგმნელი მათ გადმო-
სცემს სრულიად სხვაგვარად, არა შედარების გამომხატველი
კონსტრუქციით. მაგ.

„ვისრამიანი“: „ეგრეცა შენი მიჯნურობა სულთა მირჩენია“
(57, 21).

„ვის ო რამინი“: *mara ešq-e to dar žān xoštar az žān* (121, 15).

ჩემთვის შენი სიყვარული სულზე (სულისაგან) უკეთესია.

თუ მხოლოდ „ვისრამიანის“ ტექსტის „ვის ო რამინთან“ შე-
დარებას მივმართავდით, ბუნებრივი იქნებოდა, განხილული
კონსტრუქციები სპარსულის კალკად მიგვეჩნია. მაგრამ გაანა-
ლიზებული მასალიდან გამოვლინდა, რომ ეს თანდებულებანი
კონსტრუქციები არ არის რომელიმე კერძო ენის კუთვნილება.

ამგვარი კონსტრუქციები ქართულის გარდა გავრცელებულია სხვა ენებშიც:

თურქული ენა შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად მოითხოვს დაწყებით¹ ბრუნვას. თურქულს არა აქვს სპეციალური აფიქსები შედარებითი ხარისხის გასაფორმებლად. იგი იწარმოება შემდეგნაირად: შესადარებელი საგნის სახელი დგას დაწყებით ბრუნვაში და მას მოსდევს ზედსართავი სახელი. მაგ.:

bugünkü yumurta yarinki piliçten iyidir (კონანოვი, 1941: 169)

↑

დანყ. ბრ. ნიშ.

„დღევანდელი კვერცხი ჯობს ხვალინდელ წინილას“ (ზედმინ.: „წინილასაგან კვერცხი უმჯობესია“)

ლათინურში ზედსართავი სახელების შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად გამოიყენება შედარების აბლატივი (ablativus comparationis). მაგ.: *Villius argentum est auro, virtutibus aurum*. (Hor. Epist, 1, 1, 52) – „ვერცხლი ოქროზე იაფია, ოქრო – ზნეობრივ ღირებულებებზე“ (სობოლევსკი 1939: 142-143).

თანამედროვე ბასკურშიც ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარე – rik (|| tik) – „გან“, – „დან“ (|| „გამო“) თანდებული ასევე გვხვდება შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად. ეს თანდებული ენაცვლება ადრინდელ – ago („უფრო“) სუფიქსს.

მაგ.: *Ez al duzu zerbait hoberik?*²

რაიმე უკეთესი ხომ არ გაქვთ? (hobe – „უკეთესი“ + rik (- „გან“ - „დან“) თანდებული).

Horrek ogeitamaretik gora izango ditu

ეგ ოცდაათზე (ოცდაათისაგან) მეტი (წლისა) იქნება.

(*El imposible vencido, Arte de la Lengua Bascongada, su author El P. Manuel de Larramendi, de la Campania de Iesus, Maestro de Theologia de su Real Colegio de Salamanca*).

¹ დაწყებითი - გან თანდებულიანი ნათესაობითია.

² rik/-tik ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარე სუფიქსია და მრავლობითის გამოხატვისასაც იხმარება.

1.2. -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები რამდენიმედან ერთის გამოყოფის, გამორჩევის, გამორიცხვის ფუნქციით

„რუსუდანიანში“ საყურადღებოა აგრეთვე ისეთი -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები, რომლებიც აღნიშნავს რამდენიმედან ერთის გამოყოფას, გამორჩევას, გამორიცხვას. ამ კონსტრუქციებშიც შესაძარებელი სახელი -გან თანდებულდართული ნათესაობითი ბრუნვის ფორმითაა და მას მოჰყვება ზმნისართი კიდე.

ა. შანიძეს ამგვარი კონსტრუქცია განხილული აქვს „გარდა“ თანდებულთან: „საშუალ ქართულში გვხვდებოდა -გან-დართულ ნათ. ბრუნვის ფორმასთან კიდე, რომელიც იმავე ნიშნავდა, რასაც დღევანდელი გარდა: „მისგან კიდე არვინ შეჰყვა“ („ვეფხ.“, 101), „შენგან კიდე“ (იქვე 133, 275), (შანიძე, 1973: 602).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში კიდე განმარტებულია შემდეგნაირად: „გარდა“, „მეტი“.

საანალიზო კონსტრუქციაში -გან თანდებული ყველაზე ხშირად დაერთვის ნაცვალსახელს, მაგ.:

„მე ძე არა მყავს შენგან კიდე“ (რუსუდ., 358,7).

„არა სდგმია ძე და არცა ასული ჩემგან კიდე“ (რუსუდ., 356,13).

„იცის ღმერთმან ცხოველმან, არას შემცოდენი ვართ ამისგან კიდე“ (რუსუდ., 484,14).

„ნურცა შეძრწუნდები და ნურცა სირცხვილად გიჩნს, ამისთვის რომე ღონე მისგან კიდე ვერა მოვნახე რაო“ (რუსუდ., 581,8).

-გან თანდებული ასევე დაერთვის არსებით სახელს:

„რა ეს გაიგონა დეემა, შერცხვენდა და ღონე ომისგან კიდე არა ჰქონდა“ (რუსუდ., 377,20).

„ოქრო ასე დაინთქა, რომ მის სასახლისაგან კიდე არას ალაგს ერთის მუხუდოს წონა ოქრო აღარსად იპოვებოდა“ (რუსუდ., 521,24).

„ხელმწიფეს შვილი არა ჰყვანდა ერთის ქალისაგან კიდე“ (რუსუდ., 521,3).

-გან თანდებული გვხვდება აგრეთვე სანყისთან:

„სხვას არა შესჭირებოდა რა და არცა რა საზრუნავი ჰქონდა სოფლისა საქმისა ჩემისა კაზმა-ლამაზობისაგან კიდე“ (რუსუდ., 534, 1).

-გან თანდებული შეიძლება დაერთოს რიცხვით სახელსაც:
„ამ სამისაგან კიდე შენი შემწე აღარავინ იქნება“ (რუსუდ., 550, 13).

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, -გან თანდებულიანი სახელი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით + კიდე ყველგან იხმარება გამორიცხვის, გამოყოფის ფუნქციით და კიდე უშუალოდ მოსდევს -გან თანდებულიანი სახელს. ეს კონსტრუქცია გათიშული არ გვხვდება მეტყველების სხვა ნაწილით.

აღნიშნული კონსტრუქცია (-გან თანდებულდართული სახელი + კიდე) გვხვდება საშუალო ქართულის არაერთ წერილობით ძეგლში. მაგ.:

„ფიცით გითხრობ: შენგან კიდე თუ შევირთო რაცა ქმარი, მზეცა მომხვდეს ხორციელი, ჩემთვის კაცად შენაქმარი...“ (ვტ., 132, 31).¹

„მეფე სანოლს შემოვიდა სევდიანი, დაღრეჯილი;
მისგან კიდე არვინ შეჰყვა, ავთანდილ უჩს ვითა შვილი“ (ვტ., 100, 25).

„ჩემგან კიდე მეომარი მისი არავინ არის, მაგრა მე ვერა შემეგბმისო“ (ამირანდ., 608, 10).

„ამისგან კიდე კარგი რა სჭირს, რომელ ჯიმშედის გუარისა არის“ (ვისრ., 115, 25)²

გარდა ამ კონსტრუქციისა, -გან თანდებულიანი სახელი + კიდე, გამოყოფის, გამორიცხვის მნიშვნელობით იხმარება აგრეთვე შემდეგი კონსტრუქცია: -გან თანდებულიანი სახელი + მეტი. -გან თანდებული ძირითადად დაერთვის ნაცვალსახელს. მაგ.:

„... არც პატრონი მინდოდეს შენგან მეტი და არცა ჩემთა მშობელთა პირი ვნახო-მეთქი“ (რუსუდ., 426, 5).

¹ ესარგებლობთ „ქართული მწერლობის“ IV ტომში გამოქვეყნებული „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტით.

² ნაშრომში გამოყენებული გვაქვს „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის მასალები.

„მე მოვახსენე: მაგათგან არა მასმია რა და მე ვერ ვიცნობ ამისგან კიდე, რომე მომენონა და თქვენგან მეტისგან ამათი ხლება უღირსად ვიჩინე“ (რუსუდ., 578,17).

„ჩვენგან ნაქმარი ერთი საქმე არი ამ ქალაქში, ჩვენგან მეტმა არავინ იცისო“ (რუსუდ., 307,22).

როგორც ვხედავთ, -გან თანდებულიან სახელს დართული მეტი გვხვდება სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით (მეტი, მეტმა, მეტისაგან, მეტად).

„რუსუდანიანში“ ზემოთ აღნიშნული კონსტრუქცია გვხვდება აგრეთვე ფორმით „ჩემგამეტი“ ე. ი. ჩემგან მეტი („ჩემ გარდა“). მაგ.: „ერთი გამოლარიბებული ყმანვილი იყო და არა ჰყავდა რა ჩემგამეტი, მეშინოდა ლალატისა და წამლისაგან“ (რუსუდ., 460, 10).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში ჩემგამეტი-ი ასეა განმარტებული – ჩემგამეტი, ჩემგან მეტი, ჩემს მეტი: ჩემგამეტი-ი გვხვდება ქართული ენის დიალექტებში. ჩემგამეტი-ი (გურ.) – „ჩემ გარდა ვინმე“. ჩემგამეტს სოფელში კიდეც ერთს ჰქონდა ჯვარი“ (ქეგლ.), გამმეტი-ი (აჭარ.) – თანდ. -გან + მეტი(ნ.) – 1. „გარდა“, „თვინიერი“, „ჩაუთვლეღად“. მისგამეტი-ი, შენგამმეტი-ი, ჩემგამმეტი-ი. „ერთი კაკალი ბალანა, მაგან რანდა გეიქ[-ვ]-ლიოს ცხოვრება, ჩემგამმეტი კაცი არ ყავს პატრონი“. „ყველაყას შენზე აქ ექვი, შენგამმეტი კაცი არ იზმიდა ამას“ (ნიუარაძე, 1971).

ხევსურულში გვხვდება ფორმა გმეტი (შინა და შიგ) მეტი, [შდრ. გურული გამეტი (< გან მეტი) (შანიძე, 1984: 305)].

ანალოგიური კონსტრუქცია გვხვდება სპარსულშიც. „ვის-რამიანის“ ქართული ტექსტის „ვის ო რამიანის“ შესაბამის მაგალითებთან შეპირისპირებით აღმოჩნდა, რომ მთარგმნელს ქართულში გადმოღებული აქვს სპარსული კონსტრუქცია: წინდებუ-ლი ჯოZ („გარდა“) + წინდებული az (-„გან“, -„დან“) + სახელი.

„ვისრამიანი“: „ისარი მკურნალი შენგან კიდე არ მინახავს, არცა შეთვლილობა შენსა უამესი მასმია“ (143,12).

„ვის ო რამინი“: ჯოZ az to tir peykankesh nadidam

peyāmi čun peyāmat xoš nadidam (25,9)

ზედმინ.: შენ გარდა (შენგან გარდა) ისრის ამომღები არ მინახავს, ამბავი, როგორც შენი ამბავია, უკეთესი არ მინახავს.

„ვისრამიანში“ გვხვდება შემდეგი კონსტრუქცია: ნაცვალ-სახელი + -გან თანდებული + კიდე. „ვის ო რამინში“ შესაბამის ადგილას გვხვდება წინდებული ჯოჯ („გარდა“) + წინდებული az (-„გან“) + ნაცვალსახელი to („შენ“). როგორც ვხედავთ, „ვისრამიანში“ მთარგმნელს ზუსტად აქვს გადმოღებული სპარსული კონსტრუქცია. სპარსულში ამ შემთხვევაში გამოყენებულია რთული წინდებული ჯოჯ az, თუმცა გამორიცხვის, გამოყოფის მნიშვნელობით იგი იხმარება az წინდებულის გარეშეც. მაგ.:

„ვისრამიანი“: „... ზოგნი ჩემისა მოყივნებისათვის იჭირვიან და ავისა ზრახვისაგან კიდე არას მიდგებიან“ (66, 31).

„ვის ო რამინი“: goruhi tang o rosvaiyam ჯუყანდ

beჯოჯ-e zeჟტი mara ჟიყი naguyand (137,16)

ზედმინ.: ზოგნი (ერთი ჯგუფი) ჩემს შერცხვენას ეძებენ, ცუდის გარდა (ცუდისაგან კიდე) ჩემზე არაფერს ამბობენ. ქართულ ტექსტში, რომელშიც გვაქვს -გან თანდებულიანი სახელი + კიდე, სპარსულში შესაბამის ადგილას გვხვდება წინდებული ჯოჯ + სახელი.

az (-„გან“, -„დან“) წინდებულის გარეშე გვხვდება წინდებული ჯოჯ („გარდა“) „ვის ო რამინში“ უმეტეს შემთხვევაში, თუმცა „ვისრამიანში“ იგი ყოველთვის გადმოღებულია -გან თანდებულიანი კონსტრუქციით. მაგ.:

„ვისრამიანი“:

„მე ვისის სიამოვნისაგან კიდე სხვასა ვერას ვჰხედავ და მისგან გინებისა და თრევისაგან კიდე არა მაქვს რა.

და მაგას ვჰშორავ, ჩემი სიხარული მაშინლაა“ (117, ქვ. 12)

„ვის ო რამინი“: mara az vis bāri ჯოჯ-e xოჟი nist

az u ჯოჯ-e bartari o sarkეჟი nist

har ān gāhi ke az vey dur māndam

beჯოჯ-e xოჟი o kām-e del narānam (212,8)

ზედმინ.: მე ვისისაგან სიამოვნების გარდა არაფერი მაქვს, მისგან ურჩობისა და უპირატესობის გარდა არაფერია, ყოველთვის, როცა მისგან შორსა ვარ, სიამოვნებისა და დიდი სურვილის გარდა არაფერი მაქვს.

„ვისრამიანი“:

„სანუთრო, ავისა ქმნისაგან კიდე ჩემთვის არა იცი.

მომცემ სიხარულსა და ნამსვე ნამართმევ“ (130,3).

„ვის ო რამინი“: *ṣāhānā ʔoze bādi kardan nadāni*

dehi šadi va bāzeš misetāni (230,13)

ზედმინ.: სანუთროვ! ავის მოქმედების გარდა არაფერი იცი,
მომცემ სიხარულს და კვლავ მართმევ.

ამ მაგალითებშიც აღნიშნული კონსტრუქციის (-გან თან-
დებულდართული სახელი + კიდევ) შესატყვისად სპარსულ ტექ-
სტში გვხვდება წინდებულიანი კონსტრუქცია: წინდებული *ʔoz*
(„გარდა“) + სახელი.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, გაანა-
ლიზებული კონსტრუქცია ქართულში სპარსული ენიდან არის
გადმოტანილი. სპარსულში წინდებული *ʔoz* შეიძლება შეგვხვდეს
როგორც *az* (-„გან“, „დან“) წინდებულთან, ისე მის გარეშეც.

1.3. გარკვეული ზმნების (ეშინია, რცხვენია) მიერ მართული სახელები -გან თანდებულის ნათესაობით ბრუნვაში

„რუსუდანიანში“ გვხვდება ისეთი კონსტრუქციებიც, რომ-
ლებშიც გარკვეული ზმნების (ეშინია, რცხვენია) მიერ მართული
სახელი -გან თანდებულის ნათესაობით ბრუნვაში დგას:

„მიბრძანა, რომელიცა მისგან ნაქნარი იყო: ეს მიმძიმსო და
ღმთისაგანცა მეშინიანო, რომე ჩემი შვილი ისრე არი და ჩემის
მზარეულის შვილი ასე მყავსო“ (რუსუდ., 581, 12)

„განა ამადაც მეშინის ღმთისაგან, რომელ კლიტე ვერავის-
თვის მინდვია შიშითა“ (რუსუდ., 275, 33)

-გან თანდებული ასევე დაერთვის ნაცვალსახელს: მაგ.:

„ის დევი დიდად საზარო სანახავი იყო, მაგრამ მწვედ ჯაბა-
ნი იყო, ასე რომ იქივ ეშინოდა შენგან!“ (რუსუდ., 446, 6).

„არა მარტო ჩემის თავისაგან მეშინიან, ამისგან უფრო მე-
შინის, რომ ეს ანდერძი დამიგდო სულბრწყინვალემან პატრონ-
მან დედამან“ (რუსუდ., 280, 3).

„მე ამისთვის მოგახსენებო, რომ რეგვენიაო და არა დააშა-
ოს რაო, მისგან მეშინიანო“ (რუსუდ., 267, ქვ. 2).

„ვიყავ თავისაგან იმედული, არასაგან არ მეშინოდა, ფა-
რალათად ვსვემდი და შევექცეოდი“ (რუსუდ., 446, ქვ. 2).

-გან თანდებული დაერთვის სანყისს:

„არც გვარჯასპს ეშინოდა ძალის მოკლებისაგან“ (რუსუდ., 434, 5).

რცხვენა ზმნაც, როგორც ითქვა, მართავს სახელს -გან თანდებულიან ნათესაობით ბრუნვაში:

„...მაგრამ შემრცხვენდა ამ ჩემთა ჯართაგან და ვერა ვთქვი, მაგრამ გულმა თრთოლა დამინყო“ (რუსუდ., 508, 11).

„არა გრცხვენია შემოქმედისაგან ანუ როგორ მოგიჭრის ჩემზე ხმალი?!“ (რუსუდ., 375, 10).

„უნყის უფალმან ცხადთა და დაფარულთამან, დიდად მრცხვენიან არა განა ქვეყნიერთა კაცთაგან, არამედ თვით თავისა ჩემისაგანცა ესთენ, ვითა ველარა შევძლებ ხატისა ჩემისა ხილვად. მეშინის დამბადებლისა ჩემისაგან, რომელ მოვიხადე სირცხვილი პირისა ჩემისა, უგებ კაცსა უცხოსა“ (რუსუდ., 275, 17).

„ჩემთვის მამისაგან უტკბესო და ძმისაგან უსაყვარლესო! რადგან ეს უხანო სოფელი ასე მოკლეა, რომე მდიდართაგან არ მოიქრთამების, მძლავრთაგან არ ეშინია, მოხუცებულთაგან არ ერცხვინება, ჭაბუკი არ ეწყალება და გლახა არ ეძაგება...“ (რუსუდ., 564, 10).

ამ მაგალითში გვხვდება სხვადასხვა ტიპის -გან თანდებულიანი კონსტრუქცია:

1) შედარების გამომხატველი -გან თანდებულიანი კონსტრუქცია, რომელშიც ზედსართავი სახელი ხარისხის ფორმითაა წარმოდგენილი (მამისაგან უტკბესო, ძმისაგან უსაყვარლესო); 2) ზმნების (ეშინია, ერცხვინება) მიერ მართული მიმღეობები დაირთავენ -გან თანდებულს (მძლავრთაგან ეშინია, მოხუცებულთაგან ერცხვინება).

არის შემთხვევები, რომლებშიც ზმნების (ეშინია, რცხვენია) მიერ მართული ნაცვალსახელებიც დაირთავენ -გან თანდებულს.

ამგვარი -გან თანდებულიანი ზმნური კონსტრუქცია, გარდა „რუსუდანიანისა“, გვხვდება საშუალო ქართულის სხვა წერილობით ძეგლებში. მაგ.:

„... ეგრე თქუა: «გულო, განირე სული, ნუვისგან გეშინიან»
(ვისრ., 148, 3).

„ეგრე მითხარ, ცოლი შეირთე და ვისი განირე, ჩემგან ნუ გეშინიან“ (ვისრ., 228, 5-6).

„მას ჩემგან არცა რცხენიან და არცა ეშინიან...“ (ვისრ., 121, 29).

„ავთანდილ ლალი, უკადრი მივა, არვისგან რცხვენოდა...“
(ვტ., 121, 29).

ანალოგიური ტიპის მოვლენაც სხვადასხვა ენაში დასტურდება. სპარსულ ენაში ეშინია და რცხენია ზმნები სახელს მხოლოდ **az** (-„გან“, -„დან“) წინდებულის მეშვეობით უკავშირდება. „სპარსულში, გარდა იშვიათი გამონაკლისისა, ყველა ზმნა მოითხოვს განსაზღვრულ წინდებულს, რომლის მეშვეობითაც იგი უკავშირდება გამავრცობელ სიტყვას“ (პეისიკოსი, 1959: 147).

„ვისრამიანში“ ასევე მრავლად გვხვდება მაგალითები, რომლებშიც ეშინია და რცხენია ზმნების მიერ მართული სახელი დგას ნათესაობით ბრუნვაში და დაირთავს -გან თანდებულს. მაგ.:

„ვისრამიანი“: „ზოგჯერ სახლეულთაგან შეშინდების, ზოგჯერ ქმრისაგან, ზოგჯერ დნების მათისა შიშისა და სირცხვილისაგან“ (65,23)

„ვის ო რამინი“: *gahi tarsad az šui o gah ze xišān*

gahi kāhad ze bim o šarm-e izadān (138, 9)

ზედმინ.: ზოგჯერ ქმრისაგან ეშინია და ზოგჯერ – თავისი-ანებისაგან, ზოგჯერ კნინდება ღმრთისაგან შიშისა და სირცხვილისაგან.

(შდრ.: ეშინის – მისი, შეშინდების – მისგან)

„ვის ო რამინშიც“ ის, ვისგანაც ეშინიათ და რცხენიათ, მოითხოვს **az** („გან“, „დან“) წინდებულს. შდრ.:

„ვისრამიანი“: „და მეშინიათა შაჰი მოაბადისაგან, ამით რომელ ავთაგან ყველას ეშინიან. ყვედრებისა და აუგისაგან ვიკრძალვი, ამით რომელ ნუთუ რა ავიწამეკიდოს. ჯოჯოხეთისაგანცა მაქვს შიში, რომელ შეცოდებული ვინცებოდე მას შინა, მაგრა რა ექნა?“ (76, 28)

„ვის ო რამინი“: *hami tarsam az in az šah moubad*

ke tarsad har kas az mardom-e bad

ze tang o sarzaneš parhiz dāram

kez išan tire gardad ruzgāram

ke dar duzax šavam bad ruz o bad nām (151, 15)

ზედმინ.: იმიტომ მეშინია შაჰი მოაბადისა (მოაბადისაგან),
რომ ყველას ეშინია ცუდი ადამიანის (ადამიანისაგან).
გაკიცხვისა და ცუდისაგან თავს ვიკავებ,
რადგანაც მათგან გაშავდება ჩემი ცხოვრება,
რომ ჯოჯოხეთში მოვხვდები უბედური და უსახელო.

იგივე მოვლენა დასტურდება ფერეიდნულშიც. ამ დია-
ლექტში ეშინია ზმნის მიერ მართული სახელი დაირთავს -ყე
თანდებულს, რომელიც განხილულ მაგალითებში ქართულის -
გან თანდებულის ფარდია.

„აბა, ძმაო, ემასაყე ნუ გეშინიანო, ემას არცრა აღარა აქო“
(იკე, XXI, 1979: 97, 26).

„ბავშები, ეს პატარა გოგოები, ჩემთან აღარ მოიდოდიან,
ფთხებოდეს ჩემ-ყენ, ეშინოდაყე“ (იკე, XXIII, 1985).

... „გელეხსაც ადამიანსყე ეშინიანყე“ (ქდკ).

... „იმაშინ ქომუნისთებსაყე ირანი ძალიან ეშინოდა,
ქომუნისთებსაყე“ (ქდკ).

„და თქოო: კაცსა ძალლი რო გლეჯავსო, უნდა ეშინოდეს
იმისყეო, მერე წამონესო, ლუკმა პური დოგოდოსო“ (ქდკ).

მსგავსი წარმოება გვხვდება სპარსულშიც, როცა ეშინია
ზმნა სახელს მხოლოდ az („გან“) წინდებულის მეშვეობით
უკავშირდება.

ანალოგიური კონსტრუქციები ნ. გურგენიძეს განხილული
აქვს აჭარულში: ეშინია იმიდამ – მისი ეშინია; „თურმე მაჰმუდს
ეშინია იმიდამ, ესეც ინსნის მჭამელია“ (დანისპარაული); „რა
ვენა ახლა, მუა შვილი და დამკლავსო, ეშინია შვილიდან“ (ჯ.
ნოლ. 1, 96); მამა ეტყვის, შენ მატყვილებ, ნამდვილად შეგეშინა
დევიდან“ (ბ. ფ. VII, 7, 61); „ეშინია მხეციდან“ (დიოკნისი); „ძალი-
ან მაგარი მოხუცი ყოფილიყო. ბიჭს ეშინოდა მისიდან“ (ჯ. ნოლ.
1, 76)... იქვე მკვლევარი მიუთითებს, რომ კაციდან ეშინია, შვი-
ლიდან ეშინია და მისთანანი ქართულისათვის უცხო ფორმებია
(შდრ. ქართ. კაცის ეშინია, შვილის ეშინია), ხოლო აჭარულ დია-
ლექტში „ეშინია“ ზმნის მიერ მართული სახელი ყოველთვის -დან
(← ით-გან) თანდებულს დაირთავს. მას საანალიზოდ მოჰყავს
თურქ. ზმნა korkmak – „შიში“ („შიშობს“, „ეშინია“), რომელიც სა-
ხელს დანყებით ბრუნვაში მართავს: gılgesinde korkuyorum, სი-
ტყვასიტყვით „ლანდი მისიდან“ მეშინია?, ე. ი. ლანდის მეშინია;

aslandan korkuyorum „ლომიდან მეშინია“ = ლომის მეშინია. ნ. გურგენიძის აზრით, აჭარლების გამოთქმაში „კაციდან ეშინია“, -დან (← ით-გან) თანდებულთა გადმოღებულია დაწყებით ბრუნვაში დასმული სიტყვა (გურგენიძე, 1967: 133).

ნ. გურგენიძეს მოჰყავს აგრეთვე სხვა ქართული ზმნები (ერიდება, რცხენია), რომლებთანაც დიალექტებში ანალოგიური ვითარებაა:

გოგოდან ერიდება – „გოგოსი ერიდება“; „რადგან გოგოდან მას ერიდება, ვერ გაუბედა ეთქვა, რომ ეს არ გაიყიდებო“ (ბ. ფ. II, 195).

ავტორს მოჰყავს მორიდება ზმნის შესატყვისი თურქულში çekinmek და მიუთითებს, რომ „გოგოდან ერიდება“ კალკია თურქული გამოთქმისა „kizdan çekiniyor“ (თურქ. kız „გოგო“ + çekinmek „მორიდება“ – ანმყო განსაზღვრული დროის მხოლოდითი რიცხვის III პირში). შდრ. თურქ. babasından çekiniyor, სიტყვასიტყვით – „მამამისიდან ერიდება“, ე. ი. „მამის ერიდება“ (იქვე, 134).

ავტორი ასევე ასახელებს „რცხენია“ ზმნასთან დაკავშირებულ მაგალითებს: ძმიდან ცხენია – „ძმის რცხენია“: ამ კაცმა მიკიბულ-მოკიბულათ დეიწყო ლაპარაკი, არ ამბობდა სიმართლეს, ძმიდან ცხვენოდა (ნიჟარაძე, 217); „მამა რას იტყვისო, მამიდან რცხვენოდა“ (დიოკნისი). ნ. გურგენიძის აზრით, აჭარული გამოთქმები „ძმიდან ცხენია“ და „მამიდან ცხვენოდა“ კალკია თურქული გამოთქმებისა: „kardesinden utaniyor, babasından utanıyordun“ (თურქ. kardes „ძმა“ + utanmak „სირცხვილი“, „რცხენია“ ზმნის ანმყო განსაზღვრული დროის მხ. რიცხვის III პირი; თურქ. baba – „მამა“ + utanmak ზმნის განსაზღვრული იმპერფექტის მხოლოდითი რიცხვის III პირი): „arkadasinin bu bareketinden pek utandı. „თავისი ამხანაგის ამ საქციელიდან ძალიან შერცხვა“, ე. ი. „ამხანაგის ამ საქციელის შერცხვა“ (გურგენიძე, 1967: 133-134).

როგორც ნ. გურგენიძის მასალიდან ჩანს, თურქულში ზმნები ეშინია, ერიდება, რცხენია სახელს მართავს დაწყებით ბრუნვაში და ქართულში დაწყებით ბრუნვაში დასმული სიტყვა გადმოღებულია -დან (← ით-გან) თანდებულთა.

-გან თანდებულთან შედარების გამომხატველ კონსტრუქციაზე საუბრისას აღვნიშნეთ, რომ თურქული ენა დაწყებით

ბრუნვას მოითხოვს შედარებითი ხარისხის საწარმოებლადაც: შესადარებელი საგნის სახელი დგას დაწყებით ბრუნვაში და მას მოსდევს ზედსართავი სახელი.

მესამე ტიპის კონსტრუქციების ისტორიის გასათვალისწინებლად ერთმანეთს შევადარეთ ოთხთავის ქართული, ბერძნული, სომხური და ბასკური ტექსტები. კერძოდ, ქართული - გან თანდებულიანი კონსტრუქციების შედარებით ბერძნულთან აღმოჩნდა, რომ თუ ერთ შემთხვევაში იხმარება - გან თანდებულის ფარდი ძაბრ წინდებული, მეორეგან იგი არ გვხვდება. მაგ.:

მ. 10, 26: „ნუუკუ გეშინის მათგან...“

Μή οὖν φοβῆσθαι αὐτοῦς

მ. 10, 28 „და ნუ გეშინის მათგან...“

Kaί μή φοβῆσθαι ἄπο τῶν ἀποκτείνουσιν το σῆμα

მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ბერძნულ ტექსტში ერთ შემთხვევაში არ გვხვდება გან წინდებული, ხოლო მეორე შემთხვევაში იგი იხმარება, როცა ქართულში ორსავე შემთხვევაში გვხვდება ზმნა „გეშინის“.

სომხურში აღნიშნული ზმნა ორსავე შემთხვევაში დაწყებით ბრუნვაში მართავს სახელს.

მ. 10. 26: nranic čvaxanak' (ic დაწყებითი ბრუნვის ნიშანი)

„მათგან ნუ გეშინიათ“

მ. 10. 28. yev mi vaxecēx nranic

„და ნუ გეშინიათ მათგან“

აღნიშნული კონსტრუქციების შედარებამ ბასკურ ტექსტთან ასეთივე სურათი გვიჩვენა:

მ. 10, 26: „ნუუკუ გეშინის მათგან...“

„Baya correngatic ezdazacecei ecun lotsa“, (სადაც corren _ gatic – მათგან engatic – დან, გან // გამო (ძვ.).

ezdazacecei ecun – ზმნა „ყოფნა“

არ (ნუ) III პ. იმპერატივში (ecun!)

lotsa – სირცხვილი. ე. ი. ნუ გრცხვენია მათგან (!)

მ. 10, 28: „და ნუ გეშინის მათგან...“

„Deus lotsaric etzacei ecun...“

(სადაც: lotsaric – აქ სირცხვილის გარეშე (rik / tik – არის ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარე სუფიქსი – მრავლობითის გამოხატვისას იხმარება engatic-ის პარალელურად)

როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის საინტერესო კონტრუქცია ბასკურ ტექსტში გვხვდება მ. 10, 26-ში, ხოლო ბერძნულ ტექსტში – მ. 10, 28-ში. სომხურში კი ორსავე შემთხვევაში დაწყებით ბრუნვაში მართავს სახელს ზმნა. ქართულში ორივე შემთხვევაში „გეჰინის“ ზმნასთან -გან თანდებული გვხვდება.

1.4. დასკვნა: 1) ამგვარად, საშუალო ქართულის ლიტერატურული ძეგლების ენაში გამოვლენილი თავისებური -გან თანდებულიანი კონსტრუქციის ერთ-ერთი ფუნქციაა შედარებითი ხარისხის წარმოება. მაგ.:

„შეჯდა ცხენსა, მცირედნი კაცნი თან წაიტანა და წავიდა ქარისაგან უმაღლესად“ (რუსუდ., 370, 30).

ანალოგიური ვითარებაა სხვა ენებშიც.

სპარსულში ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა იწარმოება *az* („გან“) წინდებულის მუშევრით. მაგ., *bolandtar az xāne* – „სახლზე მაღალი“.

თურქულში შესადარებელი სახელი დგას დაწყებით ბრუნვაში და მას მოსდევს ზედსართავი სახელი: *bugünkü yumurta yarınki filikten iyidir* – „დღევანდელი კვერცხი ჯობს ხვალინდელ წინილას“ (ზედმინ. „წინილასაგან კვერცხი უმჯობესია“) (კონანოვი, 1941: 169).

ლათინურში ზედსართავი სახელების შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად გამოიყენება შედარების აბლატივი (*Ablativus comparationis*), მაგ., *Villius argentum est auro, virtutibus aurum* (Hor. Epist. 1, 1, 52) – „ვერცხლი ოქროზე იაფია, ოქრო – ზნეობრივ ღირებულებებზე“ (სობოლევსკი, 1939: 142-143).

თანამედროვე ბასკურში ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარე – *rik* (*||tik* – „გან, დან (|| გამო)“ თანდებული გვხვდება შედარებითი ხარისხის საწარმოებლად (*El imposible vencido, Arte de la Lengua Bascongada, su author El P. Manuel de Larramendi, de la Campania de Iesus, Maestro de Theologia de su Real Colegio de Salamanca*).

2) საშუალო ქართულში საყურადღებოა აგრეთვე ის -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები, რომლებიც აღნიშნავენ რაიმეს გამოყოფას, რამდენიმედან ერთის გამორჩევას, გამორიცხვას. „ვისრამიანის“ ქართული ტექსტის „ვის ო რამინის“ შესაბამის მაგალითებთან შეპირისპირებით აღმოჩნდა, რომ მთარგმნელს

ქართულში გადმოღებული აქვს სპარსული კონსტრუქცია: წინდებული ჯოჯ („გარდა“) + წინდებული აზ („გან“) + სახელი.

მაგ. „ისარი მკურნალი შენგან კიდე არ მინახავს, არცა შეთვლილობა შენსა უამესი მასმია“ (ვირს. 143, 12).

3) ასევე ყურადღებას იმსახურებს -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები ისეთ ზმნურ შესიტყვებებში, რომლებშიც ეშინია და რცხვენია ზმნების მიერ მართული სახელი დგას ნათესაობით ბრუნვაში და დაირთავს -გან თანდებულს. სპარსულში ეშინია და რცხვენია ზმნები სახელს მხოლოდ აზ („გან“) წინდებულის მეშვეობით უკავშირდება. მაგ.:

თურქულში აღნიშნული ზმნები მართავს სახელს დაწყებით ბრუნვაში. მაგ., korkuyorum – „ლომიდან მეშინია“ (ლომის მეშინია) (გურგენიძე, 1967: 133-134).

ქართული ოთხთავის ზოგი -გან თანდებულიანი ზმნური კონსტრუქციის ბერძნულ, სომხურ და აგრეთვე ბასკურ ტექსტთან შეპირისპირებით აღმოჩნდა, რომ სომხურში აღნიშნული ზმნები ორსავე შემთხვევაში დაწყებით ბრუნვაში მართავს სახელს, ხოლო ბერძნულსა და ბასკურში ხან გვხვდება შესაბამისი -გან თანდებული (ბერძნულში – წინდებული), ხან – არა.

ამგვარად, ჩვენ მიერ გაანალიზებული -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები ქართულის გარდა გავრცელებულია სხვა ენებშიც. თუ მხოლოდ „ვისრამიანის“ ტექსტის „ვის ო რამინთან“ შედარებას მივმართავდით, შესაძლებელი იქნებოდა, რომ ზემოთ განხილული კონსტრუქციები სპარსულის კალკად მიგვეჩნია.

გაანალიზებული მასალიდან ჩანს, რომ განხილული კონსტრუქციები არაა რომელიმე ერთი ენის კუთვნილება. ყოველივე ზემოთქმული მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ამგვარი „გ ა მ ო მ დ ი - ნ ა რ ე ო ბ ი თ ი“ მიმართება ერთგვარი ენობრივი უნივერსალია. ეს ტენდენცია ხელშესახებადაა გამოხატული ბასკურში, რომელიც შედარებისას იყენებდა რომანულ ენათა კონსტრუქციას (უფრო ... ვიდრე), თანამედროვე ბასკურში კი შედარების გამოსახატავად დამკვიდრებულა ბრუნვის ნიშნიდან მომდინარე *rik* (*||tik*) – „გან, დან (*||* გამო)“ თანდებული (*El imposible vencido, Arte de la Lengua Bascongada, su author El P. Manuel de Larramendi, de la Campania de Iesus, Maestro de Theologia de su Real Colegio de Salamanca*).

რა უნდა ყოფილიყო -გან თანდებულის მაკონსტრუირებელი ფუნქციის გამოვლენის საფუძველი სხვადასხვა ენაში?

ის ფაქტი, რომ ჩვენ მიერ განხილული კონსტრუქციები სხვადასხვა სტრუქტურისა და ტიპის ენებში ჩანს განვითარებული, უნდა აიხსნებოდეს -გან თანდებულის (წინდებულის) სემანტიკის საფუძველზე.

კერძოდ, -გან თანდებული (წინდებული) მონაწილეობს რამდენიმე ტიპის შესიტყვების ორგანიზაციაში და მისი მეშვეობით გადმოიცემა გარკვეული სახის გრამატიკული ურთიერთობები. -გან თანდებულისათვის (წინდებულისათვის) ყველაზე უფრო ტიპურია სივრცული ურთიერთობების გამოხატვა. მათ შორის მთავარია მოქმედების მიმართულების გამოხატვა საწყისი პუნქტიდან ან საგნიდან: -გან თანდებული (წინდებული) გამოხატავს მოქმედებას, რომელიც გა მო მ დ ი ნ ა რ ე ბ ს საგნისაგან ან მ ი ს გა ნ ა ა წ ა რ მო ქ მ ნ ი ლ ი, ამიტომაც მასვე უკავშირდება მიზეზ-შედეგობითი ურთიერთობები. სწორედ სივრცული და მიზეზ-შედეგობითი ურთიერთობები აერთიანებს ჩვენ მიერ განხილულ -გან თანდებულის კონსტრუქციებს.

ამ მხრივ საინტერესოა მიზეზის ზმნისართის „ვინაითგან“-ის მნიშვნელობის განვითარების ისტორია. „სივრცის აღმნიშვნელი სიტყვა (ვინაითგან = საიდან) დროის აღნიშვნას კისრულობს (ვინაითგან = რა დროიდან) და მიზეზის აღსანიშნავ კავშირად იქცევა (ვინაითგან = რადგანაც). ამ კერძო მაგალითში გარკვეული ფსიქოლოგიური კანონზომიერება მჟღავნდება, სივრცე → დრო → მიზეზი: კონკრეტულიდან – განყენებულისაკენ – ესაა ზოგადი ტენდენცია“ (ჩიქობავა, 1945: 490).

II თავი

სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმები და მათი გამოვლენის ფაქტები „რუსუდანთანში“

2.1. სპარსული რთული ზმნის ზოგადი დახასიათება

სპარსული ენა მდიდარია ფრაზეოლოგიზმებით, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან როგორც იდიომატურობის ხარისხითა და სიმყარით, ასევე გრამატიკული სტრუქტურით. ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა შორის განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია ზმნური ფრაზეოლოგიზმები. ისინი გამოირჩევიან შინაარსის მრავალმხრივობითა და სტრუქტურული თავისებურებებით.

ზმნური ფრაზეოლოგიზმები მიეკუთვნება მყარ შესიტყვებებს, რომლებიც შედგება ორი ძირითადი ნაწილისაგან – სახელურისა და ზმნურისაგან. სახელური ნაწილი შეიცავს ერთ ან მეტ სიტყვას, ხოლო ზმნური ნაწილი გამოიხატება მარტივი, პრეფიქსული ან რთული ზმნებით. სახელური ნაწილის კომპონენტთა შედგენილობისა და შესიტყვების მთლიანი სტრუქტურის მიხედვით ზმნური ფრაზეოლოგიზმები იყოფა ორნევრიან და მრავალნევრიან ოდენობებად.

ორნევრიან ზმნურ ფრაზეოლოგიზმებს სამეცნიერო ლიტერატურაში უწოდებენ რთულ ზმნებს. ისინი არაერთგვაროვანნი არიან როგორც კომპონენტთა სემანტიკური ერთიანობის, ასევე მათ შორის ლექსიკურ-გრამატიკული ურთიერთობის თვალსაზრისით.

როგორია რთული ზმნების სტრუქტურული, გრამატიკული და სემანტიკური თავისებურებები?

ირანელი მეცნიერი ფ. ხანლარი რთულ ზმნას განიხილავს, როგორც ორნევრიან შესიტყვებას, რომლის ნევრთა შორისაც პირველი არსებითი ან ზედსართავი სახელია, ხოლო მეორე – ზმნა (ხანლარი, 1970: 23). ფ. ხანლარი ამავე დროს აღნიშნავს, რომ შესაძლებელია რთული ზმნა შედგებოდეს ორზე მეტი სიტყვისაგან (იქვე: 23), ხოლო სამ- ან მეტსიტყვიან ზმნურ ფრაზე-

ოლოგიზმებს, რომელთა შორისაც ერთი წინდებულია, იგი გამოყოფს რთული ზმნისაგან და უწოდებს „ზმნურ გამონათქვამებს“ (ხანლარი, 1970: 81).

სხვადასხვა მეცნიერი რთულ ზმნებს მიაკუთვნებს სხვადასხვაგვარ ზმნურ შესიტყვებას, დაწყებული იდიომატური გამონათქვამებიდან დამთავრებული ნაკლებად მყარი შესიტყვებებით. როგორც ვხედავთ, ტერმინი „რთული ზმნა“ არ არის მკაფიოდ განსაზღვრული და მოიცავს ზმნურ შესიტყვებათა სხვადასხვა ტიპს.

ტერმინი „რთული ზმნა“, რომელიც ფართოდ გამოიყენება საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ზმნური ფრაზოლოგიზმების სტრუქტურულ ნაირსახეობათა მიმართ, არაზუსტად მიაჩნია ლ. პეისიკოვს (პეისიკოვი, 1959: 288-289). მისი აზრით, ტერმინი არ არის ზუსტი ისეთი შესიტყვებების მიმართ, როგორიცაა *tabassom kardan* (*tabassom* – „ღიმილი“, *kardan* – „კეთება“) > „გალიმება“; *niš zadan* (*niš* – „ნესტარი“, „ისარი“ *zadan* – „ცემა“, „დარტყმა“, „დაკრა“) > „კბენა“; *zahmat kešidan* (*zahmat* – 1. „ძალა“, „ღონე“, 2. „საზრუნავი“, *kešidan* – 1. „განევა“, „გაჭიმვა“, 2. „თრევა“) > „გარჯა“, „შრომა“ და სხვები, რადგან „რთული ზმნა“ არაა ფარდი ტერმინისა „რთული არსებითი“, რომელიც, რთული ზმნისაგან განსხვავებით, არ არის შესიტყვება. რთული ზმნა ერთიანად გაფორმებული სიტყვა კი არ არის, არამედ ესაა ფრაზოლოგიური შესიტყვება, რომელიც სიტყვის ეკვივალენტურია, რადგანაც გამოხატავს ერთ ცნებას.

მეცნიერს არაზუსტად მიაჩნია ტერმინი „რთული ზმნა“ აგრეთვე იმის გამო, რომ იგი მოიცავს სემანტიკურ-სინტაქსური თვალსაზრისით განსხვავებულ შესიტყვებებს, დაწყებული იდიომატური გამონათქვამებიდან, დამთავრებული ნაკლებად მყარი თავისუფალი შესიტყვებებით. ამის დასტურად მას მოჰყავს მყარი შესიტყვებები:

sar zadan (*sar* – „თავი“, *zadan* – „ცემა“, „დარტყმა“, „დაკრა“) > „შევლა“, „ვიზიტი“;

dast kešidan (*dast* – „ხელი“, *kešidan* – 1. „განევა“, „გაჭიმვა“, 2. „თრევა“) > „უარის თქმა“;

sar kešidan (sar – „თავი“, kešidan – 1. „განევა“, გაჭიმვა, 2. თრევა) > „გამოცლა“, „დაცლა“... აგრეთვე, თავისუფალი შეერთებები, როგორიცაა doruy gofian (doruy – ტყუილი“, gofian – „თქმა“, „ლაპარაკი“) > „მოტყუება“ (სიტყვასიტყვით: ტყუილის თქმა); langar andāxtan (langar – „ლუზა“, andāxtan – „გადაგდება“, „სროლა“) > „ლუზის ჩაშვება“; xabar dādan (xabar – „ამბავი“, dādan – „მიცემა“, „გადაცემა“) > „ცნობება“, „შეტყობინება“ (სიტყვასიტყვით: ცნობის გადაცემა); qoul dādan (qoul – „სიტყვა“, dādan – „მიცემა“) > „სიტყვის მიცემა“ და ბევრი სხვა.

ლ. პეისიკოვს არ მიაჩნია მიზანშეწონილად, რომ ტერმინი „რთული ზმნა“ ირანისტიკაში ტრადიციულად იხმარება სხვადასხვა ტიპის ზმნური ფრაზეოლოგიზმის მიმართ. მისი აზრით, სასურველია, ეს ტერმინი შენარჩუნებულ იქნას მხოლოდ იმ ტიპის წარმოებების მიმართ, რომელთა სახელად ნაწილსაც არა აქვს დამოუკიდებელი ლექსიკურ-გრამატიკული გამოყენება. ამგვარი წარმოებისაა არაბული მასდარებისა და მიმღეობური ფორმების შეერთება სპარსულ მაკომპონირებელ ზმნასთან (პეისიკოვი, 1959: 86).

...რთული ზმნები მრავალწევრიანი ზმნური ფრაზეოლოგიზმებისაგან განსხვავდებიან არა მხოლოდ კომპონენტთა რაოდენობით, არამედ სტრუქტურულ-სემანტიკური თვისებებითაც.

რთულ ზმნათა უმეტესობა შედგება სახელური ნაწილისა და მაკომპონირებელი ზმნისაგან. უფრო მეტი სიმყარე ახასიათებს იმ რთულ ზმნებს, რომლებშიც ერთი ან ორივე კომპონენტი განიცდის მნიშვნელობის ცვლას. ამ შემთხვევაში ისინი გვევლინებიან, როგორც ტიპური ფრაზეოლოგიზმები.

სპარსულ ენაში რთული ზმნები გამოხატავს იმგვარ მოქმედებებს, რომელთა ფუნქციასაც სხვა ენებში მარტივი ზმნები ასრულებს, ხოლო სპარსულს მათ გამოსახატავად სხვა საშუალება არა აქვს, თუ არა რთული ზმნების გამოყენება.

თანამედროვე სპარსულ ენაში, როდესაც ჩნდება ამა თუ იმ მოქმედებისა და მდგომარეობის სიტყვიერი გამოხატვის აუცილებლობა, როგორც წესი, ინარმოება არა მარტივი და პრეფიქსული, არამედ რთული ზმნები. „თუ ზმნური სიტყვანარმოების ძირითადი მეთოდები საშუალსპარსულ ეპოქაში არის პრეფიქსაცია (პრევერბული, პრეფიქსული ზმნების წარმოება), ინფიქსა-

ცია (კაუზატიური ზმნების წარმოება) და კონვერსია (ნასახელარი ზმნების წარმოება), ახალსპარსულ ეპოქაში ეს მეთოდები მეორე პლანზე გადადის და ფრაზეოლოგიური „მოდელირება“ ხდება ზმნური სისტემის შევსების ძირითადი გზა (პეისიკოვი, 1975: 109).

მარტივ ზმნებთან სემანტიკური თანაფარდობის თვალსაზრისით ი. რუბინჩიკი რთულ ზმნათა სამ ჯგუფს გამოყოფს (რუბინჩიკი, 1981: 122-123):

1) იმ მოქმედებათა აღმნიშვნელი რთული ზმნები, რომელნიც მარტივი ზმნებით არ გამოიხატება: *kār kardan* „მუშაობა“, „შრომა“ (*kār* – „საქმე“, *kardan* – „კეთება“); *zang zadan* (*zang* – „ზარი“, *zadan* – „ცემა“, „დარტყმა“; „დაკრა“) > „რეკვა“; *sarmā xordan* (*sarmā* – „სიცხე“, „ყინვა“, *xordan* – „ჭამა“) > „გაცივება“; *dust dāštan* – (*dust* – „მეგობარი“, *dāštan* – „ქონა“, „ყოლა“) > „სიყვარული“, *qasam xordan* (*qasam* – „ფიცი“, *xordan* – „ჭამა“) > „დაფიცება“; *az dast raftan* – (*az* – წინდ. „გან“, „დან“, *dast* – „ხელი“, *raftan* – „ნასვლა“) > „დაკარგვა“, „გაქრობა“.

2) რთული ზმნები, რომელთა ცალკეული ან ყველა მნიშვნელობა ემთხვევა მარტივი ზმნებისას და რომლებიც გამოდიან მათ სტილისტურ და სემანტიკურ სინონიმებად: *ersāl dāštan* (*ersāl* – „გაგზავნა“, – *dāštan* „ქონა“) > „გაგზავნა“ (სინონიმი – *ferestadan*); *peyda kardan* (*peyda* – „ხილული“, „ცხადი“ *kardan* – „კეთება“) > „პოვნა“, „აღმოჩენა“ (სინ. *yafan*); *birun kardan* (*birun* – „გარეთ“, „გარედან“, *kardan* – „კეთება“) > „გაგდება“ (სინ. *rāndan*)...¹

3) რთული ზმნები, რომლებიც გამოდიან მარტივ ზმნათა დუბლეტურ ერთეულებად, მათ ეკვივალენტებად. ესენია:

1. რთული ზმნები, რომელთა სახელური ნაწილი გამოხატულია ისეთი არსებითი სახელით (ზოგჯერ ზედსართავით), რომელიც, თავის მხრივ, აგრეთვე აწარმოებს მარტივ (ნასახელარ) ზმნებს. მაგ.: *žang kardan* (*žang* – „ომი“, „ბრძოლა“, *kardan* – „კეთე-

¹ ტერმინი „ზმნური პერიფრაზები“, რომელიც ზოგიერთი ენათმეცნიერის მიერ რთულ ზმნათა მიმართ გამოიყენება, ი. რუბინჩიკს მიზანშეწონილად მიაჩნია იხმარონ მეორე ჯგუფის რთულ ზმნათა მიმართ, რადგანაც პერიფრაზი წარმოადგენს იმავე აზრის სხვა სიტყვებით გადმოცემას.

ბა“) > „ბრძოლა“ და ჯangidan – „ბრძოლა“; talab kardan (talab 1. „თხოვნა“, 2. „მოწვევა“, „მოხმობა“, kardan – „კეთება“) > „თხოვნა“, „ხმობა“ და talabidan – იგივე; raqs kardan (raqs – „ცეკვა“, kardan – „კეთება“) > „ცეკვა“ და raqsidan – იგივე, xis šodan (xis – „სველი“, šodan – „გახდომა“) > „დასველება“ და xisidan – იგივე.

2. რთული ზმნები, რომელთა სახელური ნაწილი გამოხატულია ზმნის ნამყო დროის მიმღეობით: berešte kardan (berešte – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან bereštan– „შენვა“) > „შენვა“ და bereštan – იგივე; āgande kardan (āgande – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან āgandan – „გატენა“, „დატენა“, „გავსება“) > „გატენა“, „გავსება“ და āgandan. ამგვარი რთული ზმნები უმეტესად მარტივ და პრეფიქსულ ზმნებს ემთხვევა ერთი ძირითადი მნიშვნელობით: āmixte kardan (āmixte – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან āmixtan – „შერევა“, „შეერთება“) და āmixtan.

2.1(1). სპარსული რთული ზმნის სახელური ნაწილი

სპარსულ რთულ ზმნათა სახელურ ნაწილად გამოიყენება ლექსემათა ფართო წრე. ესენია არსებითი სახელები, ზედსართავი სახელები, სპარსული და არაბული წარმოშობის მიმღეობები, ზმნიზედები... სახელური ნაწილი წარმოადგენს შესიტყვების სემანტიკურ ბირთვს, იგი არის შესიტყვების ძირითადი სემანტიკის გამომხატველი. სახელურ ნაწილად შეიძლება შეგვხედეს როგორც მარტივი, ისე ნაწარმოები და რთული სიტყვები.

რთული ზმნების სახელურ ნაწილად გამოიყენება როგორც კონკრეტული, ისე აბსტრაქტული სახელები. კონკრეტულ სახელთა შორის უნდა გამოიყოს ადამიანისა და ცხოველთა სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სიტყვები, რომლითაც გამოიხატება ამ ორგანოთა მიერ შესრულებული მოქმედებები. ესენია: dast – „ხელი“, pā – „ფეხი“, sar – „თავი“, del – „გული“, guš – „ყური“, dom – „კუდი“, čang – „ბრჭყალი“ (შდრ. ქართ. ჭანგი), nok – „ნისკარტი“. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სიტყვები საკმაოდ ხშირად გვხვდება სხვადასხვაგვარ ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა შემადგენლობაში.

რთული ზმნის სახელურ ნაწილად გვხვდება აგრეთვე ზედსართავი სახელები და სპარსულ-არაბული წარმოშობის მიმღობები. ზედსართავი სახელი შეიძლება იყოს ვითარებითიც და მიმართებითიც, თუმცა უფრო ფართოდ გამოიყენება ვითარებითი ზედსართავი სახელები. როგორც რაოდენობრივად, ასევე სტრუქტურულად უფრო მრავალრიცხოვანია ის რთული ზმნები, რომელთა სახელური ნაწილი არსებითი სახელია. შესაბამისად, მცირეა რაოდენობა იმ მაკომპონირებელი ზმნებისა, რომლებიც ზედსართავ სახელებს უერთდებიან.

სახელურ ნაწილად გვხვდება აგრეთვე მარტივ, რთულ და პრეფიქსულ ზმნათა ნამყო დროის მიმღობები, რომლებიც გამოდიან როგორც არსებითი, ასევე ზედსართავი სახელების როლში.

რთული ზმნის სახელურ ნაწილად განსაკუთრებით ფართოდ გამოიყენება არაბული მასდარები და მიმღობური ფორმები.

როგორც ითქვა, სახელური ნაწილი შეიძლება იყოს როგორც სპარსული, ასევე უცხო წარმოშობის სიტყვა. ნასესხებ სიტყვათა შეჭრა თანამედროვე სპარსულ ენაში აისახება რთულ ზმნათა წარმოებაზე. ბევრი ნასესხები სიტყვა უერთდება ყველაზე უფრო ფართოდ ხმარებულ სპარსულ მაკომპონირებელ ზმნას.

სპარსულში ყველაზე დიდი რაოდენობით გვხვდება არაბული ნასესხობები. ამის მიზეზია როგორც ისლამური რელიგია, ასევე ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული კავშირები არაბულენოვან სამყაროსთან. არაბული ენიდან სპარსულში ნასესხებია არა მხოლოდ ცალკეული სიტყვები, არამედ ფრაზეოლოგიური გამონათქვამები, სიტყვანარმოებითი მორფემები, ცალკეული ბგერები და სხვ.

ნასესხობის ძირითადი მასა მიეკუთვნება სპარსული კლასიკური ლიტერატურის აყვავების ხანას¹. ამ პერიოდის მწერლები არაბული ენის ძლიერ გავლენას განიცდიდნენ. ისინი უპირატესობას აძლევდნენ არაბულ სიტყვებს იმ შემთხვევაშიც, როცა

¹ სპარსული და ტაჯიკური მხატვრული ლიტერატურის კლასიკური პერიოდი მოიცავს X-XV საუკუნეებს.

სპარსულ ენას თვითონაც ჰქონდა სათანადო ლექსიკური საშუალებები.

სპარსული ენის წიგნურ-წერილობით სტილში დღეს გავრცელებულია არაბული სინონიმები: სპარსული სიტყვის გვერდით გვხვდება ერთი ან რამდენიმე არაბული სინონიმი. ყველაფერი ეს ნათლად მოწმობს, რომ ხანგრძლივი „ენობრივი მოდა“, მრავალსაუკუნოვანი ორიენტაცია არაბულ ენაზე თანამედროვე პერიოდშიც გრძელდება.

გარდა არაბული სიტყვებისა, რთული ზმნის სახელურ ნაწილად გვხვდება აგრეთვე თურქულ-მონღოლური სიტყვები.

უძველესი დროიდან ირანელები მჭიდრო კავშირში იყვნენ თურქებთან. თურქულმა ნასესხობებმა სპორადულად დაიწყო შეჭრა სპარსულ ენაში, როგორც ჩანს, ისლამამდელ ეპოქაში. მომდევნო პერიოდში სპარსულ ენაში თურქული ნასესხობები უმნიშვნელოდ გაიზარდა (პეისიკოვი, 1975: 46). განსაკუთრებით ბევრი თურქული (აზერბაიჯანული) სიტყვა შევიდა სპარსულში სეფიანთა დინასტიის ბატონობის პერიოდში. სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულია, რომ ამ პერიოდის ისტორიულ-ლიტერატურულ შრომებში გაცილებით მეტი აზერბაიჯანული სიტყვაა, ვიდრე მომდევნო პერიოდისაში (ზარინეზადი, 1955: 47).

სპარსულმა ისეხსა აგრეთვე ზოგიერთი მონღოლური სიტყვა, რომლებიც ზოგჯერ ძნელი განსასხვავებელია თურქული წარმოშობის სიტყვებისაგან. XIII საუკუნეში მონღოლური სიტყვები შეიჭრა აგრეთვე პოეზიაში. ძირითადი მასა მონღოლური სიტყვებისა სპარსულში შევიდა XV საუკუნეში (პეისიკოვი, 1975: 47).

თურქულ-მონღოლური ნასესხობები სპარსულ ენაში, არაბულთან შედარებით, მცირე რაოდენობითაა. ლ. პეისიკოვს ნაშრომში – „თანამედროვე სპარსული ენის ლექსიკოლოგია“ (პეისიკოვი, 1975) – ჩამოთვლილი აქვს თურქული წარმოშობის სპარსული სიტყვები, რომლებიც სხვადასხვა სფეროს მოიცავს: მაგ., საყოფაცხოვრებო ლექსიკა: *dolme* – „ტოლმა“, *otāq* – „ოთახი“, *keymāk* – „ყაიმალი“, *čakme* – „ჩექმა“, *očağ* – „ქურა“ (შდრ. ქართ. ოჯახი), *otu* – „უთო“; სამრეწველო, სასოფლო-სამეურნეო, სასაქონლო მეურნეობის ლექსიკა: *tutun* – „თუთუნი“, *qāčāq* –

„კონტრაბანდა“ (შდრ. ქართ. ყაჩალი), qešāq – „ყიშლალი“, ālānciq – „ალაჩყი“, kuč – „ქუჩა“, kark – „ქურქი“.

მონღოლთა ბატონობიდან შემორჩენილია სიტყვები: yarliq – „სამეფო ბრძანება“, „იარლიყი“, xātun – „ხათუნი“, „ქალბატონი“, yasāvul – „იასაული“ (პეისიკოვი, 1975: 110).

თურქულ-მონღოლურმა ნასესხობებმა დიდი გავლენა მოახდინა აგრეთვე სპარსულ სიტყვანარმოებით სისტემაზე. ბევრი თურქულ-მონღოლური სიტყვა შედის სპარსულ კომპოზიტთა შემადგენლობაში. ასევე საყურადღებოა თურქული ლექსიკური ერთეულების მონაწილეობა სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიური ერთეულების ჩამოყალიბებაში¹

2.1(2) სპარსული რთული ზმნის ზმნური ნაწილი (მაკომპონირებელი ზმნა)

ლ. პეისიკოვი წერს: „რთული ზმნა შედგება სახელური ნაწილისა და მაკომპონირებელი ზმნისაგან. პირველი ელემენტი არის შესიტყვების სემანტიკური ბირთვი, მეორე გამოხატავს პრედიკატულ კატეგორიებს. მაკომპონირებელი ზმნა უმეტესად ინარჩუნებს ლექსიკურ მნიშვნელობას და ზოგჯერ, სწყდება რა თავის სემანტიკურ ბირთვს და ივსება რეალური მნიშვნელობით, შეუძლია დამოუკიდებლად გამოვიდეს შემასმენლის როლში. ამაში მდგომარეობს მაკომპონირებელი ზმნის ძირითადი თავისებურება, რაც განასხვავებს მას, ერთი მხრივ, მეშველი ზმნისაგან და მეორე მხრივ – კოპულასაგან“ (პეისიკოვი, 1959: 289-290).

ლ. პეისიკოვის დაკვირვებით, თანამედროვე სპარსული ენის ყველა სახის დამხმარე ზმნას შორის (მეშველი, კოპულა, მაკომპონირებელი) ყველაზე მრავალრიცხოვანია მაკომპონირებელი. მათი რაოდენობა 50-ს აღწევს, ე. ი. ნახევარი ხშირადხმარებული მარტივი ზმნებისა შეიძლება მაკომპონირებელი იყოს. ამას ემატება აგრეთვე პრეფიქსული და რთული წარმოების ზმნები, რომლებიც ფუნქციონირებენ, როგორც დამხმარე-მაკომპონი-

¹ სპარსულმა ენამ თურქულიდან ისესხა აგრეთვე სიტყვანარმოებითი აფიქსები (რომელთა შორისაც პროდუქტიულობით გამოირჩევა პროფესიის მანარმოებელი სუფიქსი -či), ნახევარაფიქსები bāsi (თურქ. bās – „თავი“), begi – „ბეგი“ და სხვ.

რებელნი. შემდეგ ავტორი ასახელებს ჩვეულებრივ მაკომპონირებელ ზმნებს: *kardan* – „კეთება“, *dādan* – „მიცემა“, *dāštan* – „ქონა“, „ყოლა“, *šodan* – „გახდომა“ („გახდა“, „შეიქნა“), *gereftan* – „აღება“, *kešidan* – „განწევა“, „გაჭიმვა“, *farmudan* – „ბრძანება“... და იმ პრეფიქსულ ზმნებსაც, რომლებიც შეიძლება შეგვხვდეს მაკომპონირებელის ფუნქციით: *darāvardan* – „გამოტანა“, „გამოტრევა“, „ამოგდება“, *bardāštan* – „გახდა“, „გაძრობა“, *barāvardan* – „მოტანა“, „მოყვანა“... (პეისიკოვი, 1975: 109).

ი. რუბინჩიკი მაკომპონირებელი ზმნის როლში ასახელებს შემდეგ მარტივ ზმნებს: *kardan* – „კეთება“, *dādan* – „მიცემა“, *zadan* – „დაკერა“, „ცემა“, *šodan* – „გახდომა“, *xordan* – „ჭამა“, *gereftan* – „პოვნა“, *dāštan* – „ქონა“, „ყოლა“, *didan* – „ხედვა“, „დანახვა“ (პეისიკოვი, 1981: 140).

ფ. ხანლარი ასახელებს რამდენიმე ზმნას, რომლებიც, მისი აზრით, ხშირად იხმარება მაკომპონირებლად. მათ შორის პირველ ადგილს მიაკუთვნებს ზმნას *kardan* – „კეთება“ (ხანლარი, 1970: 25).

სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვაგვარად განსაზღვრავს მაკომპონირებელ ზმნათა რაოდენობას, თუმცა ყველა მათგანის აზრით, მათ შორის ყველაზე ხშირად ხმარებულია ზმნა *kardan* – „კეთება“. ეს ზმნა უერთდება როგორც სპარსულ, ასევე ნასესხებ სიტყვებს. როდესაც რთული ზმნის შემადგენლობაში გვაქვს ზმნა *kardan* – „კეთება“, სახელური ნაწილი შეიძლება იყოს როგორც არსებითი, ასევე ზედსართავი სახელი (ვითარებითიც და მიმართებითიც). ზმნა *kardan* შეიძლება შეიცვალოს ზმნა-ეკვივალენტებით – *sāxtan* და *namudan*, თუმცა მარტივ ზმნად ფუნქციონირებისას ისინი ერთმანეთის სინონიმებს არ წარმოადგენენ (*sāxtan* – „აშენება“, „მომზადება“, „წარმოება“; *namudan* – „ჩვენება“, „ჩენა“). ხანლარის აზრით, ზმნა *sāxtan* ძირითადად უერთდება ზედსართავ სახელებს (ხანლარი, 29-30).

სპარსულ ენას არა აქვს ერთსიტყვიანი მარტივი ზმნა, რომელიც გამოხატავდა ცნებებს „განითლება“, „გათეთრება“, „გამწვანება“. ამ ცნებათა გამოსახატავად იხმარება შემდეგი მოდელის ზმნა – ზედსართავი სახელი + კოპულა ზმნა *šodan* – „გახდომა“. იმის გამო, რომ *šodan* არის მაკომპონირებელიც და კოპუ-

ლაც, რთულია ერთმანეთისაგან გავარჩიოთ ზმნის სახეობა. იმის გამოსარკვევად, ესა თუ ის შესიტყვება რთული ზმნაა თუ თავისუფალი სიტყვათშეერთება, საჭიროა კომპონენტთა სემანტიკური ანალიზი. როცა ერთი ან ორივე კომპონენტი იცვლის ლექსიკურ მნიშვნელობას და სახელური და ზმნური ნაწილი ერთ სემანტიკურ მთლიანობას წარმოადგენს, ასეთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს რთულ ზმნასთან.

მაკომპონირებელ ზმნებად გვხვდება ფართო სემანტიკის მქონე ზმნები. ხშირ შემთხვევაში ისინი კარგავენ რეალურ მნიშვნელობას და ინარჩუნებენ მხოლოდ მოქმედების გამოხატვის ზოგად მნიშვნელობას, ამიტომაც მთლიანი სემანტიკის შექმნაში უპირატესობა სახელს ენიჭება.

„რთული ზმნის შემადგენლობაში ზმნის როლის შემცირება მკაფიოდ ვლინდება იმ შემთხვევებში, როცა კონტექსტში ხდება ზმნის ელიფსისი და მთლიანი ლექსიკური მნიშვნელობა გამოიხატება მხოლოდ სახელური ნაწილით, ხოლო ზმნის გრამატიკული კატეგორიები დაფიქსირებულია კონტექსტში...“ (ნახუცრიშვილი, 1987: 105).

2.2. სპარსულ ზმნურ ფრაზეოლოგიზმთა გამოვლენა „რუსუდანიანში“

2.2(1) სპარსულ რთულ ზმნათა კალკები „რუსუდანიანში“

„რუსუდანიანში“ ჩვენი ყურადღება მიიპყრო სპარსულ რთულ ზმნათა კალკებმა, რომელთა სახელური ნაწილი უცხო წარმოშობის სიტყვაა (სპარსული, არაბული, თურქული), ხოლო ზმნა წარმოადგენს სპარსული მაკომპონირებელი ზმნის სიტყვა-სიტყვით თარგმანს.

ჯერ განვიხილოთ კალკები ისეთი შესიტყვებებისა, რომელთა სახელური ნაწილი სპარსული წარმოშობის სიტყვაა. მაგალითად:

უზამდი მეემანსა

„მა მაშინვე უზამდი ამა ნადირთა ზედან მგელთა მეემანსა, მაგრამ ამ დღისთვინ შევინახე“ (რუსუდ., 86, 37).

შესიტყვება უზამდი მეემანსა კალკია სპარსული რთული ზმნისა *mehmāni kardan*, რომელშიც ორივე ნაწილი სპარსული წარმოშობის სიტყვაა: *mehmāni* – „სტუმრობა“, „მასპინძლობა“, „წვეულება“ და მაკომპონირებული ზმნა *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“ (ძირითადი მნიშვნელობა). აღნიშნულ შესიტყვებაში ზმნა ქართულად გადმოცემულია „ზმა“ ზმნის მყოფადის წრის სასხვისო ქცევის ფორმით (უზამდი). უზამდი მეემანსა, ე. ი. ვასტუმრებდი.

„ზმა“ (ვიზამ) არის თავისებური ზმნა, რომელიც „იხმარება მარტო მყოფადის წრეში სათავისო და სასხვისო ქცევის ფორმით (ვიზამ, ვუზამ), სხვაგან მას ენაცვლება „შრომა“ და „ქმნა“ (ა. შანიძე, 1973: 537).

შესიტყვების სახელური ნაწილი მეემანი სპარსული წარმოშობის სიტყვაა. ქართულში იგი სხვადასხვა სახით გვხვდება: აემანი (ვისრ.) – „სპარსულად მასპინძლობა“ Z, მაემანი – „სხვათა ენაა, წვეულებას ჰქვია“ ZA (საბა).

დ. ჩუბინაშვილს თავის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში შეტანილი აქვს აემანი (სპარს.) – მასპინძლობა; ვისრ. 9; საბ. ლ; მემანი – წვეულობა. იქვე გვხვდება აგრეთვე სპარს. *mehman-dar* სუფიქსის დართვით ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები; მეჰმანდარი, მიხმანდარი (სპარს.) – მესტუმრე (დ. ჩუბინაშვილი, 1984). *mehmāndār* სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული: 1. „ოფიციალური პირი, რომელიც დანიშნულია ოფიციალურ სტუმართა თანხლებისათვის“, 2. „მასპინძელი“.

მაემანი, მეჰმანი, მეემანი გვხვდება ქართულ წერილობით ძეგლებში: „ვისრამიანში“, „ომანიანში“, „შაჰნავაზიანში“, „შაჰნა-მეში“. მაგ.,

„მეგ თქვენი წესი არის საძაგელი და მოსაყივნებელი, რომელ გათხოვილსა ცოლსა შეირთავთ, ბრმა ხარ, ვერ ჰხედავ მაემანსა და სმასა ქორწილისასა, რომელ მუტრიბთა მღერა და ჯმა ცად გაიწევის და ყოვლისა ქუეყანისა დიდებულნი, აზნაურნი და ლაშქარნი აქ შეყრილან“ (ვისრ. 44, 19-20).

„მოეგებნეს, ტბილად დახვდეს,
ვით ვთქვა ქება მაემანთა!“ (ლ.-მანჯ. 52, 2).

„ბრძანა მეფემ მაემანი

გარდუხადოთ ამა ყმასა“ (შაჰნავაზ. 61, 1).

„ჩემსა გმართებს მ ა ე მ ა ნ ი

ლამე ლხინით გაითენე...“ (შაჰნავაზ. 2629, 3).

ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება აგრეთვე
მაემანობა, მაემნობა, მაემნიანი. მაგ.:

„შეუმკეს... შემოსა ოქრო-ქსოვილთა

პერპერად მ ა ე მ ა ნ ო ბ ა (ბარ.გულ. (ქ. მწ. რუს.), 677, 4)

„ერთ კვირამდის არ გათავდა

იგი უცხო მ ა ე მ ნ ო ბ ა ...“ (თ. I, ზილიხ. 120, 1).

„ქაიხოსრომან შიგ-ჩართვით

ლექსად თქვა ომანიანი,

ომანის სიმხნე, სიქველე,

ჯაჭვისცმა მ ა ე მ ნ ი ა ნ ი “ (გაბ. თ. და რ. 28, 2).

საანალიზო ლექსიკური ერთეული სპარსული წარმოშობის
სიტყვაა. ბორჰან-ე ყათე'-ს ლექსიკონში მისი ამგვარი ეტიმო-
ლოგიაა მოცემული:

სპარს. მე ე მ ა ნ ი, მე ჰ მ ა ნ ი < სპარს. mehmāni – სტუმ-
რობა, ბანკეტი, მასპინძლობა, წვეულება. სპარს. mehmān, mihmān
< ავესტ. ძირიდან maet, mithmāiti (დარჩენა, გაჩერება, შეჩერება).
სპარს. mehman შეესატყვისება ავესტურ maethman-ს, ფალ. mehmān-
ს („სტუმარი“). შდრ. ძვ. ინდ. meiman (ერთად, ერთობლივ, თანა-
ზიარად), ავლ. mēlmāna, სარიქოლი meiman. ჰიუბშმანი მიუთი-
თებს: ფაზენდ. და ფალ. mehmān (მცხოვრები, მყოფი, ნალდი, არ-
სებულის), ავლ. mēlma (სტუმარი), მრ. mēlmāna (სტუმრები). ჰიუბ-
შმანი – ქურთ. mihman, mihvan, mivan (სტუმარი), māvān, māwan.

სპარს. mehmāni მომდინარეობს სპარს. mehmān + აბსტრაქ-
ტული სახელის, მასდარის მანარმოებელი i (ბორჰანე ყათე', 1983).

ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში ზემოაღნიშნული
ლექსიკური ერთეული რთული ზმნების შემადგენლობაში სხვა-
დასხვა ფონეტიკური სახით გვხვდება, ამასთან, შესაძლოა მე-
შველი ზმნა სხვადასხვა მწკრივის ფორმით იყოს წარმოდგენილი.
მაგ.:

„ნუვინ მეჰმანი გიყოს ღმერთმან, რომელ არცა მასპინძე-
ლისათვის გრცხვენიან და არცა ღმრთისა გეშინიან?“ (ვისრ., 255,
27).

შესიტყვება მეჰმანი გიყოს შედგება სპარსული *mehmāni* – „სტუმრობა“ + ქართული „ყოფა“ ზმნის II სერიის სა-
თავისო ქცევის ფორმა (მეჰმანი გიყოს = სტუმრობა გიქნას, ე. ი.
გესტუმროს).

ზემოგანხილული რთული ზმნა გვხვდება „შაჰნამეში“,
„ომანიანში“:

„ალი ექბერ მეფემ ხუთ დღეს ზავარ ფალავანს და მისთა
ლაშქართა მამეანი უყო... (ომან., 80, 3).

„ქვეყანა მძორითა ავაგსოთ, ნადირთა მათ ზედან მე-
მანი უყოთ“ (შაჰნ. 11, 433, 33).

აღნიშნულის მსგავსი კალკები სხვაც გვხვდება „რუსუდა-
ნიანში“:

უზამს მდივანსა

„დღესა პარასკევსა უზამს ყოველსა დიდებულსა და მცი-
რებულსა მდივანსა და უზამს ასეთსა სამართალსა, რომე მის სა-
ბრძანებელში გულის კლება არა იყოს რა“... (რუსუდ. 247, 35).

უზამს მდივანსა სპარსული რთული ზმნის კალკია.
იგი შედგება სპარსული წარმოშობის სახელი მდივანი + ზმა ზმნა
მყოფადის წრის სასხვისო ქცევის ფორმით.

სპარსულ ენაში *divān* არ გვხვდება მაკომპონირებელ *kar-
dan* („კეთება“) ზმნასთან ერთად, ანუ არა გვაქვს ასეთი რთული
ზმნა, მაგრამ არის იდიომატური გამონათქვამი *xodā divānaš beko-
nad* – „ლმერთმა დასაჯოს“. სიტყვასიტყვით: ლმერთი მას სამარ-
თალს უზამს. სპარს. *xodā* „ლმერთი“, აჰ – ენკლიტიკა და *bekonad* –
კავშირებითი კილოს ფორმა ზმნა *kardan* („კეთება“)-დან.

გარდა ზემოაღნიშნული მანიანი ფორმისა (მდივანი), „რუ-
სუდანიანში“ გვხვდება დივან- ფორმაც:

...„და მაშინ მიყოს ლმერთმან სამართალი, როდესაც დი-
დი დივანი იყოს და მეფენი და გლახაკნი ერთად ნადგენ-მე-
ოქი“ (რუსუდ. 242, 10).

„ჩემთა ცოდვათათვისმცა განიკითხებით დღესა მას, ოდეს
დიდი დივანი იყოს“ (რუსუდ. 411, 19).

...„თვარა სხვა რამდენი შეუცოდარი და შენის სამსახური-
სათვის მკვდარი კაცი მოსთხარეო, და შიგ შესვლაც არ დაგცალ-

დებაო და მას დიდს დივანში მაგრა შეკრულს წაგაყენებენო" (რუსუდ. 526, 17).

დიდი დივანი „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში შემდეგნაირადაა განმარტებული: დიდი სამსჯავრო, მეორედ მოსვლის დღე, როდესაც, ქრისტიანული რელიგიის მიხედვით, ყველას პასუხი მოეთხოვება ჩადენილი ცოდვებისათვის.

ლექსიკონებში სპარს. *divān* ამგვარადაა განმარტებული: 1. სასამართლო, ტრიბუნალი; 2. სახელმწიფო საბჭო (რუბინჩიკი, 1983); 1. სამინისტრო; 2. დანესებულება; 3. კანცელარია, კანტორა (მოინი, 1996).

მოინის ლექსიკონში სპარს. *divān*-ის შემდეგი ეტიმოლოგიაა მოცემული: სპარს. *divān* – ირან. *dēwān*, ასურ. *dap*, ძვ. სპარს. *dipi* – „წერა“ (მოინი, 2, 1996).

გარდა ზემოაღნიშნულისა, ქართულში გვხვდება აგრეთვე დივან სიტყვის შემცველი სხვა კომპოზიციებიც: დივანბეგი – სასამართლოს წევრი, მოსამართლე, მსაჯული (დ. ჩუბინაშვილი), დივანბირი – მწერალთა-უბუცესი ZAB (საბა).

დივანხანა მომდინარეობს სპარს. *divānkhāne*-დან, რომელიც სპარსული ენის ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „სასამართლო“, „სასამართლო პალატა“ (რუბინჩიკი, 1983); „იუსტიცია“, „მართლმსაჯულება“ (მოინი, 2, 1996).

აღნიშნული ლექსიკური ერთეული შედგება ორი სპარსული სიტყვისაგან *divān* + *xāne*.

ბორჰან-ე ყათე'-ს ლექსიკონში *xāne*-ს ამგვარი ეტიმოლოგიაა მოცემული: სპარს. *xāne* = ფალ. *xānak*, ძვ. ირან. *āhan* (ადგილი) *ān* და *hān*-დან (ნიბერგი); ჰორნს იგი ავესტური მასდარიდან *kan* (*kāndān*) – ნაწარმოებად მიაჩნია (ბორჰანე ყათე, II, 1983).

დივან-ბეგი ქართულში სპარსული ენიდანაა შეთვისებული. იგი სპარსულ-თურქული კომპოზიცია. სპარს. *divān beygi* – მართლმსაჯულების უფროსი (სეფიანთა და ყაჯარიანთა); ქალაქის სასამართლოს უფროსი (მოინი, 2, 1996); სამოქალაქო სასამართლოს წარმომადგენელი (რუბინჩიკი, 1983).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში გვხვდება აგრეთვე ამ სიტყვის მანიაჩი ფორმები: მდივანბეგი – მსაჯული, მოსამართლე, სასამართლოს წევრი; მდივანბეგობა – მდივანბეგის ხარისხი (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

„რუსუდანიანში“ დასტურდება აგრეთვე კალკები ისეთი სპარსული რთული ზმნებისა, რომელთა სახელური ნაწილი წარმოშობით არაბული სიტყვაა. მაგ.:

ფიქრი ქნა

„მერმე თვითონაც ფიქრი ქნა და ასე თქვა...“ (რუსუდ., 460, 12).

„რა ეს გაიგონა მეფემან, თავი ჩამოაგდო და ფიქრი ქნა“ (რუსუდ., 371, 22).

შესიტყვება ფიქრი ქნა კალკია სპარსული რთული ზმნისა *fekr kardan*. მისი სახელური ნაწილი *fekr* – „ფიქრი“ წარმოშობით არაბული სიტყვაა და მაკომპონირებელი ზმნა *kardan* – „კეთება“ ხშირადაა რთული ზმნის შემადგენელი ნაწილი. საანალიზო შესიტყვებაში ზმნა ქართულად გადმოცემულია „ქმნა“ ზმნის II სერიის ფორმით.

რთული ზმნის *fekr kardan*-ის სახელური ნაწილი სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული: 1. „ფიქრი“; 2. „განზრახვა“, „გეგმა“.

ფიქრი არაბთა ენაა, ქართულად საგონებელი, განზრახვა, (+ და A), გულის-თქმა, (+ და Z), წვლილ-მოგონება ჰქვიათ ZAa (საბა).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში მითითებულია, რომ ფიქრი წარმოშობით სპარსული სიტყვაა და დასტურებულია მისი შემდეგი მნიშვნელობები: საგონებელი, განზრახვა, წადილი ან გულის თქმა. იქვე მოყვანილია ამ ლექსიკური ერთეულიდან ნაწარმოები ზედსართავი სახელი ფიქრიანი – ფიქრში ნასული, დაღონებული, დაფიქრებული და ზმნური ფორმები: ფიქრობა, ფიქრება, ფიქრიანობა – დაღრომა ფიქრში, დაფიქრებულება (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ზემონახსენები შესიტყვების სახელური ნაწილი უცვლელია, ხოლო ზმნა სხვადასხვა რიცხვის ფორმით გვხვდება:

„აქათ ამათ ფიქრი ქნეს, – ნუთუ აღარ დაგვანებოსო – და სასწრაფოდ ქორწილი ქნეს“ (რუსუდ., 595, 6).

ამასთან, შესაძლებელია, შესიტყვების ზმნური ნაწილი სხვადასხვა მწკრივის ფორმით იყოს წარმოდგენილი:

„შენთა ყმათაც უბრძანე, თავ-თავისი ფიქრი ქნან“ (რუსუდ., 459, 39).

საანალიზო შესიტყვების ზმნური ნაწილი ბრძანებითი კილოს ფორმითაც გვხვდება:

„ახლა არა მცალსო და შენც შენი ფიქრი ქენიო, მეც ჩემს საქმეს გარდავსწყევტო“... (რუსუდ., 202, 25).

„ყველამ თავისთვი ფიქრი ქენით, რომ მტერმა ჯაბნად არ გნახოს-მეთქი“ (რუსუდ., 260, 4).

განხილული შესიტყვების სახელური ნაწილი ქართულში დამხმარე ზმნის გარეშეც აწარმოებს ზმნურ ფორმებს¹, მაგრამ ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასალაში ზმნა შესიტყვების სახითაა წარმოდგენილი, რაც, ჩვენი აზრით, სპარსულიდან კალკირების შედეგია.

ზემონახსენები ლექსიკური ერთეული (ფიქრი) აწარმოებს აგრეთვე ფრაზეოლოგიურ ერთეულს ფიქრში ჩაყარდნა (იხ. გვ. 66-67).

ფარალათი ქენ

სპარსული შესიტყვების კალკირებაა აგრეთვე შემდეგ მაგალითში:

„ნადი, ცოტას ხანსა ფარალათი ქენო და ადრე მოდიო, მაგისი საქმე მაშინ გავარიგოთო“ (რუსუდ., 240, 18).

ფარალათი ქენ კალკია სპარსული რთული ზმნისა *farāyat kardan* – „დასვენება“, „მოსვენება“.

შესიტყვების სახელური ნაწილი *farāyat* არაბული წარმოშობის სიტყვაა. სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში მოცემულია მისი შემდეგი მნიშვნელობები: 1. „მოცალება“, „თავისუფალი დრო“; 2. „მოსვენება“, „განსვენება“; 3. „განთავისუფლება“, „დახსნა“.

საანალიზო შესიტყვების ზმნური ნაწილია დამხმარე მაკომპონირებელი ზმნა *kardan* – „კეთება“.

ქართულში აღნიშნულ შესიტყვებაში ზმნა გადმოცემულია ქმნა, ქნა ზმნის ბრძანებითი კილოს ფორმით.

¹ ზემოთ მოყვანილი გვაქვს დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში არსებული ზმნური (მასდარული) ფორმები – ფიქრობა, ფიქრება, ფიქრიანობა.

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში ფ ა რ ა - ლ ა თ ი შემდეგნაირადაა განმარტებული: ხალვათად მოსილი, შინაურის ტანისამოსით, ტანში ფარალათი; იქვე მოტანილია მისგან ნაწარმოები ფარალათად – თავისუფლად და ფარალათობა – ფარალათად ყოფნა ან მოსვენება, თავისნებაზედ ყოფნა (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ზემოაღნიშნული შესიტყვების სახელური ნაწილი ცალკეც გვხვდება „რუსუდანიანში“.

„ცოტა ხანსა დაღმა ვიარეთ, ერთი კიბე ჩავიარეთ, მერმე მართლა ვაკე ვიარეთ, კაი გზა, ფარალათი, ნათელი“ (რუსუდ., 228, 19).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში საანალიზო ლექსიკური ერთეული ამგვარადაა განმარტებული: „დასვენება, მოსვენება“; „თავისუფლად, მოსვენებით, ხალვათად ყოფნა“.

ფარალათი გზა ანუ „თავისუფალი, სწორი, ფართო გზა“.

„რუსუდანიანში“ ასევე გვხვდება ფ ა რ ა ლ ა თ ი -დან ნაწარმოები ფორმა ფ ა რ ა ლ ა თ ა დ :

„ჯაჭვი მზისათვინ მიეფინა, თვითონ თავმოხდილი ფ ა რ ა ლ ა თ ა დ იჯდა“ (რუსუდ., 428, 35).

„ივყავ თავისაგან იმედუელი, არასაგან არ მეშინოდა, ფ ა რ ა ლ ა თ ა დ ვსვამდი და შევექცეოდი“ (რუსუდ., 446, 38).

„რომ გახსნა, თავს გოსტამ ხელმწიფე ეხატა ფ ა რ ა ლ ა თ ა დ თავშიშველი მჯდომი, წიგნსა სწერდა“ (რუსუდ., 533, 21).

მიუხედავად იმისა, რომ „რუსუდანიანში“ ზემოგანხილული ლექსიკური ერთეული ძირითადად შესიტყვების სახით გვხვდება, იგი დამოუკიდებლადაც (შესიტყვების გარეშეც) აწარმოებს ზმნურ ფორმას, ე. ი. გვაქვს ორგანული წარმოებაც. მაგ.,

„მოვიდა იგი ზანგი მონა და ასე მოახსენა: რად აგრე შინაურულად და ფ ა რ ა ლ ა თ ე ბ უ ლ ხ ა რ თ ო ? გგონიათ, წინ აღარა გიმზერდესთ რაო?“ (რუსუდ., 288, 32).

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, ქართულში განხილული ლექსიკური ერთეული შესიტყვების შემადგენლობაში გვხვდება მაშინ, როცა ზმნურ ნაწილად გვაქვს ქ მ ნ ა, ქ ნ ა, ამასთან, შესაძლებელია, ეს ზმნა სხვადასხვა მწკრივის ფორმით იყოს წარმოდგენილი. მაგ.,

„მე ფ ა რ ა ლ ა თ ი ვ ქ ე ნ ი და ამ ჩრდილს ქვეშ მოვისვენე“ (რუსუდ., 68, 34).

„ფარალათი ქნა ხელმწიფემან, ასრე რომე პერანგის მეტი არა შეირჩინა რა“ (რუსუდ., 445, 3).

„წყალი ვსვათ და ფარალათი ექნათო, თუ სხვას ვერას ვიშოვნითო“ (რუსუდ., 444, 38).

„ჯართა აცნობე, თავთავისთვი ფარალათი ქნანო“ (რუსუდ., 227, 30).

„ცხენი საძოვარზე მიეშვა, თვითონ ჩამომხდარიყო, ფარალათი ექნა“ (რუსუდ., 428, 34).

როგორც საანალიზო მასალიდან ჩანს, სპარსულში farayāt-ს არა აქვს ყველა ის მნიშვნელობა, რომელიც შემდეგ ქართულში განვითარებია. დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში მითითებულია სწორედ ის მნიშვნელობები, რომლებიც სპარსულში არა აქვს განსახილველ ლექსიკურ ერთეულს. სპარს. farayāt-ის ძირითადი მნიშვნელობებია: 1. „მოცალება“, „თავისუფალი დრო“; 2. „მოსვენება“, „განსვენება“. აქედანაა განვითარებული ის ძირითადი მნიშვნელობა, რომელიც ქართულში შეიძინა აღნიშნულმა სიტყვამ – ფარალათი – „ხალვათად მოსილი“.

ქეგლში მითითებულია, რომ ფარალათი იგივეა, რაც ფაღარათი – „კუჭის აშლილობა“ და ნაჩვენებია სიტყვის არაბული წარმომავლობა: „ფარალათ-ი (ფარალათისა) იგივეა, რაც ფაღარათი (ფაღარათისა) [არაბ. ფარალათ] – კუჭის აშლილობა. ფაღარათად არის – კუჭი აქვს აშლილი“ (ქეგლ VII, 1962).

ქართული ენის დიალექტებში გვხვდება აგრეთვე საანალიზო ლექსიკური ერთეულის ფონეტიკური ვარიანტი ფაღარატი-ი (მთიულ., გუდამაყრ.) – „დასვენება“ (ალ. ლლონტი, 1984).

საყურადღებოა, რომ დიალექტურ ფორმას „ხალვათად ჩაცმისა“ და „ფაღარათობის“ მნიშვნელობები არა აქვს. დიალექტურ ლექსიკონში მისი მხოლოდ ერთი მნიშვნელობაა („დასვენება“) მითითებული.

2.2(2) სპარსულ რთულ ზმნათა შესატყვისი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები „რუსუდანთანში“

„რუსუდანთანში“ დასტურდება აგრეთვე ისეთი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები, რომელთა სახელური ნაწილი სპარსულ-

ლიდან არის ნასესხები (თუმცა წარმოშობით თურქული სიტყვაა), ხოლო ზმნა ნათარგმნია ქართულად. მაგ.,

ქეშიკის ნევა

„ბეჭედი ნეკზე შეიცვი, დევნი და ვეშაპნი მღვიძარეს ქეშიკსა სწევენ, იმათში ასე მოგეხმარება, რომ დევი დევად დაგინახავს და ვეშაპი – ვეშაპადო“ (რუსუდ., 436, 4).

შესიტყვება ქეშიკსა სწევენ კალკია სპარსული რთული ზმნისა *kešik kešidan* – დარაჯობა, მორიგეობა (სახელური ნაწილია *kešik* – 1. მორიგეობა, 2. ყარაული, გუშაგი, დარაჯი და ზმნა – *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“. „აღნიშნული ზმნა სპარსულში უერთდება მხოლოდ არსებით სახელებს, კარგავს რა თავის რეალურ მნიშვნელობას (განევა, გაქაჩვა), ზმნა *kardan*-ის (კეთება) მსგავსად გამოხატავს მოქმედებას საერთოდ. რთულ ზმნებს აქვს ჩვეულებრივ გარდაუვალი მნიშვნელობა: *zahmat kešidan* – (*zahmat* – „შრომა“, „გარჯა“; *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“) > „შრომა“, „გარჯა“; *entezār kešidan* (*entezār* – „ლოდინი“, „ცდა“, „მოლოდინი“, *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“) > „მოლოდინი“, „ცდა“; *nafas kešidan* (*nafas* – „სუნთქვა“, *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“) > „სუნთქვა“; *xamiāze kešidan* (*xamiāze* – „მთქნარება“, *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“) > „მთქნარება“; *bikāri kešidan* (*bikāri* – „უსაქმურობა“, „უმუშევრობა“, *kešidan* – „განევა“, „გაქაჩვა“) > „უმუშევრობა“ (რუბინჩიკი, 1981: 159).

საანალიზო რთულ ზმნაშიც *kešik kešidan* მაკომპონირებელ ზმნას დაკარგული აქვს თავისი ლექსიკური მნიშვნელობა და რთული ზმნის შემადგენლობაში ზოგადად მოქმედებას გამოხატავს.

ფრაზეოლოგიური შესიტყვების სახელური ელემენტი ქეშიკი ცალკე, დამოუკიდებლადაც გვხვდება „რუსუდანიანში“. მაგ.:

„მე მაშინც, რა ხათათით წამოველ, ღამით არა მძინებია, სულ ქეშიკად ვიყავ“ (რუსუდ., 189, 1).

„მე მოვახსენე: მის დროს ფთხილი ქეშიკი ვიყავ და ან ძილის დრო იყო და მისთვის მეძინა-მეთქი“ (რუსუდ., 227, 26).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში აღნიშნული ლექსიკური ერთეული შემდეგნაირადაა განმარტებული: ქე -

შ ი კ ი (სპარს.) – „გვამის მცველი“, „ყორჩი“. იქვე მითითებულია იმავე სიტყვიდან -ოზა სუფიქსის დართვით ნაწარმოები სახელი ქეშიკოზა. ცალკეა გატანილი პროფესიის მანარმოებელი თურქ. ზი სუფიქსდართული სახელი ქეშიკჩი (სპარს.) – „მეკარე“, „კარის მცველი“ და ხანა კომპონენტის შემცველი სახელი ქეშიკხანა (სპარს.) – „ქეშიკების საცხოვრებელი სახლი“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

დასტურის მიცემა

„რუსუდანიანში“ სპარსული რთული ზმნის კალკი სხვაც გვხვდება. მისი სახელური ნაწილი ნასესხებია ქართულში, ხოლო ზმნა შეცვლილია იმავე მნიშვნელობის ქართული ზმნით. მაგ.:

„დაუნყო ძმას მოციქულობა: ანუ მიშოვე ისი ქალი და ანუ დასტური დამეცო, მე თვით წავალო“ (რუსუდ., 458, 38).

„დასტური მომეო, ამის მეტი იმისი დათმობა აღარ შემიძლიაო“ (რუსუდ., 194, 14).

„...ღმერთმან ეგ თქვენის ნებისად ქმნას და ან მე დასტური მიბოძეთ, ერთი ბერი კაცი ვარ და ჩემთვის წავალო“... (რუსუდ., 240, 8).

„მე ხელმწიფესა მოვახსენე: დასტური მიბოძეთ-მეთქი, თვარა, სანამდი მე არ მივალ, მანამდი არ აიყრება-მეთქი. მიბრძანა: წადიო და ხვალეს ზეით მეც წამოვალო“ (რუსუდ., 486, 24).

„გამოვეთხოვე და დასტური მიბოძა, მრავალიც მიბოძა, ამდენი, რომ ზიდვა არ შემეძლო“ (რუსუდ., 246, 25).

„მეორესა დღესა თვითონ მიმიძლვა ხელმწიფესთან და დამთხოვა: დასტური უბოძეთ, შინ მივაო“... (რუსუდ., 425, 6).

ზემოაღნიშნული ფრაზეოლოგიური შესიტყვებების სახელური ნაწილი დასტური „რუსუდანიანის ტექსტს დართულ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „თანხმოზა“, იქვე მოყვანილია შესიტყვებები: დასტურის ბოძება – „გაშვება“, „გაშვების“, „წასვლის ნებართვის მიცემა“; დასტური მიბოძეთ – „გამიშვით“, „წასვლის ნება დამრთეთ“; დასტური მიბოძა – „წასვლის ნება დამრთო“, დასტური მიბოძოს – „გამიშვას, წასვლის ნება დამრთოს“; დასტური უბოძეთ – „გაუშვით, წასვლის ნება დართეთ“; დასტურის მიცემა = დასტურს მივცემო – „გავისტუმრებო“, „წასვლის ნებას მივცემო“; დასტურის დაცემა: დასტური დამეც –

„ნება დამრთოთ“; და ს ტ უ რ ი მ ო მ ე ო – „ნება დამრთეო, ნე-
ბართვა მომეცო“.

როგორც ზემოთ წარმოდგენილი მასალიდან ჩანს, „რუსუ-
დანთანში“ გვხვდება შემდეგი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები:
და ს ტ უ რ ი ს ბ ო ძ ე ბ ა (ამასთან, ზმნური ნაწილი სხვადასხვა
მწკრივის ფორმით არის წარმოდგენილი), და ს ტ უ რ ი ს მ ი ც ე -
მ ა , და ს ტ უ რ ი ს და ც ე მ ა , და ს ტ უ რ ი ს მ ო ც ე მ ა .

ჩვენი აზრით, აღნიშნული შესიტყვებები კალკია სპარსული
რთული ზმნისა *dastur dādan* (*dastur* – 1) „ინსტრუქცია“, „მითითე-
ბა“, „დირექტივა“; 2) „ნესი“, „რიგი“; 3) „ნებართვა“, „ნების მიცე-
მა“; *dādan* – „მიცემა“) > „მითითების მიცემა“, „ბრძანება“. მაკომ-
პონირებული ზმნა *dādan* – „მიცემა“ დაერთვის მოქმედების სა-
ხელს *dastur*-ს და წარმოადგენს ერთ მთლიანობას.

„რუსუდანთანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში ფრაზეო-
ლოგიური შესიტყვებები და ს ტ უ რ ი ს ბ ო ძ ე ბ ა და და ს ტ უ -
რ ი ს მ ი ც ე მ ა განმარტებულია, როგორც „ნასვლის ნებართვის
მიცემა“, ხოლო და ს ტ უ რ ი ს და ც ე მ ა და და ს ტ უ რ ი ს მ ო -
ც ე მ ა , „როგორც ზოგადად ნების დართვა“. ჩვენი აზრით, აღნიშ-
ნული სხვაობა განმარტებებში გაჩნდა იმის გამო, რომ შესაბამის
მაგალითებში (იხ. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი მაგალითები „რუ-
სუდანთანდან“) ითხოვენ ნასვლის ნებართვას. ამრიგად, და ს -
ტ უ რ ი ს ბ ო ძ ე ბ ა და და ს ტ უ რ ი ს მ ი ც ე მ ა „ნასვლის ნებარ-
თვა“ კი არ არის, არამედ ზოგადად „ნებართვა“.

საანალიზო შესიტყვებათა სახელური ელემენტი (და ს -
ტ უ რ ი) შემდეგნაირადაა განმარტებული საბასთან: „და ს ტ უ -
რ ი – დაჯერებული ZAa. დაჯერებული, სხვათა ენაა ორივე Ab.
დასაჯერებელი, ორივე სხვათა ენათა შემოღებულა B. დასაჯე-
რებელი CDE“ (საბა, 1991).

დ. ჩუბინაშვილი განსახილველ ლექსიკურ ერთეულს გან-
მარტავს, როგორც „მართალი“, „სწორე“, ხოლო შესიტყვებებს
და ს ტ უ რ ი ს ბ ო ძ ე ბ ა და და ს ტ უ რ ი ს და ც ე მ ა , როგორც
„ნების მიცემა“. იქვე მოჰყავს დასტურ-ზე -ობა სუფიქსის დართ-
ვით ნაწარმოები სახელი დასტურობა – „სიმართლე“, „სისწორე“,
„ნამდვილობა“; ზმნური ფორმა დასტურება – „ვირწმუნებ“, „და-
ვიჯერებ“ და დასტურებული – „სწორე“, „აუცილებელი“, „ან-
დერძი“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საგულისხმოა, რომ ნასესხები ლექსიკური ერთეული არა მხოლოდ აღწერითად აწარმოებს ზმნას, არამედ გვხვდება ორგანული წარმოებაც (და და ს ტ უ რ ე ბ ა : მი და ს ტ უ რ ე ბ ს).

მ. მოინის განმარტებით ლექსიკონში სპარს. *dastur* ამგვარადაა განმარტებული¹: 1. „მაღალი პოსტის მფლობელი“; 2. „მინისტრი“; 3. „ზოროასტრთა სასულიერო პირი“; 4. „ნებართვა“; 5. „კანონი“; 6. „წესი“, „რიგი“, მეთოდი. მ. მოინისა და ბორჰანე ყათე'-ს ლექსიკონებში მითითებულია, რომ აღნიშნული სიტყვა ფალაური *dastvar*-იდან მომდინარეობს (მოინი, 2, 1996; ბორჰანე ყათე, 2, 1983).

2.2(3). სპარსულიდან თარგმნილი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები

ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ ისეთ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებათა კალკები, რომელთა სახელური ნაწილიც ნასესხები აქვს ქართულს რომელიმე უცხო ენიდან (სპარსულიდან, თურქულიდან), ხოლო ზმნა ქართულადაა თარგმნილი შესაბამისი სპარსული შესიტყვებიდან. „რუსუდანთანში“ გვხვდება აგრეთვე ისეთ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებათა კალკები, რომელთა სახელური ნაწილიცა და ზმნაც ქართულად არის გადმოტანილი სპარსულიდან. მაგ.:

პირის დასკვნა („დაესკვნათ ეს პირი“)

„დაესკვნათ ეს პირი“ (რუსუდ., 444, 19).

ზმნური სიტყვათშეერთება და ე ს კ ვ ნ ა თ პ ი რ ი წარმოადგენს კალკს სპარსული რთული ზმნისა *peymān bastan* (*peymān* – 1. „ხელშეკრულება“, „შეთანხმება“; 2. „კონტრაქტი“; 3. „პირობა“, „აღთქმა“; 4. „ფიცი“, „აღთქმა“; *bastan*² – „შეკერა“) > 1. „ხელშეკრულების დადება“; 2. „კონტრაქტის დადება“; 3. „პირობის დადება“, „შეთანხმება“.

¹ აღნიშნულ ლექსიკონში *dastur* სიტყვის ბევრი მნიშვნელობაა მოცემული, მათგან მოგვყავს მხოლოდ ჩვენთვის საინტერესო მნიშვნელობები.

² მაკოპონირებლად გამოდინა ფართო სემანტიკის მქონე ზმნები, ჩვენ მოგვყავს მხოლოდ მათი ძირითადი მნიშვნელობები.

შესიტყვების სახელური ნაწილი (პირი) სხვა შესიტყვებებშიც გვხვდება „რუსუდანიანში“. მაგ.:

... „ნუ მოასმენთ ყურთა ჩემთა სიტყვასა მაგასაო და ნუმცა მინახავს ნათელი დღე მაგა პირის დამტკიცებას უკანაო, არცა თავი ჩემი მინდა ცოცხალიო“ (რუსუდ., 6, 14).

„მოვიდნენ და ჩვენცა პირი გვთხოვეს იქითვე გავლისა“ (რუსუდ., 444, 20).

ტექსტში ასევე გვხვდება პირის დადება:

... „გვარჯასპიმ ეს პირი დაუდვა მეფესა“...

(რუსუდ., 473, 11).

„დაიწყეს მზადება ამათაც საგამჩვენად და ყარამან მეფემანცა გაგზავნა ფიცხლა ვეზირნი და მოხელენი და ესე პირი დაუდვა, რომელ: აქაური წესი და რიგი ყველა გინახავთო და ჩემსას ნურას დაზოგავთო“... (რუსუდ., 402, 12).

პირი „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „პირობა“, „სიტყვა“. დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში ერთ-ერთ მნიშვნელობად მითითებულია „პირობა“, „სიტყვის დასკვნა“. იქვე მოყვანილია საილუსტრაციო მასალა: პირს ვაძლევ ან მივსცემ, „ჩემი პირი პირია“, ერისთ., პირი ზავისა – ზავის პირობები; „დააპირეს ესე პირი“ „ვეფხ.“ ე. ი. პირობა დადეს (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო შესიტყვების ზმნური ნაწილი დასკვნა („დაესკვნათ“, „დაასკვნეს“) „რუსუდანიანში“ გვხვდება „გადანყვეტის“ მნიშვნელობით:

„დაასკვნეს ესე, რომე თვითოს დღესა თვითომ მეფემ იხვედროს გზის მოკაზმულობა და მასპინძლობაო, სანამ შინ მოვიდოდნენო“ (რუსუდ., 489, 6).

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში დასკვნა სიტყვის შემდეგი ზმნური ფორმებია მოყვანილი: ვჰსკვნი, ვასკვენ, ვასკენი – სიტყვას ან საქმეს დავამტკიცებ, შეუშლელად გარდავსწყევტ, გარდავსჭრი; იქვე მითითებულია შესიტყვება „დავასკენი პირობას, ე. ი. პირობას დავსდებ“, ზმნური ფორმა „დასკვნევენება – გარდავანყვეტინებ“ და -ობა სუფიქსის დართვით ნაწარმოები სახელი „დასკვნელობა – გადანყვეტილება, რეზოლუცია“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984). ნაძლევიცა გააჩინეს, ამა პირსა დაასკენიდეს: „ვინცა იყოს უარესი, თავ-შიშველი სამ დღეს ვლიდეს“ (ვტ.). ხიდისთავს შევეკრათ პირობა...

თავის დადება („დადვა თავი“)

„მან დიდად უღირსად და დ ვ ა თ ა ვ ი , დავარდა და თავყა-
ნი სცა და არა აღირსა თავი მისი ტახტისა ჯდომისა“ (რუსუდ.,
42, 14).

სპარსულში გვაქვს რთული ზმნა *sar nehādan* (*sar* – „თავი“, *nehādan* – „დადება“, „დადგმა“) > „თავყანისცემა“, „მორჩილება“. ზოგიერთი სპარსული რთული ზმნის მნიშვნელობა ირიბად გამომდინარეობს კომპონენტთა მნიშვნელობათაგან და აქვს გადატანითი და გადატანით-ხატოვანი ხასიათი. სწორედ ამ ტიპს მიეკუთვნება ზემოაღნიშნული რთული ზმნა.

ზმნური შესიტყვება თ ა ვ ი ს და დ ე ბ ა დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „თავს დავსდებ – თავს შევსწირავ, თავს გამოვიმეტებ“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

„რუსუდანიანში“ წარმოდგენილი ფრაზეოლოგიური შესიტყვება სპარსული ენის გავლენას უნდა მიენეროს: და დ ვ ა თ ა -
ვ ი , ანუ მორჩილების, თავყანისცემის ნიშნად „დადო თავი“.

გულის აღდულება („გული აუდუღდათ“)

„რა ჩემგან ამისთანა მკვახე საუბარი გაიგონეს, ჯავრით გული აუდუღდათ, ჰკრეს ბუქსა და ნალარასა, შემოგვკივლეს და შემოგვიტევეს“ (რუსუდ., 192, 4).

„რა ეს მწვავე საუბარი გაიგონა, გული აუდუღდა, შუბი ალაგზე დაასვა, მშვილდსა წამოზიდა და წვიმასავით ისარი და-
ასხა“ (რუსუდ., 433, 28).

სპარსულში გვხვდება რთული ზმნა *del ʔoušidan* (*del* – „გუ-
ლი“, *ʔušidan* – „დუღლი“) > „შენუხება“, „შფოთვა“, „ღელვა“.

ეფიქრობთ, საანალიზო შესიტყვება სპარსული ენიდან არის გადმოღებული, თუმცა შესაძლებელია დამოუკიდებლადაც არსებობდეს ქართულში, რადგანაც „ქართულ ენაში ემოციური განცდები წარმოდგენილია როგორც გულიდან გამომდინარე განცდები. ემოციური განცდები წარმოდგენილია, როგორც მთლიანპიროვნული მდგომარეობის ამსახველი განცდები, რო-
გორც მისი სიმპტომი (გულისკლება, გულსავესე და სხვ.) და ამდე-
ნად სუბიექტური აზრის მატარებელიც“ (ა. ფრანგიშვილი, 1945: 465). „გული“ – სიტყვის მნიშვნელობასთან კავშირშია, თუ შეიძ-

ლება ასე ითქვას, განხილული ქართულ ენაში მთელი „შინაგანი“ განცდის სინამდვილე (ა. ფრანგიშვილი, 1945: 476).

საყურადღებოა, რომ ზემოაღნიშნული ფრაზეოლოგიური შესიტყვება გვხვდება აგრეთვე „როსტომიანში“. როგორც ცნობილია, „როსტომიანი“ ფირდოუსის „შაჰნამეს“ ქართული პოეტური ვერსიაა და აღორძინების პერიოდში შეიქმნა. მაგ.:

„თვალნი აევსნეს ცრემლითა, ზაალს უდუღდა გულია“ (ი. აბულაძე, 1916, სტროფი 2192₄);

„გულოვანთ გული ადუღდა, წყენა შეიტყო კაცთაქენ“ (ი. აბულაძე, 1916, სტროფი 1840₃).

ყოველივე აღნიშნული გვაძლევს საფუძველს ვიფიქროთ, რომ გაანალიზებული შესიტყვება სპარსულიდან გადმოღებული პოეტური სახეა.

შენების ჩაგდება („შენება ჩაუგდია“):

„...თვით უკაცური და უპატრონო ქვეყანა იყო და მერმე წყლითა, ტყითა და მინდვრითა შემკობილიო, დადგომილა და არა მცირედი შენება ჩაუგდია“ (რუსუდ., 229, 13).

„ჩვენ მაშინვე თეთრს ქალაქში კაცი გავგზავნეთ საქორწილოდ მზადებისათვის და ესეც დავავედრეთ, რომ ზარიარის კოშკთან ამდენი შენობა ჩააგდეთ, რომ ერთ ღამეს იქ დავდგეთო“ (რუსუდ., 471, 17).

დ. ჩუბინაშვილს მოყვანილი აქვს განსახილველი ფრაზეოლოგიური შესიტყვება ჩავაგდებ შენობას – აშენება“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ჩვენი აზრით, საანალიზო შესიტყვება სპარსული ენის კალკია. სპარსულში გვხვდება რთული ზმნა **benā afkandan** (**benā** – „შენობა“; „საძირკველი“, „ფუნდამენტი“; **afkandan** – „გადაგდება“, „ჩაგდება“, „ჩაყრა“) > „აშენება“.

ხელის აღება:

„მომევიღნა რამ ეშმაკის მაგიერი ცთუნება და მისთვის აიღო ღმერთმან ჩემზე წყალობის ხელი. თუ ეს უკეთესობა სწადა ჩემთვის და ამად გამომცადა, მე არ ვიცი, თვით იმანვე უწყის“ (რუსუდ., 505, 19).

ხ ე ლ ი ს ა ლ ე ბ ა („ავილებ“) დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ამგვარადაა განმარტებული: „თავს დავანებებ, დავუტევებ“, იქვე გვხვდება ხელის ალებინება (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

სპარსულში დასტურდება ანალოგიური ფრაზეოლოგიური შესიტყვება რთული ზმნის სახით: *dast bar dāštan* (*dast* – „ხელი“, *bar dāštan* – „ალება“) > 1. „უარის თქმა“, „თავის შეკალება“; 2. „შენყვეტა“, „თავის დანებება“, „ხელის ალება“.

ამ შემთხვევაში ძნელია, აღნიშნული ფრაზეოლოგიზმი სპარსული ენის გავლენას მივაკუთვნოთ, თუმცა ორ ენაში პარალელური ფორმების არსებობა საყურადღებო ფაქტია.

„რუსუდანიანში“ დასტურდება მრავალელემენტური ფრაზეოლოგიზმი, რომელშიც მონაწილეობს აგრეთვე ლექსიკური ერთეული ხ ე ლ ი :

„თუ ესე კლდე დევთა სადგური შეიქნა, ადამის ნათესავთა ხელი დამოკლდება სულ ქვეყანაზედა, არამცა და ჩვენს ქვეყანას დარჩეს ვინმე, და ამად გამოვიმეტე ჩემი თავი“ (რუსუდ., 275, 28).

საანალიზო ფრაზეოლოგიზმი, ჩვენი ვარაუდით, სპარსულის კალკია. სპარსულში (ისევე როგორც ბევრ სხვა ენაში) ადამიანთა და ცხოველთა სხეულთა ნაწილების აღმნიშვნელი სიტყვები აქტიურად მონაწილეობს ფრაზეოლოგიურ ერთეულთა წარმოებაში. განსაკუთრებით გამოირჩევა ამ მხრივ ლექსიკური ერთეული ხ ე ლ ი , რომელიც საკმაოდ ხშირად გვხვდება როგორც რთული ზმნის სახელურ ნაწილად, ასევე მრავალწევრიან ფრაზეოლოგიზმთა შემადგენლობაში.

ჩვენი აზრით, ზემომოყვანილ ფრაზეოლოგიზმი გადმოტანილია სპარსული იდიომატური ხასიათის შემდეგი გამონათქვამიდან: *dast-e kasi ra kutāh kardan* (*dast* – „ხელი“, *kasi* – „კაცი“, „ვინმე“, „ვიღაც“, *ra* – თანდებული, რომელიც იხმარება პირდაპირი დამატების გასაფორმებლად; *kutāh* – „მოკლე“, *kardan* – „კეთება“) > 1. ვისამე ძალაუფლების შეზღუდვა, ალაგმვა; 2. ვისიმე ჩამოცილება, განდევნა, გაძევება; 3. რაიმეს დაშლა; 4. ვინმეს უკუგდება, უარყოფა.

საყურადღებოა, რომ სპარსულში გვხვდება შემდეგი იდიომატური ხასიათის ფრაზეოლოგიზმი: *dast derāz kardan be...* (*dast* – „ხელი“, *derāz* – „გრძელი“, *kardan* – „კეთება“, *be* – წინდებული

„თვის“, „კენ“, „ში“) > „ხელყოფა“, „აგრესია“, „ბოროტმოქმედება“.

ასევე დასტურდება კომპოზიტი *dast derāz* (*dast* – „ხელი“, *derāz* – „გრძელი“) > „ტირანი“, „ძლიერი“ (*farhangname-ye kenāie*, 1999).

2.2(4) სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმების (არსებითი სახელი + მყარი ზმნური შესიტყვება) კალკები

გარდა ზემოგანხილულისა, „რუსუდანიანში“ დასტურდება აგრეთვე ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებათა იმგვარი კალკები, რომლებიც გადმოტანილია შემდეგი მოდელის სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმებიდან: არსებითი სახელი + მყარი ზმნური შესიტყვება მაკომპონირებელი ზმნის ფუნქციით. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ამგვარი მოდელის ზმნური ფრაზეოლოგიზმები განვიხილოთ, როგორც რთულ ზმნათა სტრუქტურული ნაირსახეობა. ი. რუბინჩიკი აღნიშნავს ამგვარ ზმნურ ფრაზეოლოგიზმთა ორგვარ ბუნებას, რომელიც წარმოადგენს მოსაზღვრე მოვლენას რთულ ზმნებსა და მრავალწევრიან ზმნურ ფრაზეოლოგიზმებს შორის (რუბინჩიკი, 1981: 141).

გზების შენახვა

„ჯავრით მოუსხამ თხუთმეტი თავადი დევი მათის ლაშქრით, გარ შემოუხვევია, რომ მანამდის ეს პირობა გათავდებოდეს, გზები შემინახეთო, არსად გამეპარონო, თვარამ რით გამიმაგრდებიანო“ (რუსუდ., 279, 4).

შენახვა, შენახება დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „დავიცავ, დავიმარხავ, დავზოგავ მომავლისათვის; გამოვჭზდი, გამოვჭკვებ, დავიოკებ“. აგრეთვე მითითებულია ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები: *შევინახავ გზებსა, შევინახავ მარხვას, შევუნახავ ხვაშიადსა*“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

გზები შემინახეთო „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში ამგვარადაა განმარტებული: „გზები შეკართო, გზები დაიცავითო, გზებს უდარაჯეთო (ჩემთვის)“.

სპარსულში დასტურდება რთული ზმნა *negahdāri kardan* (*negahdāri* – დაცვა, მზრუნველობა, მოვლა, თვალყურის დევნება და *kardan* – „კეთება“) > დაცვა, მფარველობა, მზრუნველობა, თვალყუ-

რის დევნება. ი. რუბინჩიკის სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში მითითებულია შემდეგი ფრაზეოლოგიზმი: *rah ra bāyad negahdāri kard* (*rah* – „გზა“, *ra* – თანდებული, რომელიც აფორმებს პირდაპირ დამატებას, *bāyad* – „უნდა“, „ხამს“, *negahdāri* – „დაცვა“, „მფარველობა“, „თვალყურის დევნება“, *kard* – (შეკვეცილი ინფინიტივი) > „გზა უნდა დაიცვას“ („დაცულ იქნას“).

ჩვენი ვარაუდით, ფრაზეოლოგიური შესიტყვება გზების შენახვა ამ სპარსული ფრაზეოლოგიზმიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ქეშიკის შენახვა:

„უთხარ: მონათა მაშინც უბძანე, ქეშიკი შეგინახონ მეთქი“ (რუსუდ., 460, 28).

„ოდეს მივახლოვდით, სადაც მის ქალის სამყოფი იყო, დევნი და ვეშაპნი მღვიძარესა ქეშიკსა ინახევდენ“ (რუსუდ., 462, 16).

„ქეშიკი შეგინახონ – გიყარაულონ, ყარაულად დაგიდგნენ, ქეშიკსა ინახევდენ – ყარაულობდნენ, ყარაული ეყენათ“ (რუსუდ. ლექს.).

სპარსული რთული ზმნა *negāh dāštan* იხმარება შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. შენახვა; 2. მოვლა, პატრონობა; 3. გაჩერება, შეჩერება, დატოვება (*negāh* – „შეხედვა“, „გამოხედვა“, „მზერა“; *dāštan* – „ქონა“, „ყოლა“). *kešik ra negāh dāštan* (სპარს. *kešik* – 1. მორიგეობა;

2. ყარაული, გუშაგი, დარაჯი) იქნება „ქეშიკის შეჩერება“, „დატოვება“, ე. ი. ყარაულობა. შესაძლოა, ზემოაღნიშნული ფრაზეოლოგიური შესიტყვება განხილული სპარსული ფრაზეოლოგიზმიდან მომდინარეობდეს.

თავის ჩამოღება:

„რა შემოვიდენ, ზავს თავი ჩამოუღეს და სხვათა არა“ (რუსუდ., 124, 14).

„ზე ადგეს ყოველნი და ვეზირსა თავი ჩამოუღეს“ (რუსუდ., 139, 31).

„თავი ჩამოუღეს – თავი დაუკრეს, თავდახრით მიესალმნენ“ (რუსუდ., ლექს.).

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში საანალიზო ფრაზეოლოგიური შესიტყვება მოტანილია უარყოფითი ფორმით: თავი არ

ჩამოუღო – თავი არ დაუკრა, არ მიესალმა“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ჩვენი აზრით, ზემოაღნიშნული ფრაზეოლოგიური შესიტყვება კალკია სპარსული ფრაზეოლოგიზმისა *sar forud āvardan* (*sar* – „თავი“, რთული ზმნა *forud āvardan* – „დახრა“, „დაღუნვა“, „ჩაღუნვა“, *forud* – 1. „დანევა“; „დაცემა“, „ვარდნა“; „დაშვება“, „დაჯდომა“; 2. „ქვევით“, „ქვემოთ“; *āvardan* – „მოტანა“, „მოყვანა“) > 1. „თავის დახრა“, „პატივისცემით მოპყრობა“; 2. „დამორჩილება“, „დაქვემდებარება“.

ქართულში გაანალიზებული შესიტყვება შედგება სახელისა და ზმნისაგან, ხოლო სპარსულში – სახელისა და რთული ზმნისაგან, ანუ მყარი ზმნური შესიტყვებისაგან.

სპარსულში ზემოგანხილული ფრაზეოლოგიზმი გვხვდება შემდეგი სახითაც: *sar-e taslim forud āvardan* (*sar* – „თავი“, *e* – „იზაფეთის ნიშანი“, *taslim* – „მორჩილება“, *forud āvardan* – „დახრა“, „დაღუნვა“, „ჩაღუნვა“) > „მორჩილების გამოცხადება“, „თავის დახრა მორჩილების ნიშნად“ (სიტყვასიტყვით: „მორჩილებით თავის დახრა“). *taslim* – („მორჩილება“) სიტყვის ჩართვა კიდევ უფრო გამჭვირვალეს ხდის მრავალწევრიან ზმნურ სიტყვათშეერთებას.

2.2(5) წინდებულიანი ორწევრიანი ზმნური ფრაზეოლოგიზმების კალკები

სპარსულ ენაში დასტურდება აგრეთვე იმგვარი ორწევრიანი ზმნური ფრაზეოლოგიზმები, რომელთა სახელურ ნაწილსაც დაერთვის წინდებული. როგორც აღვნიშნეთ, ფ. ხანლარი წინდებულიან ზმნურ სიტყვათშეერთებებს გამოყოფს რთული ზმნებისაგან და მათ „ზმნურ გამონათქვამებს უწოდებს“ (ხანლარი, 1970: 81-87)¹.

პრეფიქსული ზმნებიდან წინდებულიან რთულ ზმნათა შემადგენლობაში გვხვდება შემდეგი ზმნები: *dar āmadan* – „გამო-

¹ ჩვენ ვიზიარებთ ი. რუბინჩიკის აზრს, რომელსაც მიზანშეწონილად მიაჩნია, მიუხედავად მთელი რიგი სპეციფიკური თავისებურებისა, თავისი სტრუქტურული და სემანტიკური თვისებებიდან გამომდინარე, წინდებულიანი ზმნური შესიტყვებები განიხილოს რთულ ზმნათა რიცხვში (რუბინჩიკი, 1981: 164).

სელა“, dar āvardan – „ამოლება“, „ამოტანა“, „გამოტანა“, dar raftan – „ნასელა“ (რუბინჩიკი, 1981: 168).

მაკომპონირებელი ზმნები კარგავენ რეალურ მნიშვნელობას და სახელურ ნაწილთან ერთად აქტიურად მონაწილეობენ რთული ზმნის საერთო მნიშვნელობის შექმნაში.

წინდებულიან რთულ ზმნებს აქვთ შემდეგი აგებულება: წინდებულის + სახელური ნაწილი + მაკომპონირებელი ზმნა. ამ ტიპის რთულ ზმნათა სახელური ნაწილი შეიძლება იყოს არსებითი სახელი, განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ადამიანისა და ცხოველის სხეულთა ნაწილების აღმნიშვნელი სიტყვები (sar – „თავი“, pā – „ფეხი“, del – „გული“, dast – „ხელი“, čāšm – „თვალი“, gūš – „ყური“, pošt – „ზურგი“, dom – „კუდი“...).

წინდებულიან რთულ ზმნათა შემადგენლობაში ძირითადად გვხვდება შემდეგი წინდებულები: az – „გან“, „დან“, be – „კენ“, „თან“, dar – „ში“, bar – „ზე“. რთულ ზმნათა შემადგენლობაში ეს წინდებულები კარგავენ თავიანთ მნიშვნელობას, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მათ არა აქვთ სემანტიკური დატვირთვა. წინდებულები დიდ როლს თამაშობენ ამ ტიპის რთულ ზმნათა საერთო მნიშვნელობის შექმნაში.

წინდებულიან რთულ ზმნათათვის დამახასიათებელია წინდებულთა მონაცვლეობა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რთული ზმნის მნიშვნელობა არ იცვლება, რადგანაც ამ მონაცვლეობაში ერთგვარი სემანტიკის წინდებულები მონაწილეობენ.

ამ ტიპის რთულ ზმნათა მაკომპონირებელი ზმნა შეიძლება იყოს როგორც მარტივი, ისე პრეფიქსული. ეს ზმნები მონაწილეობენ რთული ზმნის საერთო მნიშვნელობის ფორმირებაში და არიან მოქმედების გამომხატველნი.

წინდებულიან რთულ ზმნათა მაკომპონირებელ ზმნად ი. რუბინჩიკი ასახელებს შემდეგ მარტივ ზმნებს: oftadan – „დაცემა“, „გარდნა“, āmadan – „მოსელა“, andāxtan – „გადაგდება“, āvardan – „მოტანა“, bordan – „ნალება“, rasāndan – „მოყვანა“, rasidan – „მიღწევა“, raftan – „ნასელა“, gozaštan – „გაველა“, gozarāndan – „გატარება“ (დროის, შვებულების), gozaštan – „დადება“, „დანყოფა“. ამავე დროს აღნიშნავს, რომ ხშირად ხმარებული ის მაკომპონირებელი ზმნები (kardan – „კეთება“, šodan – „გახდომა“), რომლებიც გამოიყენება უწინდებულო მოდელირებული რთული ზმნე-

ბის წარმოებაში, წინდებულის რთულ ზმნათა წარმოებისას იშვიათად გვხვდება (რუბინჩიკი, 1981: 167).

წინდებულისა და უწინდებულო რთული ზმნები აგებულენითა და სემანტიკური სტრუქტურით ახლოს დგანან ერთმანეთთან. „ერთი და იმავე სიტყვის საფუძველზე ცალკეულ შემთხვევებში შეიძლება წარმოებულ იქნას წინდებულისა და უწინდებულო რთული ზმნები, რომელთაც აქვთ ერთნაირი მნიშვნელობა და გვევლინებიან, როგორც სრული სინონიმები. მაგ., *tasvib kardan* (*tasvib* – „დამტკიცება“, „სანქცია“, 2) რატიფიკაცია > *kardan* – „კეთება“), *az tasvib gozarāndan* (*az* – „გან“, „დან“, *tasvib* – „დამტკიცება“, „სანქცია“, *gozarāndan* – „გატარება“ (დროის) და *be tasvib rasāndan* (*be* – წინდ. „თვის“, „კენ“, *tasvib* – „დამტკიცება“, „სანქცია“, *rasāndan* – „მიყვანა“)> „დამტკიცება“, „რატიფიცირება“... ოღონდ წინდებულისა და უწინდებულო რთულ ზმნათა მნიშვნელობების სრული დამთხვევა არ ხდება ყველა შემთხვევაში. ზოგჯერ ამ რთულ ზმნათა ერთი რომელიმე მნიშვნელობის დამთხვევა ხდება“ (რუბინჩიკი, 1981: 172).

ზოგიერთი რთული ზმნის წინდებულების გამოტოვებაც მეტყველებს წინდებულისა და უწინდებულო რთულ ზმნათა სტრუქტურულ სიახლოვეზე.

ი. რუბინჩიკი ასახელებს იმგვარ რთულ ზმნებს, რომლებიც გვხვდება ორგვარი სახით: წინდებულთ და უწინდებულოდ. ცხადია, ამგვარი ზმნები თავიდან მხოლოდ წინდებულისა სახით არსებობდნენ, ხოლო შემდეგ დაიწყო წინდებულის გარეშე ფუნქციონირება. ეს პროცესი სასაუბრო მეტყველებაში აისახება. თანამედროვე სპარსულში წინდებულთა გამოტოვება ჩვეულებრივი მოვლენაა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მართებულად მიგვაჩნია, წინდებულისა ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები (წინდებული + სახელური ნაწილი + მაკ. ზმნა) რთულ ზმნათა შემადგენლობაში ჩავრიცხოთ.

განვიხილოთ „რუსუდანიანში“ გამოვლენილი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები, რომლებიც სპარსულ წინდებულისა რთულ ზმნათა კალკებს წარმოადგენენ.

ნებას მიყვანა („მიმიყვანეს ნებასა“)

„მე იმათი ურჩება არ შემეძლო, მიმიყვანეს ნებასა“ (რუსუდ., 529, 32).

ნება „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც „სურვილი“. აღნიშნული სიტყვა, გარდა საანალიზო შესიტყვებისა, სხვაგანაც გვხვდება „რუსუდანიანში“: მაგ.:

„ქვეყნად რომე არ იშობოდეს, ზღვათა ქვიშათა დავამსხვრევო და ანუ მოვიკლავ თავსა და ანუ შენს ნებას აღვასრულებო“ (რუსუდ., 7, 33).

„მზისა და მთვარისა, სანუთროსა დამბადებელიმცა ღმერთი არის შენი შემნე, ეტლიმცა შენი კეთილად ბრუნავს და შენსამცა ნებასა ზედან იქცევის, მაღალო ხელმწიფეო, ტახტისა და გვირგვინისა მაშვენებელო!“ (რუსუდ., 85, 2).

დ. ჩუბინაშვილი ნება სიტყვას შემდეგნაირად განმარტავს: „ძალი სულიერი წინა-აღრჩევად რაიმე; ნდომა, ნადილი, არ ჯერჩინება, თავის უფლება“. იქვე მითითებულია ნება-ნება – თავისუფლად, ნებისად – თავის ნებაზედ, ნების მყოფელი – ნების აღმასრულებელი, ნება-მყოფლობა – ჯერჩინება (ჩემი ნება მყოფლობით მოველ შენ წინა); ნება სახელიდან ნაწარმოები ზმნური ფორმები (ვინებ, მნებავდა, მინებები; მინებეს, გინებეს, უნებეს; მენების) – მინდა, მწადს იმავე სახელიდან ნაწარმოები ზედსართავეები ნებებული – მონდომებული და ნებებითი – მონადინებული (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო ფრაზეოლოგიური შესიტყვება (ნებას მიყვანა) არ გვხვდება დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში. როგორც ცნობილია, ხსენებულ ლექსიკონში საკმაოდ დიდი მასალაა მოყვანილი „რუსუდანიანიდან“. აღნიშნულ ფრაზეოლოგიზმთან მიმართებაში საყურადღებოა სპარსული წინდებულის რთული ზმნა *be meil āvardan* (*be* – წინდებული „თვის“, „კენ“, „ში“... *meil* – „სურვილი“, „ნდომა“; *āvardan* – „მოტანა“, „მოყვანა“) > 1. „მადის აღძვრა“; 2. „სურვილის, ნადილის აღძვრა“.

ამ რთულ ზმნაში სახელი (*meil*) ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას, ხოლო მაკომპონირებელი ზმნა *āvardan* – „მოტანა“, „მოყვანა“ ანიჭებს რთულ ზმნას გარდამავალი მოქმედების მნიშვნელობას. ამ თვალსაზრისით მას ენაცვლება ზმნა *āmadan* – „მო-

სელა“ (*āvardan* – *āmadan*). მაგ.: *be harakat āvardan* (*be* – წინდებული „თვის“, „კენ“, „ში“; *harakat* – „მოძრაობა“, *āvardan* – „მოტანა“, მოყვანა“) > „მოძრაობაში მოყვანა“, *be harakat āmadan* – „ამოძრავება“. როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, მაკომპონირებული ზმნა *āvardan* რთულ ზმნას ანიჭებს გარდამავალი მოქმედების მნიშვნელობას, ხოლო *āmadan* – გარდაუვალი მოქმედებისას.

ამრიგად, მიმოყვანეს ნებას, ე. ი. „მომანდომეს“ – „დამითანხმეს“.

ფიქრში ჩავარდნა

„ხელმწიფე ფიქრში ჩავარდა“... (რუსუდ., 250, 26).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში მითითებულია, რომ ფიქრი სპარსული სიტყვაა და მოყვანილია მისი შემდეგი მნიშვნელობები: „საგონებელი, განხრახვა, წადილი ან გულის თქმა“. იქვე გვხვდება ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები: ფიქრში დაღრომა, ფიქრში შეყვანა, ფიქრში წასვლა („ფიქრში წავიდა“), აგრეთვე ლექსიკური ერთეული ფიქრ-იდან ნაწარმოები ზედსართავი სახელი ფიქრიანი – ფიქრში წასული, დაღონებული, დაფიქრებული და ზმნური ფორმები: ფიქრობა („ვჭფიქრობ“) – „ვაზრობ“, „გულის ხმას ვჭყოფ“, ფიქრება („დავაფიქრება“), ფიქრიანობა – „დაღრომა ფიქრში“, „დაფიქრებულება“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

სულხან-საბა ორბელიანი საანალიზო სიტყვას შემდეგნაირად განმარტავს: ფიქრი არაბთა ენაა, ქართულად საგონებელი, განხრახვა, (+და A), გულის-თქმა, (+ და Z) წვლილ-მოგონება ჰქვიათ ZAA (საბა, II, 1993).

ჩვენი ვარაუდით, ფრაზეოლოგიური შესიტყვება ფიქრში ჩავარდნა სპარსული ენის გავლენითაა დამკვიდრებული ქართულში. სპარსულში დასტურდება წინდებულიანი რთული ზმნა *be fekr oīādan* (*be* – წინდებული „თვის“, „კენ“, „ში“, *fekr* – „ფიქრი“, *oīādan* – „დაცემა“, „ჩავარდნა“) > „დაფიქრება“, სიტყვასიტყვით: „ფიქრში ჩავარდნა“.

აღნიშნულ რთულ ზმნას გარდაუვალი მოქმედების მნიშვნელობას ანიჭებს მაკომპონირებული ზმნა *oīādan* – „დაცემა“, „ჩავარდნა“. თუ ამ ზმნას შევცვლით *andāxtan*-ით „გდება“, „სრო-

ლა“, ზმნა იღებს გარდამავალ მნიშვნელობას. მაგ. *bc fekr andāxtan* – „აზრის მიხვედრინება“.

განხილული ფრაზეოლოგიზმის სახელური ნაწილი ფიქრი „რუსუდანიანში“ გვხვდება აგრეთვე შესიტყვებების შემადგენლობაში. მაგ.:

„რა ეს გაიგონა მეფემან, თავი ჩამოაგდო და ფიქრი ქნა (რუსუდ., 371, 22).

მერმე თვითონაც ფიქრი ქნა და ასე თქვა...“ (რუსუდ., 460, 12).

„შენთა ყმათაც უბძანე, თავ-თავისი ფიქრი ქნან (რუსუდ., 459, 39).

როგორც ფიქრი სიტყვის შემცველი ფრაზეოლოგიზმი, ასევე ზმნური შესიტყვებები სპარსული ენის გავლენას უნდა მივაკუთვნოთ.

ჭკუას მოსვლა:

„როდესაც ჭკუას მოველ და ისეთი ყოფა ხელმწიფისა ვნახე, დავხედე, ხელში კოჭი მეჭირა“ (რუსუდ., 535, 30).

ფრაზეოლოგიური შესიტყვება ჭკუას მოველ „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „დავჭკვიანდი, ჭკვიანი გავხდი, ჭკუა მომეცა, ჭკუა მომემატა; გავიზარდე“.

ჩვენ მიერ მოყვანილ მაგალითში ჭკუას მოსვლა ნიშნავს „გონს მოსვლას“. აღნიშნული შესიტყვება ლექსიკონში მოცემული მნიშვნელობითაც („ჭკუის მომატება“) გვხვდება „რუსუდანიანში“. მაგ.:

„რა ჭკუას მოველ, შევიგონე დედაშვილობა და უყურე მას, რომე, თუ იგი ბილწი არ იყვის, სულ ჩემთან იყვის და ლოცვისა და ტირილისაგან არ დასცხრებოდის, თვალი ამა სარკმლისაკენ ჰქონდის“ (რუსუდ., 55, 24).

დ. ჩუბინაშვილთან ჭკუა, ჭკუვა ამგვარადაა განმარტებული: „გონება“, „გონი“. იქვე გვხვდება შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: ჭკუა გონება, ჭკუა დაფანტული, ჭკუა მყოფელი, ჭკუა მოკლე, ჭკუა ნაკლები და ჭკუა ნაკლებობა.

ჭკუა სიბრძნის გზები ZAB (საბა, II, 1993).

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში დასტურდება შემდეგი ფრაზეოლოგიზმები¹: გონებას ან ჭკუაზედ მოსვლა, სულად, ცნობად მოსვლა („ჭკუაში, გონებაში მომივიდა“; „მოვალ ცნობას, გონებას“) (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო შესიტყვებას პარალელი ეძებნება სპარსულ ენაში წინდებულისანი რთული ზმნის სახით. მაგ. *be huš āmadan* (*be* – „წინდებული „თვის“, „კენ“, „ში“, *huš* – „გონება“, „ჭკუა“, *āmadan* – „მოსვლა“)> „გონზე მოსვლა“, სიტყვასიტყვით: „ჭკუაზე მოსვლა“.

აღნიშნულ რთულ ზმნას მაკოპონირებელი ზმნა *āmadan* ანიჭებს გარდაუვალი მოქმედების მნიშვნელობას. თუ მას შევცვლით სხვა ზმნით, მაგ. *āvardan*-ით „მოტანა“, „მოყვანა“, მოქმედება გარდამავალი გახდება. მაგ. *be huš āvardan* – „გონზე მოყვანა“.

ცნობის წასვლა („ცნობა წამივიდა“):

... „მე რომ უკუვიხედე და შუა გაკვეთილი ბედუკულმართი ვნახე, თვალს დამიბნელდა და ცნობა წამივიდა, პირდალმა დავეცი, ხანამდი ისე ვიყავ“ (რუსუდ., 200, 23).

„რა ყარმან მეფემან და დედოფალმან ეს ამბავი მოისმინეს, წაუვიდეს ცნობანი და კაცისა აღარა ესმოდათ რა“ (რუსუდ., 338, 25).

ცნობა – „გონება“, გონი“ (რუსუდ. ლექს.)

შესიტყვება წაუვიდეს ცნობანი შემდეგნაირადაა განმარტებული: „გონება დაკარგა“, „ცნობიერება დაკარგა“ (რუსუდ. ლექს.).

ცნობა ლექსიკური ერთეული დამოუკიდებლადაც გვხვდება „რუსუდანთანში“:

„სიტყვა-მშვიდი იყო და გონება-მდაბალი, ცნობითა გონიერი, ქცევითა წყნარი და ყოვლითა სიბრძნითა, მეცნიერებითა უკლებელი“ (რუსუდ., 32, 37).

დ. ჩუბინაშვილი აღნიშნულ ლექსიკურ ერთეულს შემდეგნაირად განმარტავს: „ცნობა, გონებით ზედმინევენილობა, შეგნება; ჭკუა, ცოდნა“. აქვე მითითებულია იმავე სიტყვიდან ნაწარ-

¹ მოგვყავს მხოლოდ ჩვენთვის საინტერესო შესიტყვებები.

მოები „ცნობილი – ჭკვიანი, გონიერი და ცნობილობა“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

იმავე ლექსიკონში მოყვანილია შემდეგი ფრაზეოლოგიზმები: „ჩვენ ცნობა წაგვივიდა“, „ჭკუა წამივიდა“, „გონება წაუვიდა“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებას ანალოგი ეძებნება სპარსულ ენაში. მაგ. **az huš raftan** (az – წინდებული „გან“, „დან“, huš – „გონება“, „ჭკუა“, raftan – „წასვლა“) > „გონების დაკარგვა“.

ამ რთული ზმნიდან კარგად ჩანს, რომ მაკომპონირებელი ზმნა არა მარტო მოქმედების გამომხატველია, არამედ აქტიურად მონაწილეობს საერთო მნიშვნელობის ფორმირებაში. ზემოთ განხილული იყო რთული ზმნა **be huš āmadan** – „ჭკუას მოსვლა“, „გონს მოსვლა“; ამ შემთხვევაში **az huš raftan** – „გონების დაკარგვა“, შეცვლილია მაკომპონირებელი ზმნით **raftan** – „წასვლა“, რომელიც მთლიანად ცვლის ფრაზეოლოგიზმის მნიშვნელობას, თუმცა უნდა აღინიშნოს წინდებულის როლიც მნიშვნელობის ფორმირებაში, az „გან“, „დან“ და be „თვის“, „კენ“, „ში“ საპირისპირო მნიშვნელობებით გამოიყენება.

თრთოლის მოსვლა:

„ოდეს შემოხედეს ყაისს ჩრდილოველთა, ყოველსა კაცსა თრთოლა მოუვიდა...“ (რუსუდ., 368, 4).

თრთოლა დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც კანკალი. იქვე მითითებულია თრთოლება („ვსთრთი, ვითრთვი, ვითრთოლე“) (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

თრთოლა – ძლიერი კანკალი ZAB (საბა, I, 1991).

„რუსუდანთანში“ გვხვდება აგრეთვე თრთოლება:

„შევძინდი და თრთოლება მომივიდა“ (რუსუდ., 170, 1).

... „მასაც გაელვიდა და ხორცთა თრთოლება შეექმნა“ (რუსუდ., 432, 30).

„რომ დავინახავდი, ხორცთა თრთოლება მომეკიდე - ბოდა“ (რუსუდ., 508, 6).

სპარსულში გვხვდება წინდებულიანი რთული ზმნა **be larze āmadan** (be – წინდებული „თვის“, „კენ“, „ში“, larze – „თრთოლა“,

„კანკალი“, „ცახცახი“, āmadan – „მოსვლა“) > „კანკალი“, „ცახცახი“, „თრთოლა“. მაკომპონირებული ზმნა āmadan რთულ ზმნას აძლევს გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობას. გვაქვს აგრეთვე ზმნური შესიტყვება be larze āvardan (āvardan – „მოტანა“, „მოყვანა“) > „აკანკალება“. āvardan ზმნის მონაწილეობით მოქმედება გარდა-მავალი ხდება.

საყურადღებოა, რომ განხილულ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებას – თ რ თო ლ ა მ ო უ ე ი დ ა – ქართულში მოეპოვება შესატყვისი ნასახელარი მარტივი ზმნის სახით – თ რ თ ი ს .

ანგარიშის აღება („აიღებდა ანგარიშს“):

„ესდენი დახოცეს ჯარმა, რომე ვინ აიღებდა იმის ანგარიშსა ... (რუსუდ., 333, 33).

„მესამესა დღესა ყაისარისა შვილმან ყარმანვე აწვივის ყოველი და ესეთი ლხინი უჩვენის და აზომი უძღვნის ყოველთა, რომე ანგარიშსა ვერ აიღებდიან (რუსუდ., 402, 32).

„მერმე მიბრძანეს: რად არ უგდებ ყურსა და თვალსაო, რომ ამისი ანგარიშიც აიღო, უფრო ადვილად დაისწავლოო?“ (რუსუდ., 405, 5).

აღნიშნული ფრაზეოლოგიური შესიტყვება გვხვდება უარყოფითი ფორმითაც. მაგ.:

„ამდენი მიბოძა, რომ ანგარიში არ აიღებოდა“ (რუსუდ., 256, 14).

„თავისა ყმათა და შორიელთა აზომსა მისცემდის, ანგარიში არ აიღებოდის (რუსუდ., 515, 8).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში შესიტყვება ანგარიში არ აიღებოდა ამგვარადაა განმარტებული: „არ დაითვლებოდა“.

ნაწარმოებში გვხვდება აგრეთვე ანგარიშაულებელი:

„მო და მოვიდა ჯარი ურიცხვი და ანგარიშაულე ბელი (რუსუდ., 347, 36).

დ. ჩუბინაშვილს ქართულ-რუსულ ლექსიკონში აღება სახელთან მითითებული აქვს ფრაზეოლოგიზმი „ანგარიში არ აიღება“ – არ დაითვლება (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებას პარალელი ეძებნება სპარსულ ენაში. მაგ.: be hesāb gereftan (be – წინდებული

„თვის“, „კენ“, „ში“, *hesāb* – „ანგარიში“, „აღრიცხვა“, *gorfan* – „აღება“) > „აღრიცხვა“, „თვლა“.

3. დასკვნა. ამრიგად, „რუსუდანიანის“ მიხედვით განვიხილეთ სპარსულ რთულ ზმნათა კალკები, რომელთა სახელური ნაწილი უცხო (სპარსული, არაბული, თურქული) წარმოშობის სიტყვაა, ხოლო ზმნა ქართულია, ანუ სახელური ნაწილი ნასესხები სიტყვაა, ხოლო ზმნა წარმოადგენს სპარსული მაკომპონირებული ზმნის სიტყვასიტყვით თარგმანს. საყურადღებოა, რომ ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასალაში შესიტყვების სახელური ნაწილი მეშველი ზმნის გარეშეც აწარმოებს ზმნურ ფორმებს, ე. ი. გვხვდება ორგანული წარმოებაც (მაგ. ფიქრი ქნა – დაფიქრდა; ფარალათი ქნა – დაფარალათებულხართო);

როგორც ცნობილია, ქართულში ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებათა უმრავლესობას მოეპოვება ეკვივალენტი ნასახელარი მარტივი ზმნის სახით. აღწერით ფორმათა გაჩენის საკითხს ენათმეცნიერები სხვადასხვაგვარად აფასებენ. ივ. ქავთარაძის აზრით, აღწერა შეიქმნა რიგი ნაკვთების უქონლობის საკომპენსაციოდ. „წრფელყვენით ერთადერთი შესაძლო ფორმაა ასეთი მნიშვნელობის გადმოსაცემად. გააწრფელეთ ძველ ქართულში შეუძლებელია“ (ივ. ქავთარაძე, 1953).

„ნაკვთთა წარმოების მხრივ რთული ზმნები სხვადასხვაგვარ სურათს გვიჩვენებენ. ერთი ნაწილი რთული ზმნებისა დროკილოთა პირველი წყების ნაკვთებს ორგანულად აწარმოებს. „ღალად-ყო ზმნა თუ ნამყო ძირითადის წყებაში მხოლოდ რთული სახით გვხვდება, ანმყოსა და მისგან ნაწარმოებ ნაკვთებში მას მარტივი ფუძე ენაცვლება.“

და ლ ა ლ ა დ ე ბ დ ა ჯ მითა დიდითა და ეტყოდა (მრკ. 5, 7 DE).

რომელნი ლ ა ლ ა დ ე ბ ე ნ მისა დღე და ლამე (ლკ. 18, 7 DE)

მეორე ნაწილი რთული ზმნებისა ანმყოს წყების ნაკვთებსაც რთულად აწარმოებს:

მოვიდოდეს კათოლიკე ეკლესიად და ნათელ იღებდეს (სინ. მრ. 270, 4) (ეკ. ოსიძე, 1960: 269).

ივ. ქავთარაძე გარდამავალს უწოდებს საფეხურს, როცა „სახელური ფუძეებისაგან წარმოებულ ორგანულ ფორმებს ჯერ კიდევ ვერ გაუჟაფავს გზა და მის ნაცვლად აღწერა იხმარება:

ძ ა ლ გ ი ც ა შესუმაღ სასუმელი? DE მთ. 20, 22.

მდრ. გიძლავს შესუმად სასუმელისა მის? C იქვე

ამავე დროს, იგი აღნიშნავს, რომ „გარდამავალ ფორმათაგან ძველმა ქართულმა განამტკიცა ორგანული წარმოება და აღწერის გარეშე წავიდა, მაგრამ ზოგჯერ აღწერაა ერთადერთი შესაძლო საშუალება ზმნური ფუძის წარმოების გადმოსაცემად, რადგანაც ყოველგვარი სახელური ფუძე არ ემორჩილება წარმოქმნის მიღებულ წესს“ (ივ. ქავთარაძე, 1954: 19).

ცხადია, აღწერით ფორმებს ვერ მივიჩნევთ ენის ძველი ვითარების ამსახველად. ძველ ქართულშივე არსებობს აღწერითი ფორმები და მათი ორგანული ეკვივალენტები. ამავე დროს, აღწერითი ფორმების გაჩენა დღესაც მიმდინარეობს სხვადასხვა ენაში (თანამედროვე სპარსულში ზმნური სისტემის შევსება აღწერითი წარმოების ხარჯზე მიმდინარეობს).

ძველი ორგანული წარმოების შეცვლა აღწერითით კვლავაც შეინიშნება ქართულში: გადაადგო → გადაგდებულ იქნა; ამოიღო → ამოღებულ იქნა; დაივინყა → დავინყებულ იქნა, რაც ასევე გარეენობრივი გავლენით იხსნება.

რასაკვირველია, ზმნისა თუ ფრაზეოლოგიური შესიტყვების პირველადობის მტკიცება ძნელია. განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როცა ერთსა და იმავე ძეგლში გვხვდება პარალელური ფორმები. თუმცა, ჩვენი ვარაუდით, ნასესხები მასალის შემთხვევაში უფრო ადრინდელი უნდა იყოს აღწერითი წარმოება: ენამ ისესხა ლექსიკური ერთეული და მისგან აღწერითად აწარმოა ზმნა (ხშირ შემთხვევაში რთული ზმნის კალკთან გვაქვს საქმე), მაგრამ როდესაც სახელს აქვს ზმნად ქცევის შესაძლებლობა, ენა ორგანულ წარმოებაზე გადადის.

2) გარდა ფრაზეოლოგიური ჰიბრიდებისა (რომელთა შორისაც სახელი ნასესხებია, ხოლო ზმნა სპარსულიდანაა თარგმნილი), „რუსუდანიანში“ გვხვდება აგრეთვე ისეთი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები, რომელთა სახელიცა და ზმნაც სიტყვასიტყვითაა თარგმნილი სპარსულიდან („დაესკვნათ პირი“, „დადვა თავი“, „გზები შემინახეთ“...).

ამრიგად, „რუსუდანიანში“ განხილული სპარსული რთული ზმნების კალკები ქართულში გვაძლევს შემდეგი ტიპის ზმნურ ფრაზეოლოგიზმებს:

1) შესიტყვებებს, რომელთა სახელური ნაწილი უცხო (სპარსული, არაბული) წარმოშობის სიტყვაა, ხოლო ზმნა ქართულია, ანუ სახელური ნაწილი ნასესხები სიტყვაა, ხოლო ზმნა წარმოადგენს სპარსული მაკომპონირებელი ზმნის სიტყვასიტყვით თარგმანს. მაგ.: უზამდი მეემანსა, უზამს მდივანსა, ფიქრი ქნა, ფარალათი ქენ;

2) ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებებს, რომლებიც უნდა გავყოთ შემდეგ ნაწილებად:

ა) როცა სახელური ნაწილი ლექსიკური ნასესხობაა და ზმნა ნათარგმნია: ქეშიკსა სწევენ, დასტური დამეცო,

ბ) როცა სახელიცა და ზმნაც სიტყვასიტყვითაა ნათარგმნი სპარსულიდან: დაესკვნათ პირი, დადვა თავი, შენება ჩაუგდია, აიღო ხელი.

ამავე დროს, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები მიღებულია შემდეგი მოდელის სპარსული რთული ზმნებიდან:

1) არსებითი სახელი + მყარი ზმნური შესიტყვება მაკომპონირებელი ზმნის ფუნქციით: გზები შემინახეთო, ქეშიკსა ინახადენ, თავი ჩამოუღეს;

2) წინდებული + სახელური ნაწილი + მაკომპონირებელი ზმნა: მიმიყვანეს ნებასა, ფიქრში ჩავარდა, ჭკუას მოველ, ცნობა წამივიდა, თრთოლა მოუვიდა, ანგარიში აიღო.

სპარსულ რთულ ზმნათა ეს სტრუქტურული ნაირსახეობანი ქართულში გვაძლევს ოდენ ორკომპონენტთან ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებებს. ყველა მათგანი შედგება სახელური და ზმნური კომპონენტისაგან.

ზოგიერთ შემთხვევებში ქართულ ზმნაშიც გამოჩნდება ხოლმე მესამე ელემენტი: „როცა რთულ ზმნებზე ვლაპარაკობთ, ჩვეულებრივ, ვგულისხმობთ ორ გრამატიკულ ფორმას, რომელთაგანაც ერთი (პირველი) სახელია ან ზმნიზედა, ხოლო მეორე – ზმნა.

მაგრამ არის იშვიათი შემთხვევები, როცა რთულ ზმნაში მესამე ელემენტიც გამოჩნდება ხოლმე. ეს ხდება მაშინ, როცა მის პირველ შემადგენელ ნაწილად გვხვდება თანა ზმნიზედა. დანარჩენი ორი (მეორე და მესამე) ნაწილი ჩვეულებრივი რთული ზმნაა (ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, 1996: 558).

ანალოგიური მოვლენები უხვად გვხვდება ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტშიც. ფერეიდნელები იზოლირებულნი

არიან როგორც ქართული დიალექტების, ასევე სალიტერატურო ქართული ენისაგან და სტრუქტურულად განსხვავებული სპარსულის ძლიერ გავლენას განიცდიან. ეს გავლენა განსაკუთრებით იგრძნობა ლექსიკაში, ამ თვალსაზრისით ასევე საინტერესოა ფრაზეოლოგიზმებიც.

ფერეიდნულ დიალექტში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო სპარსულ რთულ ზმნათა კალკებმა, რომელთა სახელური ნაწილი უცხო წარმოშობის სიტყვაა (სპარსული, არაბული...), ხოლო ზმნა წარმოადგენს სპარსული მაკომპონირებელი ზმნის სიტყვასიტყვით თარგმანს¹.

ნარაჰათობის გაზიდვა

„თორმეტიც ხო ყმანილი მოიყუანელა და ელა დავლონდი და ნარაჰათობა ვეზიდელა თა ემ ფელამდი (იკე, XXXIV: 260).

შესიტყვება ნარაჰათობის გაზიდვა კალკია სპარსული შესიტყვებისა *nārāhati kešidan* (სპ. *nārāhati* „მოუსვენრობა“, სპ. *kešidan* „განევა“, „გაზიდვა“, „გაქაჩვა“) > „ლეღვა“, „შფოთვა“, „შენუხება“.

ხეჯალათობის გაზიდვა

„...მამა ძრიალ ხეჯალათობას ეზიდებოდა, თავს იხრიდა“... (იკე, XXI, 1979: 98, 15).

შესიტყვება ხეჯალათობის გაზიდვა კალკია სპარსული რთული ზმნისა *xežālat kešidan* (*xežālat* – „სირცხვილი“, *kešidan* – „განევა“, „გაზიდვა“, „გაქაჩვა“) > „მორიდება“, „მოკრძალება“, „მორცხვობა“.

თაქანის ჭამა

„ზამთრისლა, რო თოჟლი ჩამოა, ექსიმალლე თოჟლი, ერთი თაქანს ვერა ჭამს – გაიდეს“ (იკე, XXXIV, 2000: 263, 2).

თაქანის ჭამა: *takān xordan* (*takān* – „მოძრაობა“, „განძრევა“, „ბიძგი“, *xordan* – „ჭამა“) > „მოძრაობა“, „განძრევა“.

ორკომპონენტიანი ზმნური ფრაზეოლოგიზმები მრავლად გვხვდება ფერეიდნულში, მაგ.:

¹ მასალად გამოვიყენეთ 2008 წლის ნოემბერსა და 2009 წლის მარტში ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში მივლინებისას ჩანერილი მასალა (მივლინება განხორციელდა პროექტის – „საქართველოს ლინგვისტური პორტრეტი“ – ფარგლებში) და დღემდე გამოქვეყნებული ტექსტები.

ლაზხანდის კერა: „გალიმება“, „გაცინება“: სპ. *labxand zadan* (*labxand* – „ლიმილი“, *zadan* „დარტყმა“, „ცემა“) > „გაცინება“, „გალიმება“.

სექთის ქმნა: „გულის შეტევა, ინფარქტი დაემართა“: სპ. *sekte kardan* (*sekte* – „ინფარქტი“, *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“) > „გულის შეტევის, ინფარქტის მოსვლა“.

ყოსლის ქმნა: სპ. *gosl kardan* (*gosl* – „სხეულის რიტუალური განწმენდა“, „განბანა“, *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“) > „რიტუალური განბანა“.

ეთეჰაყის ჩავარდნა (ეთეჰაყები ჩავარდა): სპ. *etefāq oftādan* (*etefāq* – „მოვლენა“, „შემთხვევა“, *oftādan* – „დაცემა“, „ჩავარდნა“), „დამართება“, „მოხდომა“.

ამალის ქმნა (ამალი მიქნია): სპ. *amal kardan* (*amal* – „საქციელი“, „შრომა“, „მუშაობა“; *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“) > „მოქმედება“, „ოპერაციის გაკეთება“.

ზაჰმათის გაზიდვა (ზაჰმათს ეზიდების): სპ. *zahmat kešidan* (*zahmat* – „შრომა“, „მუშაობა“, „ძალა“, „ლონე“, *kešidan* – „განევა, გაქაჩვა“) > „შრომა“, „მუშაობა“.

გარდა აღწერილი წარმოების ზმნებისა, ფერეიდნულშიც გვხვდება ორგანული წარმოება (აბანდვა „ასხმა“, „აცმა“: სპ. *band kardan* (*band* – „ნასკვი“, „კვანძი“; *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“); გახარაბება „გაფუჭება“: *xarāb* – „გაფუჭება“, *kardan* – „ქმნა“, „კეთება“) > „გაფუჭება“, ოღონდ შედარებით იშვიათად. ორგანული წარმოების შემთხვევაში სპარსული ზმნის სახელური ნაწილი ნასესხებია და მოქცეულია ქართული ზმნის ყალიბში.

როგორც ვხედავთ, ფერეიდნული დიალექტის ზმნურ ფრაზეოლოგიზმებში ისეთივე სურათია, როგორც სალიტერატურო ქართულში: სახელი ნასესხები აქვს და ზმნას თარგმნის, ამასთანავე, ზმნა შეიძლება შეგვხედეს სხვადასხვა მწკრივის ფორმით.

III თაზო

რთული სიტყვები

3.1. სპარსულ რთულ სიტყვათა კლასიფიკაციის პრობლემა

სამეცნიერო ლიტერატურაში სპარსულ რთულ სიტყვათა სხვადასხვაგვარი კლასიფიკაციაა მოცემული თ. ჭავჭავაძე წიგნში – „სახელთა თხზვა ახალ სპარსულ ენაში“ (ჭავჭავაძე, 1981) – ორ ჯგუფად არიან გაყოფილი მეცნიერები, რომელთა მიერ შემოთავაზებული საკლასიფიკაციო სისტემა სხვათა კლასიფიკაციის მსგავსია. პირველ ჯგუფში გაერთიანებული არიან ის ავტორები, რომლებიც ახალ სპარსულ ენაში სამი ტიპის კომპოზიტს გამოყოფენ; მეორე ჯგუფის წარმომადგენლები კი ახალ სპარსულ კომპოზიტებს ორ ჯგუფად ყოფენ.

სამწევრიანი კლასიფიკაციის ავტორები არიან: ა. ვულერსი, ჰ. ჰორნი, კ. ზალემანი და ვ. ჟუკოვსკი, ა. ვერმუნდი და ე. ბერტელსი. ისინი გვთავაზობენ შემდეგ ტიპებს:

1. კოპულატიური კომპოზიტები, რომლებშიც ერთიანდება გაორკეცებით და სხვადასხვა ფუძეთა შეერთებით მიღებული კომპოზიტები. მათ ნევრებს შორის გვხვდება ან ივარაუდება კავშირი „o“ – „და“. მაგ., *kāv-kāv* (*kāv* – ანმყო დროის ფუძე ზმნიდან *kāftan* – „თხრა“) > „კელევა“; *āmad-raft* (*āmad* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *āmadan* – „მოსვლა“, *raft* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *raftan* – „ნასვლა“ = მისვლა-მოსვლა) > „ვიზიტი“, „მონახულება“; *āb-o-havā* (*āb* – „წყალი“, *havā* – „ჰაერი“, „ატმოსფერო“ o – „და“ (კავშ.) > „კლიმატი“.

2. დეტერმინატიული კომპოზიტები, რომლებშიც პირველი ნევრი დამოკიდებულია მეორეზე. მაგ.: *xāb-gāh* (*xāb* – „ძილი“, *gāh* – „დრო“) > „საძინებელი“; *xoṣ-nevis* (*xoṣ* – „ქარგი“, *nevis* – ანმყო დროის ფუძე ზმნიდან *nevestan* „წერა“) > „კალიგრაფი“; *sorx-āb* (*sorx* – „ნითელი“, *āb* – „წყალი“) > „ფერ-უმარილი“.

3. შედგენილი კომპოზიციები, ან, როგორც მათ უწოდებენ, პოსესიური, ატრიბუტული ზედსართავები, რომლებშიც პირველი წევრი ყოველთვის არსებითი სახელია, ხოლო მთლიანად კომპოზიტს აქვს ზედსართავის მნიშვნელობა: āhu-čēšm (āhu – „შველი“, čēšm – „თვალი“) > „შვლისთვალა“, „ლამაზი“; gol-rang (gol – „ვარდი“, rang „ფერი“) > „ვარდისფერი“.

თ. ჩხეიძე ნაშრომში – „სიტყვანარმოება სპარსულ ენაში“ – გვთავაზობს სპარსულ კომპოზიტთა ოთხწევრიან საკლასიფიკაციო სისტემას. კერძოდ, ავტორი კოპულატიური კომპოზიციებიდან ცალკე, მეოთხე ჯგუფად გამოყოფს გაორკეცებულ ფუძეებს (ჩხეიძე, 1969).

სპარსულ კომპოზიტთა მკვლევრები ვ. რასტორგუევა, ი. ახმედჯანოვა და ი. რუბინჩიკი სპარსული რთული სიტყვების ორ დიდ ჯგუფს გვთავაზობენ: კოპულატიურსა და დეტერმინატიულს.

ლ. პეისიკოვი ნაშრომში – „ნარკვევები სპარსული ენის სიტყვანარმოებაში“ (პეისიკოვი, 1973) – კოპულატიურსა და დეტერმინატიულ კომპოზიტებს უმატებს რთულ სიტყვათა მესამე ჯგუფს – სინტაქსურისმაგვარი რთული სიტყვა-შენაზარდები.

„შენაზარდები“ კომპონენტთა ურთიერთობის ხასიათით გარეგნულად იდენტურია ერთწევრიანი ან ორწევრიანი წინადადებების პრედიკატიული ჯგუფის სიტყვებისა, რომლებიც გაქვავდნენ სინტაქსურისმაგვარ შეერთებებად და აქვთ ერთი ფიქსირებული მახვილი. შენაზარდები დეტერმინატიულ და კოპულატიურ კომპოზიტებთან შედარებით მცირერიცხოვანია: მაგ.: rāhat bāš – „შესვენება“, „მარშის დროს დასვენება“ (ამ სიტყვის საფუძველია ბრძანება rāhat bāš – „თავისუფლად“); šābāš – „ქორწილის დროს სიძისა და პატარძლის ავსება ყვავილებითა და ფულით“ (šād bāš – „ბედნიერი იყავ“; ātešbas – „დაზავება“. (შდრ. შესაბამისი ბრძანება ცეცხლის შეწყვეტის დროს); farāmušammakon – ბოტ. „კესანე, ცისანა“ (სიტყვასიტყვით: ნუ დამივინყებ მე); benāmizad – „ყოჩაღი“ (სიტყვასიტყვით: ღვთის სახელით) (პეისიკოვი, 1973: 154).

სპარსულ რთულ სიტყვათა ორიგინალურ კლასიფიკაციას გვთავაზობენ ლ. ჟირკოვი, მირზა ჯაფარი, ფრანგი ირანისტი ჟ. ლაზარი და ირანელი მეცნიერი მ. შაქი.

ლ. ჟირკოვი სპარსულ კომპოზიტებში გამოყოფს ექვს ჯგუფს, რომელთა შორისაც ძირითადად თელის ოთხს:

1. პირველი ელემენტი განსაზღვრავს მეორეს: *ruz-nāme* (*ruz* – „დღე“, *nāme* – „წერილი“) = დღიური წერილი > „გაზეთი“, „დღიური“;

2. მეორე ელემენტი განსაზღვრავს პირველს *sāheb – mansab* (*sāheb* – „პატრონი, მფლობელი“. *mansab* – „ჩინი“, „რანგი“, „პოსტი“, „თანამდებობა“) = თანამდებობის მფლობელი > „ოფიცერი“;

3. პირველი ელემენტი განსაზღვრავს მეორეს, ხოლო მთლიანად კომპოზიტი აღნიშნავს შესაბამისი საგნის (პირის) მეტაფორულ თვისებას.: *šir-del* (*šir* – „ლომი“, *del* – „გული“) = „მამაცი“; *bad-baxt* (*bad* – „ცუდი“, *baxt* – „ბედი“) = „უბედური“;

4. პირველი ელემენტი დამატებაა, მეორე – აორისტის ზმნური ფუძე ან მიმღეობა: *dorūy-gū* (*dorūy* – „ტყუილი“, *gū* – ფუძე ზმნიდან *goftan* – „ლაპარაკი“, „საუბარი“) = „მატყუარა“; *žahān-dide* (*žahan* – „ქვეყანა“, „მსოფლიო“, *dide* – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან *didan* – „ხედავ“, „ყურება“) = „გამოცდილი“; *šah-zāde* (*šah* „მეფე, *zāde* – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან *zāidān* „შობა“, „გაჩენა“) = „უფლისწული“.

ამას ემატება შემდეგი ორი არაძირითადი ჯგუფი:

5. სიტყვის გაორმაგება -*ā*- ჩანართით: *bar-ā-bar* = „ერთგვარი“, „თანაბრი“; *māl-a-māl* – (*māl* – „სიმდიდრე“, „ქონება“) – „გავსებული“, „გაჭედული“.

6. წარსული დროის ან აორისტის ზმნურ ფუძეთა შეერთება -*o*- ჩანართით: *goft-o-gū* (*goft* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *goftan* – „ლაპარაკი“, „საუბარი“); *xarid-o-foruš* (*xarid* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *xaridan* – „ყიდვა“, *foruš* – აწმყო დროის ფუძე ზმნიდან *forūxtan* – „გაყიდვა“) – „ვაჭრობა“.

მირზა ჯაფარიც და ლ. ჟირკოვიც სპარსულ რთულ სიტყვებს აჯგუფებენ: (1) კომპოზიტებად, რომელთა ერთი ნევრიც სინტაქსურად დამოკიდებულია მეორეზე და (2) სხვადასხვაგვარი წარმოშობის კომპოზიტებად, რომელთა ნევრებიც ერთმანეთზე არ არიან დამოკიდებულნი, ე. ი. თანასწორნი არიან.

კომპოზიტთა ამ ორ დიდ ჯგუფში მირზა ჯაფარი, ლ. ჟირკოვისაგან განსხვავებით, გამოყოფს რთულ სიტყვათა ქვეჯგუფ-

ფებს, რომლებშიც რთული სიტყვის კომპონენტთა სინტაქსური ურთიერთობა კი არაა გათვალისწინებული, არამედ მათი მორფოლოგიური შედგენილობა. მირზა ჯაფარი კომპონენტთა პირველ ჯგუფში ასახელებს შემდეგ ქვეჯგუფებს:

1. არსებითი სახელის შეწყობა არსებით სახელთან, რომელთა შორისაც პირველი განსაზღვრავს მეორეს, ამასთან

ა) თითოეული მათგანი ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას: āb-ambār (āb - „წყალი“ ambar - „ამბარი“, „სანყობი“) - „დახურული წყალსაცავი“;

ბ) ორი არსებითი სახელიდან ინარმოება მესამე არსებითი სახელი ან ზედსართავი: xar-xuṣ (xar - „ვირი“, xuṣ - „ყური“) - „კურდღელი“, sarv-ḡad(d) - (sarv - სარო, ḡad(d) - სიმაღლე, ტანი) - „ტანადი“, „მოხდენილი“.

2. შეერთება მეტყველების სხვადასხვა ნაწილთა, რომელთა შორისაც ერთი, უმეტესად პირველი, მეორის განსაზღვრებაა ან დამატება, ხოლო ორივე ერთად აღნიშნავს პირს ან საგანს, რომელსაც აქვს გარკვეული ნიშან-თვისება. ამგვარი კომპოზიტები შედგება:

გ) ზედსართავებისაგან, ნაცვალსახელებისაგან, რიცხვითი სახელებისაგან, ზმნიზედებისაგან ან ნამყო დროის მიმღოვობებისაგან და არსებითი სახელებისაგან: tor(o)ṣ-rū (torṣ - „მუავე“, rū - „სახე“) - „პირქუში“; zir-dast (zir - „ქეშ“, dast - „ხელი“) - „ხელქვეითი“;

დ) არსებითი სახელისა და ზედსართავისაგან: del-por (del - „გული“, por - „სავსე“) - „გაბრაზებული“, zabān-derāz (zabān - „ენა“, derāz - „გრძელი“) - „თაყხედი“;

ე) არსებითი სახელისა და ზმნური ძირისაგან: āb-ṣor (āb - „წყალი“, ṣor - ანმყო დროის ფუძე ზმნიდან ṣoridan - „ფრქვევა“, „დენა“) - „ჩანჩქერი“.

სინტაქსურად დამოუკიდებელ ნევრებიან კომპოზიტებში ავტორი გამოყოფს ყველა სახის გაორკეცებულ ფუძეებსა და რთულ სიტყვებს, რომელთაც, სხვა კლასიფიკაციის მიხედვით, კოპულატიურს უწოდებენ: gunc-gunc - (gunc - „სახეობა“) - „ნაირნაირი“, „სხვადასხვაგვარი“. xandān-xandān (ზმნიდან xandidan - „სიცილი“) - „სიცილით“; marz-o-būm (marz - „ქვეყანა“, o - კავშ.

„და“, büm – „ქვეყანა“, „მინა“; sorx-o-sefid (sorx – „წითელი“, o – კავშ. „და“, sefid – „თეთრი“) – „თეთრყრმში“.

ფრანგი ირანისტი ჟ. ლაზარი სპარსული ენის კომპოზიტებს ანალიზებს ორ დიდ ჯგუფად: სიტყვებს, რომლებიც მიიჩნევიან კომპოზიტებად, იგი ყოფს კომპოზიტებად (composition) და თანარწყმად (juxtaposition). საკუთრივ კომპოზიტებში იგი განარჩევს ორი ტიპის კომპოზიტს: 1. დეტერმინატიული (kār-xāne; kār – „საქმე“, xāne – „სახლი“, „შენობა“); 2. პოსესიური კომპოზიტი, რომელიც რაიმე ნივთის ან თვისების ქონაზე მიუთითებს (siyah-češm – siyah – „შავი“, češm – „თვალი“ > „შავთვალა“). თანარწყმის ჯგუფში ავტორი განარჩევს: 1. კოპულაცივის ტიპის არსებით სახელებს marz-o-büm – „ტერიტორია“); 2. დეტერმინაციის ტიპის შეერთებას არსებითი სახელისა დამატებასთან (gol-e sorx; gol – „ყვავილი“, „ვარდი“; sorx – „წითელი“ > „ვარდი“; 3) წინდებულის შეერთებებს: bā vafā (bā – წინდ. -თან, ერთად, vafā – „ერთგულეობა“) – „ერთგული“.

ირანელი მეცნიერი მ. შაკი გვთავაზობს ოთხი ტიპის კომპოზიტს:

1. მაერთებელი კომპოზიტები: suzan – nax (suzan – „ნემსი“, nax – „ძაფი“) > „ნემსი და ძაფი“; čelou – kabāb (čelou – „მოხარშული ბრინჯი“, რომელიც გარნირადაც გამოიყენება და დამოუკიდებლადაც, kabāb – „შემწვარი ხორცი“) > „მოხარშული ბრინჯი და შემწვარი ხორცი“; torš-širin (torš – „მჟავე“, širin – „ტკბილი“) > „მჟავე და ტკბილი“.

2. რედუპლიკაციური კომპოზიტები, რომლებიც ერთი და იმავე ფუძის განმეორებით იწარმოებიან: gāh-gāh (gāh – „დრო“) > „ხანდახან“.

3. დეტერმინატიული კომპოზიტები, რომლებშიც ტრანსფორმაციისას ერთი წევრი სინტაქსურად დამოკიდებულია მეორეზე. კომპოზიტის ამ ტიპს ავტორი ყოფს სამ ქვეჯგუფად:

ა) „დამოკიდებული“ კომპოზიტები, რომლებშიც ერთი წევრი ბრუნვით ურთიერთობაშია მეორესთან: mādar-zan (mādar – „დედა“, zan – „ქალი“, „ცოლი“) > „სიდედრი“; fesar-amu (fesar – „ვაჟი“, amū – „ბიძა“) > „ბიძაშვილი“; mariz-xāne (mariz – „ავადმყოფი“, xāne – „შენობა“, „სახლი“) > „საავადმყოფო“.

ბ) აღწერითი კომპოზიტები, რომლებშიც ერთი წევრი განსაზღვრავს მეორეს, მაგრამ მასთან არაა ბრუნვით ურთიერთობაში: *por-šād*; (*por* – „საესე“, *šād* – „მზიარულება“) > „გამოცოცხლებული“; *xar-magas* (*xar* – „ვირი“, „სახედარი“, *magas* – „ბუზი“) > „ბორა“.

გ) კუთვნილებითი კომპოზიტები (*bahuvrihi*): *gol-rox* (*gol* – „ვარდი“, *rox* – „ღანვი“) > „ვარდისღანვა“; *sang-pošt* (*sang* – „ქვა“, *pošt* – „ზურგი“) = ქვისზურგა > „კუ“; *bini-boride* (*bini* – „ცხვირი“, *boride* – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან *boridan* – „ჭრა“) > „ცხვირპაჭუა“.

4. სახელური კომპოზიტები, რომლებიც ზმნური ფრაზებიდან მიიღებიან: *dars-xān* (*dars* – „გაკვეთილი“, *xān* – ანამყო დროის ფუძე ზმნიდან *xandan* – „კითხვა“) > „მოსწავლე“;

ზემოთ ჩამოთვლილ კომპოზიტთა საკლასიფიკაციო სისტემებიდან არცერთი არ გვაძლევს რთულ სიტყვათა მწყობრ და დეტალურ აღწერას, არ გასდევს ერთიანი საკლასიფიკაციო პრინციპი.

წინამდებარე ნაშრომში კომპოზიტთა დასაჯგუფებად ვიყენებთ თ. ჭავჭავაძის წიგნში მოცემულ კლასიფიკაციას, რომლის მიხედვითაც ახალ სპარსულ ენაში გამოიყოფა ოთხი ტიპის კომპოზიტი:

1. დვანდვა (ევროპელ მეცნიერთა მიერ კოპულატიურად წოდებული),

2. ტატპურუმა (დეტერმინატიული),

3. ბაჰუვრიჰი (პოსესიური),

4. ავიაიბჰავა – ზმნიზედური.

აღნიშნული დაჯგუფება ეკუთვნის რთულ სიტყვათა ინდურ კლასიფიკაციას, რომელიც სათავეს იღებს პანინის ნაშრომებში ჩვ. წ.-აღ.-მდე V საუკუნეში.

ინდური საკლასიფიკაციო სისტემა ოპტიმალურად გამოხატავს ორი ფუძის შეერთების შესაძლებლობებს.

რთულ სემასიოლოგიურ ერთეულთა კლასიფიკაციის პრინციპი უნდა იყოს სემანტიკური და იგი დიდი გამჭრიახობით იქნა მიგნებული ინდოელ მოაზროვნეთა მიერ ჯერ კიდევ ჩვენს ერამდე. თავისი ოპტიმალურობით კომპოზიტთა ინდური საკლასიფიკაციო სისტემა უნივერსალურია: რთულ სიტყვათა ტიპები,

გამოყოფილი ინდოელთა მიერ, შესაძლოა, დადასტურებულ იქნას სხვადასხვა სისტემისა და წარმოშობის ენებში (ჭავჭავაძე, 1981: 70). ი. დვანდვას ტიპის კომპოზიტები სხვადასხვა ენაში: *candrādityāu* – (*candra* – „მთვარე“, *āditya* – „მზე“) > „მთვარე – მზე“; *vr̥tapina* (*vr̥tta* – „მრგვალი“, *fina* – „სქელი“) > „მრგვალი–სქელი“; სპარს. *marz-bum* (*marz* – „ქვეყანა“, *bum* – „ქვეყანა“) > „ქვეყანა, მხარე“; *tir – kamān* (*tir* – „ისარი“, *kamān* – „მშვილდი“) > „მშვილდ-ისარი“; რუს. *хлѣн-цолъ* „პურ-მარილი“; ქართ. *ded-mama* – „მშობლები“, *xel-pexi* – „კიდურები“; გერმ. *taubstumm* (*toub* – „ყრუ“, *atumm* – „მუნჯი“) > „ყრუ-მუნჯი“; *Freundfeind* (*Freund* – „მეგობარი“, *feind* – „მტერი“) > „მეგობარი – მტერი“; თურქ. *ana-baba* = „დედ-მამა“ > „მშობლები“; *karikoca* = ცოლ-ქმარი > „მეუღლეები“; *gelis-geliw* = მოსვლა-წასვლა > „რეისი“; ბერძნ. *nichthēmeron* = ღამე-დღე > „დღე და ღამე“.

სწორედ ინდური საკლასიფიკაციო სისტემის უნივერსალურობის გამო მიგვაჩნია მიზანშეწონილად მისი გამოყენება „რუსუდანიანში“ მოპოვებული რთული სიტყვების დასაჯგუფებად. კომპოზიტთა ცალკეულ ჯგუფებს დავახასიათებთ კონკრეტული მაგალითების ანალიზისას. შევხებით მხოლოდ იმ მოდელებს, რომლებიც საჭირო იქნება საანალიზო მასალის განსახილველად.

3.2. სპარსულ კომპოზიტთა კალკები „რუსუდანიანში“

„რუსუდანიანში“ დადასტურებულ კომპოზიტთა შორის საყურადღებოა გულ- სიტყვის შემცველი რთული სიტყვები. როგორც ცნობილია, გულ- სიტყვა გამოირჩევა ხმარების სიხშირით. ინტერესმოკლებული არაა განხილვა იმ კომპოზიტებისა, რომელთა შექმნაშიც მონაწილეობს ლექსიკური ერთეული გული.

გულმესისხლე

„გარდააცევს მშვილდსა და გულმესისხლედ მოზიდეს“ (რუსუდ., 175, 33);

„მე გ უ ლ მ ე ს ი ს ხ ლ ე დ ვიბრძოდი მას დღესა, მაგრამ ხელმწიფეს შვილმა ასე აიფორიაქა ის ლაშქარი, რომ იარაღიც აღარ იხმარა“ (რუსუდ., 192, 8);

„მერმე ცოტა შეისვენეს, კვლავ სხვა ლახტები აიღეს და კიდევ შეუტოეს ერთმანერთსა გ უ ლ მ ე ს ი ს ხ ლ ე დ“ (რუსუდ., 287, 21);

„გ უ ლ მ ე ს ი ს ხ ლ ე დ იბრძოდა ხოსრო ზავარის საყვედურზე, ასე რომ, ვისაც მიხვდის, ზოგსა თავი მოსწყვიტის, ანუ მხარი, ანუ ბარკალი ამოაძვრის და მით იცემებოდის“ (რუსუდ., 293, 5).

საანალიზო ლექსიკური ერთეული ქართული ენის ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული:

გ უ ლ - მ ე ს ი ს ხ ლ ე – შურის მეძიებელი, რუსუდ., 291, 473, კილ. 403 (დ. ჩუბინაშვილი, 1984);

გ უ ლ - მ ე ს ი ს ხ ლ ე დ – მოსისხხრად, მძვინვარედ, გააფრთებით, გაშმაგებით (რუსუდ., ლექს.).

კომპოზიციის მეორე შემადგენელი კომპონენტია მესისხლე. „რუსუდანიალის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში მისი შემდეგი მნიშვნელობებია დადასტურებული: მოსისხლე, მოსისხარი, სისხლის მძებნელი, მტერი, სისხლის დაღვრის მონადინე.

დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში მესისხლე განმარტებულია, როგორც „სისხლის მძებნელი“ და მოყვანილია შემდეგი მაგალითი: „უმეცარი მოყვარე მ ე ს ი ს ხ ლ ე ს ა უარესია“. იქვე მითითებულია გ უ ლ - მ ე ს ი ს ხ ლ ე დ ბრძოლა – „შეუპოვრად ბრძოლა“; მესისხლე-დან ნაწარმოები სახელი მესისხლეობა – „სისხლის ძიება“ და ზედსართავი სახელი მესისხლური – „სისხლის მეძიებლობითი“.

გულმესისხლე, ჩვენი აზრით, კალკია სპარსული რთული სიტყვისა *delxūn*, რომელიც სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში ამგვარადაა განმარტებული: „გულნატკენი, დანალ-ვლიანებული, აღელვებული, შეწუხებული“. აღნიშნული კომპოზიტი შედგება ორი ნაწილისაგან: *del* – „გული“ და *xūn* – „სისხლი“.

თ. ჭავჭავაძის წიგნში მოცემული კლასიფიკაციით, *delxun* მიეკუთვნება ბაჰუერის ტიპს. ამ ჯგუფში შედიან კომპოზიტები, რომელთა ორივე შემადგენელი ნაწილი ერთნაირად ექვემდებ-

ბარება მეორეული, ანუ მიმართებითი ზედსართავი სახელების შექმნის სემანტიკურ მოთხოვნებს. რთული სიტყვის მნიშვნელობის შექმნაში, კომპოზიტის ელემენტთა მონაწილეობის თვალსაზრისით, ბაჰუვრიში დევანდვას ტიპის კომპოზიტის სრული ანტიპოდაა. დევანდვას ტიპის რთულ სახელებში ორივე ელემენტი ერთნაირად ბატონობს კომპოზიტის შექმნაში, ხოლო ბაჰუვრიშში ორივე კომპონენტი ერთნაირად ექვემდებარება რალაც სხვას – სიტყვის სემანტიკურ სპეციფიკას. კომპოზიტი შესაძლებელია შედგენილ იქნას როგორც სხვადასხვა ფუძის, ისე ერთი და იმავე ფუძის განმეორებით. ბაჰუვრიშში, ისევე როგორც დევანდვას ტიპში, ორივე ელემენტი რთული სიტყვისა თანაბარმნიშვნელოვანია. რთული სიტყვის კომპონენტები შესაძლებელია, შებრუნებულ იქნას. ენაში ფიგურირებს *riš-sefid* (*riš* – „წვერი“, *sefid* – „თეთრი“) და *sefid-riš*, *rüy-siyāh* (*ru* – „სახე“, *siyāh* – „შავი“) და *siyāh-rüy*, *del-saxt* (*del* – „გული“, *saxt* – „მკაცრი“) და *saxt-del* (ჭავჭავაძე, 1981: 236-237).

გულძვირობა

აღნიშნული სიტყვა მხოლოდ ერთხელ გვხვდება „რუსუდანთანში“:

„რალას უშველა მოყვრობაში გულძვირობა, და მერმე კაი ქალია და ასე შვენებით სრული ძნელად საშოვნელია და ცოტად ყმანვილურად გაჟინიანებისათვის ნულარც შენ სწყრები...“ (რუსუდ., 471, 5).

საანალიზო სიტყვა შემდეგი მნიშვნელობებით გვხვდება ქართულში: გულძვირი – გულნაკლი, მომდურავი (დ. ჩუბინაშვილი). დ. ჩუბინაშვილს მითითებული აქვს, რომ გულძვირი დასტურდება „ქილილა და დამანაში“, ხოლო მისგან -ობა სუფიქსის დართვით ნაწარმოები გულძვირობა – „რუსუდანთანში“. „რუსუდანთანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში აღნიშნული სიტყვა განმარტებულია, როგორც „უკმაყოფილება“, „სამდურავი“.

ზემონახსენები სიტყვა, ჩვენი აზრით, გადმოღებულია სპარსული კომპოზიტიდან *delgerān* – 1. „გაჯავრებული“, „გაბრაზებული“, 2. „შენუხებული“, „დამნუხრებული“. კომპოზიტი შედგება ორი ნაწილისაგან: *del* – „გული“ + *gerān* – 1. „ძვირფასი“, „ძვირი“; 2. „მძიმე“. სპარსულში დასტურდება აგრეთვე *i* – აბ-

სტრატეგიული სახელების მანარმოებელი სუფიქსის დართვით მიღებული სახელი *delgerāni* – 1. „გულუკმაყოფილება“, 2. „დამწუხრებულობა“. ვფიქრობთ, ეს ფორმა გვხვდება „რუსუდანიანში“.

სავარაუდო სპარსული სიტყვა, ინდური საკლასიფიკაციო სისტემით, მიეკუთვნება ასევე ბაჰუვრიჰის ტიპს. კომპოზიტი მიღებულია არსებითი სახელისა და ზედსართავი სახელის შეერთებით. ამ მოდელით უპირატესად ინარმოება ზედსართავი სახელები, იშვიათად – არსებითი სახელები და ზმნიზედები.

საანალიზო კომპოზიტში პირველ ელემენტად გვხვდება *del* – „გული“. ამ მოდელში ასევე შესაძლებელია, იყოს სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სხვა სიტყვები: *sar* – „თავი“, *rū* – „სახე“, *čēšm* – „თვალი“, *dom* – „კუდი“, *zabān* – „ენა“, *kalle* – „თავი“, „გობება“; *gardan* – „კისერი“, *lab* – „ტუჩი“, *dahān* – „პირი“.

„რუსუდანიანში“ ყურადღებას იმსახურებს ის კომპოზიტიზმი, რომელთა პირველ კომპონენტს წარმოადგენს ლექსიკური ერთეული თავი.

თავალაღებული

„ეს იჩემა ჯიმშედ მეფემან, რომე მის გახელმწიფებაში ბერი და ჟამნახული კაცი აღარას იხსენებოდეს, ვაჟნი და თავალაღებული კაცნი წამოდგენენ, მათი სიტყვა იამებოდა და მათსა ისმენდა, მათ მიანდო თავი და შვილი“ (რუსუდ. 240, 39).

საანალიზო სიტყვა „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „ამპარტავანი“, „კადნიერი“. კომპოზიციის პირველი წევრია თავი, ხოლო მეორე – ალაღებული – გათამამებული, გაამაყებული, გაკადნიერებული.

აღნიშნული სიტყვა ოდნავ სახეცვლილიც გვხვდება „რუსუდანიანში“:

„ანე, დიდნო და თავამაღლებულნო ხელმწიფენო და უზეშთაესნო გინა უქვედაესნო ამხანაგნო, გინა მოყვარენო ანუ მტერნო! (რუსუდ. 411, 12).

თავამაღლებული ნახმარია იმავე მნიშვნელობით, როგორითაც თავალაღებული. ორივე კომპოზიტი ქართულში გადმოღებულია სპარსული რთული სიტყვიდან *sarafrāz* – 1.

ამაყი, 2. ბედნიერი, რომელიც შედგება ორი ნაწილისაგან: sar („თავი“) + afrāz („ანეული“, „ამაღლებული“) – ანმყო დროის ფუძე ზმნიდან afrāxtan – 1) აწვეა; 2) აღმართვა.

sarafrāz მიეკუთვნება ტატურუმას ტიპს, იმ მოდელს, რომელიც შედგება არსებითი სახელისა და ზმნის ანმყო დროის ფუძისაგან.

სპარსულ ენაში გვაქვს აგრეთვე ზმნური ფრაზეოლოგიზმი sar afrāxtan (sar – „თავი“ და afrāxtan – 1. „აწვეა“, 2. „აღმართვა“) – „გამაამყება“, „ამაღლება“, „განდიდება“. აღნიშნული კომპოზიტი მონაწილეობს აგრეთვე იზაფეთურ¹ შესიტყვებაში sarafrāzan-e alem – „ქვეყნის თავამაღლებულები“, ანუ „მეფეები“ და „ამირები“² (sarafrāz – „ამაყი“, an – მრავლობითი რიცხვის ნიშანი, e – იზაფეთის ნიშანი და alem – „ქვეყანა“, „მსოფლიო“).

ხელდებული

„ამდენი წყალობა აგრეც გვიყავით, რომ ერთი კოშკი მაშინც ნახეთ და თქვენი ბეჭედი დასვითო, რომ შეიტყოს ყოველმა ერმა, რომ თქვენი ხელდებული ვართო“ (რუსუდ., 437, 10).

საანალიზო სიტყვა „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში ამგვარადაა განმარტებული: „საფარველქვეშ მყოფი, მფარველობის ქვეშ მყოფი“. დ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსულ ლექსიკონშიც იგივე განმარტება გვხვდება: „ვისისამე საფარველს ქვეშ მიღებული“.

ჩვენი აზრით, აღნიშნული სიტყვაც სპარსულის კალკია. სპარსულში დასტურდება კომპოზიტი dastgozār – „დამხმარე“, „მფარველი“ (სიტყვასიტყვით, „ხელდებული“. კომპოზიტი შე-

¹ იზაფეთური კონსტრუქცია – ესაა სიტყვათა შეერთების სინტაქსური მეთოდი დამატებითი ნაწილაკის მეშვეობით, რომელიც თავსდება ორ სიტყვას შორის. ეს ნაწილაკი აერთიანებს ორ ან მეტ წევრს. ორი წევრის შეერთებას უწოდებენ მარტივ იზაფეთურ სიტყვათშენყობას, ხოლო რამდენიმე წევრის შეერთებისას გვაქვს რთული იზაფეთური სიტყვათშეერთება, რომელსაც სპარსული ენის გრამატიკებში უწოდებენ „იზაფეთურ ჯაჭვს“. როგორც მარტივი, ისე რთული იზაფეთური სიტყვათშენყობა ატრიბუტულია. თანამედროვე სპარსული იზაფეთი გამოითქმის, როგორც e; ye – ფონეტიკური წესების მიხედვით.

² აღნიშნული მაგალითები მოგვყავს ლექსიკონიდან farhangnameye kenaye, tehran, ta'lif: doctor mansur Marzania, 1978.

დგება: არსებითი სახელი *dast* „ხელი“ + ანმყო დროის ფუძე – *gozār* ზმნიდან *gozāštan* – „დადება“. აღნიშნული კომპოზიტი ტატურუმას ტიპს მიეკუთვნება.

გარდა განხილული კომპოზიტებისა, რომელთა პირველ კომპონენტს შეადგენს ადამიანის სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი სიტყვები (გული, თავი, ხელი), ჩვენი ყურადღება მიიპყრო აგრეთვე სხვა კომპოზიტებმაც, რომლებიც აგრეთვე სპარსული ენიდან არის კალკირებული.

ბედმლაშე

„და მან უფროსმან ფალავანმან შემოაგინა ყაისს ბილწად და უთხრა: ჰე, ბ ე დ მ ლ ა შ ე ო!“ (რუსუდ., 360, 6).

„ამისთვის მოიგონე, ბ ე დ მ ლ ა შ ე ო, იგი ეშმაკისა ხრიკი, რომე ამას იქმოდო?“ (რუსუდ., 372, 25).

„დედოფალმან აგრე უთხრა: თქვენის გვარის ქალი მიდღე-ში ბ ე დ მ ლ ა შ ე ყოფილაო და თავისის სირეგვენით არაოდეს კარგი არ დამართებიათ“ (რუსუდ., 470. 10).

ბედმლაშე – უბედური (რუსუდ. ლექს.)

დ. ჩუბინაშვილს ლექსიკური ერთეულის – ბედ-ის ბუდეში მითითებული აქვს ბედ-მლაშე და მისი სინონიმები ბედ-შავი, ბედ-ძნელი, ბედ-წასული და განმარტებული აქვს, როგორც „უბედური“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ბედმლაშე კალკია სპარსული კომპოზიტისა *šurbaxt* (*šur* – „მლაშე“, *baxt* – „ბედი“) > „უბედური“. აღნიშნული კომპოზიტი მიეკუთვნება ტატურუმას ტიპს, მოდელს – ზედსართავი სახელი + არსებითი სახელი.

აღნიშნული მოდელი ახალ სპარსულ ენაში აწარმოებს მეტყველების სამ ნაწილს: არსებით სახელს, ზედსართავ სახელსა და ზმნიზედას. ამ მოდელში გაერთიანებული სახელები ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობაში არიან. მათი ურთიერთობა შეესატყვისება იზაფეთურ კონსტრუქციას, ოღონდ კომპონენტთა თანმიმდევრობა იზაფეთური კონსტრუქციის წევრთა ურთიერთობის საწინააღმდეგოა¹.

¹ იზაფეთურ კონსტრუქციაში მსაზღვრელ-საზღვრულის პოსტპოზიციური წყობაა.

ძროხაკუდი

„შესხდენ მეფე და ზავ და მათნი დიდებულნი დიდითა სიხარულითა, კრეს ნალარასა და შეუბერნეს ძროხაკუდთა“ (რუსუდ., 68, 1).

„კრეს ორგნითვე გურაგსა, ქოსსა, ნალარასა და ღუმბულსა, შებერეს ძროხაკუდთა, დაეკაზმენ ხუთნივე ხელმწიფენი, დასხდენ ცხენსა და გამოვიდენ მოედანსა ზედა...“ (რუსუდ., 129, 11).

„რა ყოვლგნით მოვიდეს დაპატიჟებულნი კაცნი, ჰკრეს ქოსსა და ნალარასა, შებერეს ძროხაკუდსა, უკრევდეს სპილენძჭურსა, ზაბილურსა და სინჯსა“ (რუსუდ., 362, 18).

...„რა სანუთროსა მაშვენებელმან მზემან თავი ამოყო და ქვეყანა გაანათლა, შესხდეს ორნივე მეფენი, ჰკრეს ქოსსა და ნალარასა, შებერეს ქანარასა და ძროხაკუდსა...“ (რუსუდ., 366, 3).

ძროხაკუდი – ზროხაკუდი, საყვირი სპილენძისა (რუსუდ., ლექს.).

საბასთან და დ. ჩუბინაშვილთან ძროხაკუდ-ის ფონეტიკური ვარიანტი ზროხაკუდი გვხვდება: ზროხაკუდი საყვირი(ა) მომცრო ZABCD (საბა, 1991).

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ერთად არის მოყვანილი ზროხა-კუდი და მისი სინონიმი ზროხა-სტვირი, მნიშვნელობით „საყვირი“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

საანალიზო სიტყვა კალკირებულია სპარსული ენიდან. სპარსული კომპოზიტი *domgāv* – „საყვირი“ მიღებულია ორი არსებითი სახელის შეერთებით: *dom* – „კუდი“ + *gāv* – „ძროხა“. ეს კომპოზიტი მიეკუთვნება საკუთრივ ტატპურუმას ტიპს. ამ მოდელში ორი არსებითი სახელი შეერთებულია იზაფეთური კონსტრუქციის მსგავსად – საზღვრული წინ უსწრებს მსაზღვრელს, თუმცა შესაძლებელია, რთული სიტყვის კომპონენტები გადაადგილებულ იქნას; სპარსულში გვხვდება მისი შებრუნებული ვარიანტი – *gāvdom* – „საყვირი“.

სარტყელშერტყმით

„სამსახურისათვის თუ მწყალობ, ვითა ჩინეთი, ეგრეთ მისრეთიცა იმსახურე და მისრი მუდამ მონურად სარტყელ-

შერტყმით შენს წინაშე იდგეს“ (რუსუდ., 95, 36).

სარტყელშერტყმით – „სარტყელშერტყმული, მონურად სასამსახუროდ მომზადებული“ (რუსუდ., ლექს.).

აღნიშნული კომპოზიტი სპარსულის კალკია: სპარსული რთული სიტყვა **kamarbaste** – 1. „მზად მყოფი“; 2. „მოსამსახურე“, „ერთგული“) შედგება ორი ნაწილისაგან: **kamar** – „სარტყელი“ და **baste** – ნამყო დროის მიმღეობა ზმნიდან **bastan** – „შეკერა“, „შებენვა“.

კომპოზიტი ბაჰუვერიჰის ტიპისაა. შექმნილია მოდელით არსებითი სახელი + ნამყო დროის მიმღეობა.

3.2(1) სპარსულ კომპოზიტთა შესატყვისი ფრაზეოლოგიური კალკები „რუსუდანიანში“

„რუსუდანიანში“ საყურადღებოა აგრეთვე სპარსულ კომპოზიტთა კალკები, რომლებიც ქართულში კომპოზიტებს არ გვაძლევს და ფრაზეოლოგიზმის ფორმით დასტურდება.

გულის წამლები

„რა მნახა ჩემის გულის წამლებმა, სიტყვითა არა თქვა რა და არც თვალით მომხედა, მაგრამ შევატყვევ, რომ მოვენონე“ (რუსუდ., 553, 36).

დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში გულის წამლები – „მომხიბვლელი“ მითითებულია სიტყვათშერტყმასთან გულის წაღება – „მოვსტაცებ, წავუღებ გულსა“. აღნიშნული შესიტყვება გვხვდება „ვისრამიანში“.

გულის წამლები გადმოღებულია სპარსული კომპოზიტიდან **delbar** – 1. საყვარელი, მომხიბვლელი; ეკელუცი, კოჰნია; 2. სატრფო, მიჯნური.

საანალიზო კომპოზიტი მიეკუთვნება ტატპურუშას ტიპს. ძველი ინდუსები განარჩევდნენ ტატპურუშას ორ ტიპს: ა) საკუთრივ ტატპურუშას, რომელშიც კომპოზიტის მთავარი წევრი ზუსტდებოდა მსაზღვრელის ბრუნვის ფორმით და ბ) კარმადჰარას, რომელშიც მთავარი წევრის დეტერმინაცია რეალიზდებოდა ატრიბუტული განსაზღვრებით. მიუხედავად იმისა, რომ ანალიზურ სპარსულ ენას არა აქვს სახელთა ბრუნების განვითარებული სისტემა, ტატპურუშას ზემოხსენებული ქვეტიპები განირჩევა სპარსულ ენაშიც. კ. ზალემანი და ვ. ჟუკოვსკი თავიანთ გრამატიკაში გამოყოფენ დეტერმინატიულ კომპოზიტთა ორ

ქვეტიბს: ა) კომპოზიტს, რომელშიც პირველ წევრს აქვს რომელიმე ბრუნვის გაგება და შეესატყვისება საკუთრივ ტატპურუმას ქვეტიბს; ბ) კომპოზიტს, რომელშიც პირველი წევრი დამოკიდებულია მეორეზე ან განსაზღვრავს მას მირთვის სახით და შეესატყვისება კარმადჰარას ქვეტიბს (ჭავჭავაძე, 1981: 230-231).

საკუთრივ ტატპურუმას ტიპი ყველაზე პროდუქტიულია რთულ სიტყვათა ტიპებს შორის.

ახალსპარსულში ეს კომპოზიტი შედგება ორი ნაწილისაგან: *del* – „გული“ და *bar* ანმყო დროს ფუძე ზმნიდან *bordan* – „ნალება“, „პარვა“, „გამარჯვება“, „მორევა“. ყველა ზმნურ ფუძეს შეუძლია, მონაწილეობა მიიღოს კომპოზიტის შექმნაში, ამიტომაც ეს მოდელი განსაკუთრებით პროდუქტიულია.

მოსვლა და წასვლა

„ვითამც ახლომახლო ხელმწიფენი უფრო მოსვლას და წასვლას იქმოდენ და მათსა საქმეს შეიტყობდენ, ურჩევით უფროსთა და მისთა გამზდელთა...“ (რუსუდ., 229, 17).

ჩვენი ვარაუდით, მოსვლა და წასვლა სპარსული ენის გავლენითაა შექმნილი. სპარსულში მისი სემანტიკური შესატყვისია *raft o āmad* (*raft* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *raftan* – „ნასვლა“, *āmad* – ნამყო დროის ფუძე ზმნიდან *āmadan* – „მოსვლა“; *o* – კავშ. „და“) – 1. „მოძრაობა“; 2. „ურთიერთობა, კავშირი, მიწვლა-მოსვლა“. კომპოზიტი მიეკუთვნება დევანდვას ტიპს.

დევანდვას ტიპის კომპოზიტები იწარმოება ორი სხვადასხვა ფუძის შეერთებით ან ერთი და იმავე ფუძის განმეორებით, ამასთან, ორივე კომპონენტი ერთნაირად მნიშვნელოვანია რთული სიტყვის სემანტიკის შექმნაში. სემანტიკური თავისებურება განაპირობებს კომპოზიტის მორფოლოგიურ თვისებებს: 1. დევანდვა აერთიანებს ორ (ერთნაირ ან სხვადასხვა) მეტყველების ნაწილს, რომლებიც თანაბარნი არიან ლექსიკურ-სემანტიკური თვალსაზრისით; 2. კომპოზიტის ელემენტებს აქვთ ფიქსირებული წყობა, მაგრამ შესაძლებელია შებრუნებულ იქნენ (ჭავჭავაძე, 1981: 226).

საანალიზო კომპოზიტი მიეკუთვნება მეორე ტიპს. შეიძლება შეგვხვდეს როგორც *raft-o-āmad*, ასევე *āmad-o-raft*.

დვანდვას ტიპის კომპოზიტებში ფუძეთა გაერთიანება ხდება ფუძეთა უშუალო მირთვითაც და -va/o-; -yā კავშირების, მაერთებელი -a- ხმოვნისა და -be-, -bar-, -dar-, -ta- წინდებულების მეშვეობით.

ორი არსებითი სახელის შეერთება ყველაზე უფრო გავრცელებული მოდელია დვანდას ტიპის კომპოზიტებში.

3.2(2) ხ ა ნ ა კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები

საყურადღებოა აგრეთვე ხანა კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები „რუსუდანიანში“. უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მიერ განხილული კომპოზიტები სპარსულიდან არის კალკირებული, ხოლო ხ ა ნ ა კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები ნასესხებია ქართულში.

დივანხანა გვხვდება საკვლევი პერიოდის ქართულ წერილობით ძეგლებში:

„სამზარეულოდ არა და დივანხანადაც დია სასახელო იყო“ (რუსუდ., 209, 21).

„დივანხანა და საჯინბო დოლმაზაშვილებს დარჩა და ამირეიზას ქალი“ (სამართ. IV, 171, 34-35).

„თუ ბატონმა შენიშინის დივანხანაში მეჯლისი ბრძანოს, იმისთვის უნდა გაკეთდებოდეს ფლავი ყაბი თექუსმეტი“ (დასტ. (ქსდ II), 255, 55).

დივანხანა სპარსული წარმოშობის სიტყვაა, რომელიც სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „სასამართლო“, „სასამართლოს პალატა“; „იუსტიცია“, „მართლმსაჯულება“.

აღნიშნული ლექსიკური ერთეული შედგება ორი სპარსული სიტყვისაგან: *divān*+*xāne*.

მუჰამედ მოინის განმარტებით ლექსიკონში *divān* სიტყვის ასეთი ეტიმოლოგიაა მოცემული: სპარს. *divān* – ირან. *dēwān*, ასურ. *daf*, ძვ. სპარს. *difi* – „წერა“ (მოინი, 2, 1996).

რთული სიტყვის მეორე კომპონენტიც ასევე სპარსული წარმოშობის სიტყვაა. ხანა < სპარს. *xāne* = ფალ. *xānak*, ძვ. ირან. *āhan* (ადგილი) *ān* და *hān*-დან (ნიბერგი); ჰორნს იგი ავესტური მას-დარიდან *kan* (*kandan*) ნაწარმოებად მიაჩნია (*Borhān-e Qāte'*, 2, 1983).

ფეშხანა

ფეშხანა დადასტურებულია „რუსუდანიანსა“ და „შაჰნამეში“:
„ქარავანი არ არის, სახლის უზუცესსა პატრონსა ჩემსა ფარუხს გამოუგზავნია ფეშხანა თქვენთვის და ამას ღამე აქ უნდა განისვენოთ“ (რუსუდ., 346, 4).

„მოვიდა ფეშხანა და დადგა დიდსა წყლისა პირსა“ (რუსუდ., 346, 5).

„ათ დღეს ძლივ იმისი სალარო გამოზიდეს სხვას ფეშხანასა და ქარხანას გარეთ...“ (რუსუდ., 471, 28).

„სალმმა და თურმა ბარგი და ფეშხანა გაისტუმრეს“ (შაჰხნ., III, 310, 8).

„რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში ფეშხანა განმარტებულია, როგორც „მზარეულთა სახლი“.

დ. ჩუბინაშვილი თავის ლექსიკონში უთითებს სიტყვის სპარსულ წარმომავლობასა და იძლევა მის მართებულ განმარტებას: „ქარავი თავისის მომართულობით“ (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ფეშხანა მომდინარეობს სპარსული კომპოზიტიდან **pišxāne**, რომელიც სპარსული ენის განმარტებით ლექსიკონებში ამგვარადაა განმარტებული:

1. „წინკარი, წინა ოთახი სახლში“; 2. „საპატიო ადგილი“; 3. „ვერანდა, ტერასა“; 4. „ქარავნის ან ალალის ძირითადი ნაწილი“ (რუბინჩიკი, 1983).

1. საპატიო ადგილი, წინა ოთახი, ფარდული, ჩარდახი; 2. აივანი, რომელიც მეორე სართულზეა; 3. მეფეთა და დიდებულთა სამგზავრო ნივთები და კარავი, რომელიც წინ მიაქვთ (მოინი, I, 1996).

სპარსული კომპოზიტი **pišxāne** შედგება ორი ნაწილისაგან: სპარს. **piš** – „წინ“, „წინა მხარე“, „წინა ნაწილი“ + სპარს. **xāne**.

მორჰანე ყათე'ს ლექსიკონში სპარს. **fiš** სიტყვის შემდეგი ეტიმოლოგიაა მოცემული: სპარს. **fiš** – ძვ. სპარს. **fitiš**, ავესტ. **fai-tiš**, ფალ. **fat(i)š**, **feš**, ქურთ. **fiš**, ბელუჯ. **fesh** (**Borhān-e Qāte'**, 1983).

როგორც ვნახეთ, ფეშხანა სპარსული ენის არცერთ განმარტებით ლექსიკონში არაა ახსნილი, როგორც „მზარეულთა სახლი“. როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს,

ესაა მეფეთა და დიდებულთა ბარგი, სამგზავრო ნივთები და კარავი, რომელიც მათ მიუძღვის წინ.

ჩვენი აზრით, „რუსუდანიანის“ ტექსტს დართულ ლექსიკონში არსებული განმარტება („მზარეულთა სახლი“) გაჩნდა იმის შედეგად, რომ ფეშხანა გააიგივეს სპარს. *ašpaṣṣāne*-თან („სამზარეულო“).

ყუშხანა

ყ უ შ ხ ა ნ ა გვხვდება მხოლოდ „რუსუდანიანში“:

„ვინ იცის, ხელმწიფემ ფრინველი მოინდომოს, ან ნადირობას გასვლა, ყ უ შ ხ ა ნ ა და თავლა ნახეთო და დაგვარიგეთო, რომელი ფრინველი უფრო იამებაო ხელმწიფესაო ანუ რაგვარს ცხენს ეწყობისო“ (რუსუდ., 211, 31).

„ის სადედოფლო ყ უ შ ხ ა ნ ა ს გარეთ სიდიდითა და სიმრავლითა მეფისა უფროსი იყო, მაგრამ სიკეთე და მოწყალება დედოფლის სახლობისა სჯობდა“ (რუსუდ., 223, 22).

„ყ უ შ ხ ა ნ ა შ ი მიმიყვანეს, მაგრამ ამისმა აგებულებამ და მორთულობამ ასე დამავეინყა ყველა, რომ ვითამც არცა რა სულ მენახა“ (რუსუდ., 213, 13).

ყუშხანა – „სანადირო ფრინველების სადგომი სახლი“ (რუსუდ. ლექს.).

საანალიზო სიტყვა სპარსული წარმოშობისაა. იგი მომდინარეობს სპარსული კომპოზიტიდან *qūshxāne* – სანადირო ფრინველთა სადგომი (რუბინჩიკი); ადგილი, რომელშიც სანადირო ფრინველებს ათავსებენ (მოინი, 2, 1996). სპარს. *qūshxāne* შედგება ორი კომპონენტისაგან: თურქ. *qūsh* – „სანადირო ფრინველი, ქორი, შევარდენი“ + სპარს. *xāne*.

ხალვათხანა

ხ ა ლ ვ ა თ ხ ა ნ ა დადასტურებულია არაერთ წერილობით ძეგლში:

„ორი წერილი კარავი, მომარგალიტული, დაედგათ ხ ა ლ - ვ ა თ ხ ა ნ ა დ (რუსუდ., 492, 31).

„მან აგრე მითხრა: იგი არ შემოძლია, რომ მისი წიგნი კარში გამოვიტანოთ, და შენ ხელმწიფის ხ ა ლ ვ ა თ ხ ა ნ ა შ ი ვერ დაგსვამო“ (რუსუდ., 533, 6).

„შენ ვინა ხარ, რომ ჩემს ხალვათხანაში ჩემს უკითხავად შემოხველ...“ (ყარამ. 570, 24).

„სალამოს ხალვათხანაში ნაბძანდნენ და მოისვენეს“ (ხოსრ., 70, 22).

„მოვიდა, ერთი ხალვათხანა გააკეთა“ (ზლ (მრ.), 84, 19).

„ჩვენი ბძანება არის ხალვათხანის ეშიკალაბაშო იოსებ“ (სამართ. VIII, 638, 12, 18000).

ხალვათხანა – „განსამარტოებელი“, „მოსასვენებელი სადგური“. კომპოზიტი პირველი ელემენტი ხალვათი ამგვარადაა განმარტებული: „განმარტოებელი“, „განსამარტოებელი“, „მოსასვენებელი“, „თავისუფალი“ (რუსუდ. ლექს.).

აღნიშნული კომპოზიტი მომდინარეობს სპარს. *xalvatxāne*-დან, რომლის პირველი კომპონენტი *xalvat* არაბული წარმოშობის სიტყვაა. სპარსულში ამ სიტყვის შემდეგი მნიშვნელობები დასტურდება: სპარს. *xalvat* – 1. განცალკევება, განდევილობა; 2. მყუდრო, წყნარი ადგილი; 3. საიდუმლო თათბირი; 4. საძინებელი; ხოლო *xalvatxāne* ამგვარადაა განმარტებული: 1. განცალკევებული, ფარული ადგილი; 2. ქალთა ოთახი, ჰარემი; 3. საძინებელი, 4. სამლოცველო ოთახი.

ზემოაღნიშნული კომპოზიტები მიეკუთვნება ტატპურუშას ტიპს. ყველა კომპოზიტი, რომლის მეორე ელემენტიცაა *xāne* („სახლი“, „ადგილი“, „შენობა“, „სადგური“), ტატპურუშას ტიპისაა. ამ რთული სახელებისათვის დამახასიათებელია იზაფეთური კონსტრუქციის სანინაალმდეგო წყობა.

„გამონაკლისია მხოლოდ კომპოზიტი *sāheb-xāne* („სახლის პატრონი“), რომელიც *xāne* ელემენტის იმავე პოზიციისას კვლავ აწარმოებს კომპონენტთა იზაფეთურ თანამიმდევრობას“ (ჭავჭავაძე, 1981: 98).

საყურადღებოა ლ. პეისიკოვის თვალსაზრისი *xāne* კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვების შესახებ; *ketābxāne* (*ketāb* – „წიგნი“, *xāne* – „სახლი“, „შენობა“, „სადგური“) > „ბიბლიოთეკა“, *garmxāne* (*garm* – „თბილი“, „ცხელი“) > „ორანჟერეა“, *čāpxāne* (*čāp* – „ბეჭდვა“) > სტამბა“ ტიპის სიტყვებისა, რომლებიც წარმოადგენენ კერძო მოდელის რეალიზაციას (სახელი + *xāne*) და რომლი-

თაც შესაძლებელია წარმოებულ იქნას ენობრივი ნორმით დაშვებული ბევრი ნეოლოგიზმი: sardxāne (sard – „ცივი“) > „რეფრიჟერატორი“, tolombexāne (tolombe – „ტუმბო“) > „სატუმბო სადგური“.

ლ. პეისიკოვს არასწორად მიაჩნია თვალსაზრისი იმ მეცნიერებისა, რომლებიც xāne კომპონენტის შემცველ რთულ სიტყვებს შესიტყვებიდან მიღებულად თვლიან და უწოდებენ რთულ სიტყვებს „შებრუნებული იზაფეთით“. მაგ. პროფ. მ. მონის ketābxāne – „ბიბლიოთეკა“ მიაჩნია შესიტყვებიდან xāne-ye ketāb¹ ნაწარმოებად; სიტყვა kār xāne „ქარხანა“ – xāne-ye kār -დან მიღებულად.

ლ. პეისიკოვს საკითხის ამგვარი დასმა არ მიაჩნია მართლზომიერად. მას ketābxāne ტიპის სიტყვების წარმოება შესიტყვებიდან მიაჩნია ხელოვნურ ტრანსფორმაციად. ჩვენ მართებულად მიგვაჩნია მეცნიერის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც xāne კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები არ ემორჩილებიან ტრანსფორმაციას. ლ. პეისიკოვს ამ შეხედულების დასადასტურებლად მოჰყავს ის რთული სიტყვები, რომელთა ტრანსფორმაციაც უაზრობაა: qahvexāne → xāne-ye qahve? (პეისიკოვი, 1973: 42-44).

3.2(3). ქართულ ენაში ნაწარმოები კომპოზიტები

ქართულში გვხვდება აგრეთვე ისეთი კომპოზიტები, რომლებიც ქართულ ენაში არიან ნაწარმოები. ამგვარია ხონჩა-ტაბაკა, რომლის პირველი კომპონენტი (xānčē) სპარსული წარმოშობის სიტყვაა, ხოლო მეორე (tabaq) – არაბული წარმოშობის სიტყვაა, რომელიც სპარსული ენის ლექსიკონებში შემდეგნაირადაა განმარტებული: „თაბახი“, „ხონჩა“, „ბრტყელი ხის სინი“.

ხონჩა (უჭთ.) სხვათა ენაა, ქართულად სიფლი და ტაბაკი ჰქვიათ ZAB (საბა).

ქველ-ში მითითებულია, რომ ხონჩა სპარსული სიტყვაა და გვხვდება შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. „მოგრძო ტაბაკი ხისა, ოდნავ გულამოღებული“. 2. სპეც. „ღია ღარი ან თხრილი წვი-

¹ იზაფეთური კონსტრუქციაა (y – გამყარია, e – იზაფეთის ნიშანი).

მის წყლის სადინრად". 3. ძვ. „შანის მსგავსი სამკაული: ძენკვზე დაკიდებული ლითონის ფირფიტა“.

აღნიშნული ლექსიკური ერთეული გვხვდება ქართული ენის არაერთ ნერილობით ძეგლში:

...„სამჯერ თვითო ხონჩა თეთრი დააყარა სპილოსა მან ხელმნიფემან“... (რუსუდ., 489, 32).

„მრავალთა დედათა ხონჩებითა შაქარი ეჭირათ“ (რუსუდ., 478, 3).

...„ხელმნიფემ საქმელი გამოგვატანა ხონჩებით თქვენთანო“ (ყარამ., 510, 11).

„ტაბაკთა და ხონჩათა სერად დაიდგმენ და პურს მასზე სჭამენ (თეიმ. განმ., 280, 12).

ხონჩა მომდინარეობს სპარსული სიტყვიდან *xānčē*, რომელიც შედგება სპარსული *xān*-ისა და კინიზობითობის გამომხატველ სპარსული სუფიქსისაგან *čē* (შდრ. ბალი – ბალჩა). როგორც ვხედავთ, სპარსულმა *ā*-მ მოგვცა ქართული *ო* (*ა* → *ო*). „რიგ შემთხვევაში ქართულში ასახულია *ā*-ს ლაბიალური არტიკულაცია, რაც თავს იჩენს მისი ქართული *ო* ხმოვნით გადმოცემის ფაქტში. შდრ. სპარს. *nāx* – „ხალიჩა, საფენი, ნოხი“ = ქართ. ნოხი; სპარს. *kāx* – „საჩრდილობელი, საზაფხულო სახლი“ = ქართ. ქოხი (მ. ანდრონიკაშვილი, 1996: 25).

ბორჰან-ე ყათე'ს ლექსიკონში საანალიზო ლექსიკური ერთეულის შემდეგნაირი ეტიმოლოგიაა მოცემული:

სპარს. *xān* < ფალ. *xvān* – „სინი“, „ლანგარი“, ქურთ. *xān*, ავღან. *xvān*, ბელუჯ. *v'ān* – „სინი“, თეფში“ (ჰორნი). ჰორნის მიერ მოყვანილ ეტიმოლოგიას ჰიუბშმანი უარყოფს (*Borhān-e Qāte'*, ტ. 2).

საყურადღებოა, რომ ქართულ ნერილობით ძეგლებში გვხვდება როგორც სპარსული *čē* სუფიქსიანი (ხონჩა), ისე უსუფიქსო ფორმაც (ხონი):

„შვიდი ხონი თვალი და მარგალიტი მიაართვეს“ (ზლ. [მრ.], 84, 2).

„მას ზედან დადგეს ხონები,

მურასა ბევრ-ათასები“... (შვ. მთ. 159, 2).

საბასთან ხონი შემდეგნაირადაა განმარტებული: ხონი დიდი ტაბაკი ZA, ტაბაკი დიდი B. გრძელი ტაბაკი Cb.

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში დამოწმებულია ხონი, ხონა ფორმები სათანადო ილუსტრაციით, ოღონდ მითითებული არაა მისი სპარსული წარმომავლობა: ხონი, ხონა - 1) იგივეა, რაც გობი. „მე გადმოვიღე ხონა, რომელშიც მენყო გამოწალული თევზები“ (ვაჟა). 2) რთული ფუძის მეორე შემადგენელი ნაწილი ხელხონა.

როგორც ვხედავთ, სპარსულიდან ქართულმა ისესხა როგორც სუფიქსიანი (ხონჩა), ისე უსუფიქსო ფორმა (ხონი) და დაურთო კნინობითობის მანარმოებელი ქართული სუფიქსი -ა (ხონა). ქართულ ენაში ორივე (სუფიქსიანი და უსუფიქსო) ფორმა გვხვდება კომპოზიტების შემადგენლობაში (ხონჩა-ტაბაკა, ხელხონა). აღნიშნული კომპოზიტები ნაწარმოებია ქართულ ენაში.

ქართული ენის დიალექტებში გვხვდება როგორც ხონჩა, ხონი, ხონა, ასევე, ხომა, ხომიკა ფუძეები. ქართულ კილოთქმათა სიტყვის კონაში ხონი ამგვარადაა განმარტებული: ხონი (კახ., კიზიყ., თუშ., ინგილ.) ხონჩა, რაზედაც პურის მოზეღილ გუნდებს აწყობენ (გ. მაჭავარ., 291); თაბახი, მთლიანი ხისაგან მრგვალად გამოთლილი გობი. აქედანაა ხონჩა. ხმარობენ ცომის მოსაზელად ან სხვა რამეზე“ (ს. მენთეშ., ჰ. ხუბ., დიალექტ., 611, 626) (ალ. ლლონტი, 1984).

ხონჩა (მოხ., ხევს., თიან., ინგილ., რაჭ.) ტაბლა (ა. ყაზბგ., ს. შ. ძიძ.); ხომიკა, ხის გათლილი თხელი და მსუბუქი, ნაპირებანეული მოგრძო ტაბაკი ხინკლის დასადებად (დიალექტ., 601); გობი, რომელზედაც საჭმელებს (საჩუქრებს) აწყობენ (დიალექტ., 626); სამფეხი ან ოთხფეხი ხის პატარა მაგიდა, მრგვალი ან ოთხკუთხი გობის მსგავსად ოდნავ ამოღრმავებული. მასზე მოხარშულ ხორცს ანაწილებენ. მრგვალ ხონჩას ერთ-ორ კაცს წინ დაუდგამდნენ სუფრის მაგივრად (დიალექტ., 691) (ალ. ლლონტი, 1984).

ლექსიკონში ხომიკა (ხევს.) განმარტებულია, როგორც მზრდილი ჯამი. ჩვენი აზრით, ხომა და ხომიკა მიღებული ჩანს ხონი-დან: ხონი → ხონა → ხომა → ხომიკა. როგორც ვხედავთ, სპარსულიდან ნასესხებმა უსუფიქსო ფორმამ (ხონი) ჯერ დაირთო კნინობითობის მანარმოებელი სუფიქსი -ა (ხონა), შემდეგ შეცვალა სიტყვის ბოლოკიდური ნ თანხმოვანი მ თანხმოვნით (ხომა) (შდრ. ჭყიმა (გურ., ფშ., იმერ.): ჭყინა (გურ.) - მხალეული მცენარეა. ხარხინ-ი (იმერ.): ხარხიმ=ი (იმერ.) - ღვინის საწურავი მანქანა, წბერი, წებერი) და დაურთო კნინობითობის მა-

წარმოებელი სუფიქსი -იკა (ხომიკა), თუმცა, როგორც ვნახეთ, ამ უკანასკნელს კნინობითობის გაგება არა აქვს, იგი (ხომიკა) აღნიშნავს მოზრდილ ჯამს.

ქართულმა სპარსული ენიდან ისესხა როგორც სუფიქსიანი, ასევე უსუფიქსო ფორმა. აღნიშნული სიტყვა ფალაური წარმოშობისაა, რომელიც ქართულში შემოსული ჩანს ახალი სპარსული ენიდან.

აღნიშნული რთული სიტყვების განხილვის შემდეგ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ისინი სპარსულის კალკებს წარმოადგენენ. მაგრამ ანგარიშგასანევია ის ფაქტიც, რომ „ინდური საკლასიფიკაციო სისტემის უნივერსალური ხასიათის გამო ზოგიერთი რთული სიტყვის მსგავსება სხვადასხვა ენაში იმდენად დიდია, რომ შესაძლებელია მოგვეჩვენოს კალკირებულად“ (თ. ჭავჭავაძე, 1981: 73). თუმცა ჩვენ მიერ გაანალიზებული მასალა ძირითადად დამოწმებულია სპარსულიდან თარგმნილ ძეგლებში.

რაც შეეხება ხანა მორფემის შემცველ რთულ სიტყვებს, მათი ლექსიკური ნასესხობა ეჭვგარეშეა. ქართულში გვხვდება აგრეთვე ისეთი კომპოზიტები, რომლებიც ქართულ ენაში დამოუკიდებლად არიან ნაწარმოები. ამგვარია ხონჩა-ტაბაკა.

საინტერესო სურათს იძლევა ფერეიდნულ კომპოზიტებზე დაკვირვება. ფერეიდნულ კომპოზიტებში ძირითადად გვხვდება ვარიანტები, რომლებშიც ორივე კომპონენტი სპარსულია: სიაჰსორფა (სპარს. *siyāhsorfe* „ყივანა ხველა“, სპარს. *siyāh* „შავი“, სპარს. *sorfe* „ხველა“); ჰაფტსანგი (სპარს. *haftsang* „შეიდქვა“ (თამაშის სახეობაა), სპარს. *haft* „შეიდი“, სპარს. *sang* „ქვა“; რახთეხაბი (სპარს. *raxt(e)xāb* „სანოლი“, სპარს. *raxt* „ტანსაცმელი“, „სახლის მოწყობილობა“, სპარს. *xāb* „ძილი“; ქოთოშალვარი (სპარს. *kotošalvār* „კოსტიუმი“, *kot* „ქალისა და მამაკაცის ტანსაცმელი, ნელზევით ჩასაცმელი“, სპარს. *šalvār* „შარვალი“; აბლიმუ (სპარს. *āblimu* „ლიმონის წვენი“, სპარს. *āb* „წყალი“, სპარს. *limu* „ლიმონი“; ფესტუნბანდი (სპარს. *pestānbānd* „ბიუსტპალტერი“, სპარს. *pestān* „მკერდი“, სპარს. *bānd* „შეკვრა“; დამფოხთი (სპარს. *dampox* „დამზადებული“, სპარს. *dām* „ორთქლი“, სპარს. *pox* – ანწყო დროის ფუძე ზმნიდან *poxtan* „ხარშვა“.

იშვიათად გვხვდება კომპოზიტები, როცა ორივე კომპონენტი ქართულია. მაგ.: ბიძას ბიჭი, ჩვენი ვარაუდით, ეს ის შემთხვევაა,

როცა მთქმელისათვის ეს არის არა ერთცნებიანი კომპოზიტი, არამედ მსაზღვრელ-საზღვრული, რადგან ამ ტიპის კომპოზიტებში ისეთივე წყობაა, როგორიც იზაფეთური კონსტრუქციის დროს. თუმცა სპარსულ ენაში *fesaramu* (სპარს. *pesar* „ბიჭი“, სპარს. *amu* „ბიძა“) „ბიძაშვილი“ კომპოზიტია. საყურადღებოა, რომ იგივე მთქმელი ხმარობს შერეულ ვარიანტსაც: ამუას ბიჭი (შდრ. სპარს. *amu* „ბიძა“).

კომპოზიტებთან დაკავშირებით ანალოგიური ვითარებაა საშუალო ქართულის ძეგლში, „რუსუდანიანში“. ჩვენ მიერ განხილულ კომპოზიტთა უმეტესობა სპარსულიდანაა ნასესხები ან კალკირებულია. მაგ.: დივანხანა, ფეშხანა, ყუშხანა, ხალვათხანა, ძროხაკუდი „საყვირი“.

დასკვნა. ამრიგად, „რუსუდანიანში“ გამოვავლინეთ სპარსულ კომპოზიტთა კალკები: გულმესისხლე, გულძვირობა, თავჩენილი, თავალაღებული, თავამაღლებული, ძროხაკუდი, ბედმლაშე, ხელდებული.

ცალკე გამოვყავით ისეთ სპარსულ კომპოზიტთა კალკები, რომლებიც ქართულში კომპოზიტებს არ გვაძლევს. ასეთია გულის ნამღები და მოსვლა და ნასვლა.

აქვე გაანალიზებულია -ხანა კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები: დივანხანა, ფეშხანა, ყუშხანა, ხალვათხანა, რომლებიც სპარსულიდან არის კალკირებული.

„რუსუდანიანში“ დავადასტურეთ ქართულ ენაში წარმოქმნილი კომპოზიტი ხონჩა-ტაბაკა, აღნიშნული კომპოზიტის პირველი კომპონენტი სპარსული წარმომავლობის სიტყვაა, ხოლო მეორე არაბული ენიდან მომდინარეობს.

კომპოზიტებთან დაკავშირებული ანალოგიური მოვლენები გამოვავლინეთ ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტშიც.

გამოყენებული ლიტერატურა

ილ. აბულაძე, 1973 – ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბილისი.

იუსტ. აბულაძე, 1973 – იუსტ. აბულაძე, „ვისრამიანის“ ლექსიკონი, ვისრამიანი, აღ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი.

მ. ანდრონიკაშვილი, 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბ., 1966.

მ. ანდრონიკაშვილი, 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, ტომი II, ნაწილი I, თბილისი.

ანტონ პირველი, ქართული ღრამმატიკა, ტფ., 1885.

ახმედჯანოვა, 1956 – Ахмеджанова Н. А. Словообразование имен существительных и прилагательных в современном литературном персидском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. фил. наук, Ташкент.

ბარამიძე, 1962 – ა. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი.

ბერტელსი, 1926 – Бертельс Е. А. Грамматика персидского языка, Л.

ბორჰან-ე ყათე, 1983 – Borhān-e Qāte', Tehrān.

გაფაროვი, 1974 – Гаффаров М. А. Персидско-русский словарь, Москва.

გვახარია, თოდუა, 1962 – ა. გვახარია, მ. თოდუა, ლექსიკონი, „ვისრამიანი“, თბილისი.

გურგენიძე, 1967 – ნ. გურგენიძე, თურქული კალკები აჭარულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 118, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, VI, თბილისი.

დანელია, 1978 – კ. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში, „მაცნე“, №1, თბილისი.

დეჰხოდა, 1993 – Loyatnāme-ye dehxodā, Tālif: āly akbar dehxodā, Tehrān.

„ვისრამიანი“, ქართული მწერლობა, ტ. III, თბ., 1988.

„ვეფხისტყაოსანის“ სიმფონია, ფუძეთა და სიტყვა-ფორმათა ინდექსი, თბ., 1973.

ვოსკანიანი, 1986 – Восканян Г. А. Русско-персидский словарь, Москва.

ზალემანი, ჟუკოესი, 1890 – Залеман К. Г. и Жукивский В. А. Грамматика новоперсидского языка, Санкт-Петербург, 1890.

ზარიზეზადი, 1955 – Заринсазд Ас-Г., Азербейжанские слова в персидском языке (в период ссфевинов). Автореферат диссертации. Баку.

ზურაბიშვილი, 1957 – თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 67, თბილისი.

ი. იმნაიშვილი, 1986 – ი. იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, ა. შანიძის რედაქციით, თბილისი.

ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, 1996 – ი. იმნაიშვილი, ვ. იმნაიშვილი, ზმნა ძველ ქართულში, ნაწილი II, მაინის ფრანკფურტი.

იოსელიანი, 1863 – პლ. იოსელიანი, პირუტყლ-დანყებიანი კანონი ქართულისა ღრამმატიკისა, ტფილისი.

კეკელიძე, 1981 – კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი მეორე, თბილისი.

კობიძე, 1975 – დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი.

კობიძე, 1983 – დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობები, თბილისი.

კონანოვი, 1941 – Кононов А. Н., Грамматика турецкого языка, Москва, Ленинград.

ლაზარი, 1957 – Lazard Gilbert, Grammaire du persan cont emporain, Paris.

მაიო, 1934 – Prudencio Hualde Mayo, Evangelio de San Mateo traducido al vascuence, roncales de Vidangoz – Revue Internationale des Etudes Basques (RIEB), t. XXV, N3-4, Paris, san Sebastian.

მილერი, 1953 – Миллер Б. В., Персидско-русский словарь, Москва.

მირზანია, 1999 – Farhangnāme-ye kenāye, ta'lif: doctor Mansur Mirzania, Tehrān.

მოინი, 1966 – Farhaug-e fārs, talif doktor Mohammad Mo'in, I-VI, Tehtān.

ნახუცრიშვილი, 1987 – ნ. ნახუცრიშვილი, ზმნისწინები ახალ სპარსულ ენაში. დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.

- ნიჟარაძე, 1971 – შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი.
- ოსიძე, 1960 – ეკ. ოსიძე, „ლაღად-ყო“ ტიპის ზმნები ძველ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, თბილისი.
- პეისიკოვი, 1959 – Пейсиков Л. С., Вопросы синтаксиса персидского языка, Москва.
- პეისიკოვი, 1973 – Пейсиков Л. С., Очерк по словообразованию персидского языка, Москва.
- პეისიკოვი, 1975 – Пейсиков Л. С., Лексикология современного персидского языка, Москва.
- რასტორგუევა, 1953 – Расторгуева В. С., Краткий очерк грамматики персидского языка, Миллер Б. В., Персидско-Русский словарь, Москва.
- რუბინჩიკი, 1981 – Рубинчик Ю. А., Основы фразеологии персидского языка, Москва.
- რუბინჩიკი, 1983 – Рубинчик Ю. А., Грамматический очерк персидского языка, Москва.
- რუბინჩიკი, 1983 – Персидско-русский словарь, под редакцией Ю. А. Рубинчика. Москва, 1983.
- საბა, 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1991.
- საბა, 1993 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1993.
- ჟირკოვი, 1927 – Жирков Л., Персидский язык, Москва.
- სარჯველაძე, 1975 – ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი.
- სახოკია, 1985 – Сахокия М. М., Посесивность, переходность и эрвативность, типология сопоставление древнеперсидских, древнеармянских и древнегрузинских конструкций, Тбилиси.
- სვანიძე, 1996 – დ. სვანიძე, ხარისხის წარმოება საშუალო ქართულში, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- სილაგაძე, თოთაძე, 1997 – ა. სილაგაძე, ა. თოთაძე, გვარ-

სახელები საქართველოში, თბილისი.

სობოლევსკი, 1939 – Соболевский С. И., Грамматика латинского языка, Москва.

ურუშაძე, 1969 – ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბილისი.

ფაშანგი, 1998 – Farhang-e Pašang, rišeyābi-e vāčegān-e fārs, Tehrān.

ფახრაძინ ასად გორგანი, 1970 – Faxraddin asad Gorgāni, vis o rāmin, tashihe Magali Todua va Aleksandre Gvaxaria, Tehrān.

ფრანგიშვილი, 1945 – ა. ფრანგიშვილი, „გულ“ – სიტყვისა და მისგან ნაწარმოებ სიტყვათა სემანტიკასთან დაკავშირებით ფსიქოლოგიის ზოგიერთი საკითხის შესახებ, ფსიქოლოგია, III, თბილისი.

ქავთარაძე, 1954 – ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი.

ქეგლი, 1951-1964 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, II-VIII, თბილისი.

ლლონტი, 1984 – ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, შემდგენელი ალ. ლლონტი, მეორე გამოცემა, თბ., 1984.

„ქართული მწერლობა“, ტ. 3, თბ., 1988.

„ქართული მწერლობა“, ტ. 4, თბ., 1988.

შანიძე, 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძველები, I, მორფოლოგია, მეორე გამოცემა, თბ., 1973.

შანიძე, 1984 – ა. შანიძე, I, მთის კილოთა ლექსიკონი, თბილისი.

შაქი, 1964 – Shacki M., A study on Nominal Compounds in Neopersian, Praha.

შაჰნ., 1934 – შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიები, პროფ. იუსტ. აბულაძის, დოც. ა. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას, პროფ. კ. კეკელიძის და პროფ. აკ. შანიძის რედაქციით, კომენტარებითა და ლექსიკონით, ტფილისი, 1934.

შილაკაძე, 1954 – ივ. შილაკაძე, ძველი სომხური ენის გრამატიკა, თბილისი.

ჩიქობავა, 1945 – არნ. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველს ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში), ფსიქოლოგია, III, თბილისი.

ჩიქობავა, 1965 – არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.

ჩუბინაშვილი, 1984 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.

ჩხეიძე, 1969 – Чхеидзе Т. Д., Именное словообразование в персидском языке, Тбилиси.

ჭაჭაძე, 1981 – Чавчавадзе Т. А., Именное словосложение в новоперсидском языке, Тбилиси.

ხანლარი, 1970 – Xanlari, tārīxe zabān-e fārsi, 1970.

ხუნდაძე, 1904 – ს. ხუნდაძე, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი.

ჯაფარი, 1901 – Мирза Джафар, Грамматика персидского языка, Москва.

ჰორნი, 1898-1901 – Horn P., Neupersische Schriftsprache, Grundriss der Iranischen Philologie, I B., 2 Abteilung, Strassburg.

Новый завет господа нашего Иисуса Христа, на четырех языках, Петербург, 1861.

El imposible vencido, Arte de la Lengua Bascongada, su author El P. Manuel de Larramendi, de la Campaña de Iesus, Maestro de Theologia de su Real Colegio de Salamanca.

ჰაფეზ ნამე, 1997 – Hāfez nāme, I – 1997, II – 1997, Tehrān,

შემოკლებათა განმარტება

1. ამირანდ. – მოსე ხონელი, ამირანდარეჯანიანი; გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა, თბ., 1967.

2. ბარ. გულ. (ქ. მწ. რუს.) – ონანა მდივანი ქობულაშვილი, ბარამგულიჯანიანი; დავით ბრეგაძე, ქართველი მწერლები რუსეთში (XVIII ს.), თბ., 1958.

3. გაბ. თ. და რ. – არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად. აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, არჩილიანი, ტ. II, გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთველისა, თბ., 1937.

4. ვისრ. – ვისრამიანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალი თოდუამ, თბ., 1962.

5. ვტ. – შოთა რუსთაველი, ვეფხისიტყაოსანი, თბ., 1966.

6. ზღ. (მრ) – მე-17 საუკუნეში ჩანერილი ქართული ზღაპრები. გამოსცა, გამოკვლევა და ვარიანტები დაურთო მიხეილ ჩიქოვანმა: მრავალთავი, საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოების კრებული, 1, თბ., 1964.

7. თეიმ. განმ. – თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება პოემა „ვეფხისიტყაოსნისა“ გაიოზ იმედაშვილის რედაქციით, გამოკვლევითა და საძიებლით, თბ., 1960.

8. თ. I. ზილიხ. – თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული, ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი აღ. ბარამიძის და გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფ., 1934.

9. ლ.-მაჯნ. – თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული, ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი აღ. ბარამიძის და გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფ., 1934.

10. რუსუდ. – რუსუდანიანი, ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით, თბ., 1957.

11. ყარამ. – ყარამანიანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და სარგის ცაიშვილმა, თბ., 1965.

12. შაჰნ. – შაჰნამე ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, ტექსტი გამოსცა და წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო იუსტინე აბულაძემ, თბ., 1916.

13. შაჰნავაზ. – ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გიორგი ლეონიძის და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, თბ., 1935.

14. შვ. მთ. – ნოდარ ციციშვილი, შვიდი მთიები, ბარამ-გური, პროფ. კ. კეკელიძის რედაქციით, გამოკვლევით და ლექსიკონით, თბ., 1930, 1655-1656.

15. ავესტ. – ავესტური

16. ავღ. – ავღანური

17. ასურ. – ასურული

18. ირან. – ირანული

19. რუსუდ. ლექს. – „რუსუდანიანის“ ლექსიკონი

20. სპარს. – სპარსული

21. ფაზენდ. – ფაზენდური

22. ფალ. – ფალაური

23. ქართ. – ქართული

24. ქდკ – ქართული ენის დიალექტური კორპუსი.

25. ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი

26. ქურთ. – ქურთული

27. ძვ. ინდ. – ძველი ინდური

28. ძვ. სპარს. – ძველი სპარსული

Rusudan Ramishvili

From Georgian-Persian Linguistic Relations

Summary

The aim of our research is to investigate through the existent achievements those peculiar phenomena, which belong to the relatively deep layers of the linguistic relations and are exposed mainly in the form of word-combination and phraseological calques.

"Rusudaniani", an important Georgian literary monument, has traditionally been a subject of special attention in the Georgian philology. It is exceptional due to the lexical wealth and linguistic peculiarities. The connection of the language of "Rusudaniani" with Persian language has been evident; however there were contradictional ideas about the translation of this monument. Some historical-literary issues of this writing are believed to be resolved; nevertheless in the Georgian literary criticism there still remain some assumptions and the linguistic analysis of this monument would positively contribute for their confirmation or rejection. Deep linguistic research, significant in itself, would also assist in disclosing its origin.

Chapter I

On the Postpositional Construction of One Type

1. During researching the language of "Rusudaniani" we focused on some postpositional constructions that seem peculiar in terms of the Georgian literary language as well. In particular, these are the constructions with postposition **-gan** ("from") abundantly discovered in the language of the medieval literary monuments, their main function being to express the comparison. In such constructions the noun to be compared is in the genitive case and

adds postposition **-gan** ("from"): "γone ayara mkonda da mas čemtvis **dedisagan umžobessa da disagan usaqvarlessa moaxles utxar**" – I had no strength left and I told the maid, better than mother and dearer than sister (Rusud., 554, 5).

In the constructions with **-gan** ("from") expressing comparison, we also find the examples where the adjective does not morphologically form the degrees of comparison but expresses comparison by lexical means: the word with postposition **-gan** ("from") is followed by **upro** ("more"), which expresses comparative degree, and next by the adjective in the positive (neutral) degree: – "da merme aseti mašxlebi gardmohkides, rom **dyisagan upro nateli iqo**" – and then they hung such torches that it was lighter than a day (Rusud., 464, 19).

First of all, it is significant that such construction is characteristic of Persian; in Persian the adjective's degree of comparison is formed by means of preposition **az** ("from"). E.g.: **bolandtar az xâne** – higher than a house.

The construction equivalent to the constructions with the postposition **-gan** ("from") was attested in Fereydanian dialect of the Georgian language as well. Namely, while conducting the analysis of the Fereydanian materials, the following construction has become noteworthy where the postposition **-ge** participates in the formation of the comparative degree (e.g. **čemge mobero** ("older than me"));

The same is confirmed in other languages as well:

In Turkish the word to be compared is the initial case followed by the adjective: **bugünkü yumurta yarinki piliçten iyidir** – "an egg today is better than a hen tomorrow" (Kononov A. N. 1941, p. 169).

In Latin the comparative ablative (**Ablativus Comparationis**) is used for forming the comparative degree of the adjectives. E.g. **Villius argentum est auro, virtutibus aurum** (Hor. Epist. 1, 1, 52) – "silver is cheaper than gold, and gold is cheaper than moral values" (Sobolevski S. I., 1939, p. 142-143).

In the modern Basque language **-rik** (// **tik**) – "from (//because of)" postposition proceeding from the case inflection is found to form the comparative degree.

(El imposible vencido, Arte de la Lengua Bascongada, su author El P. Manuel de Larramendi, de la Campaña de Iesus, Maestro de Theologia de su Real Colegio de Salamanca).

2. The constructions with **-gan** ("from") postposition that expresses *selection of one from several, distinction or exclusion* are also of interest. In these constructions to the word too be compared is presented in the form of **-gan** ("from") postpositional genitive case and it is followed by adverb **kide**:

"**me ze ara mqavs šengan kide**" – I have no son but you (Rusud., 358, 7).

In the meaning of selection, of distinction from others the following construction is used as well: – postpositional noun with **-gan** ("from") + **meṭi** ("more") , where **meṭi** can be found in different cases: "madli šemokmedsa, rom čemgan meṭi aravin dageswra – thanks to God, that none but I attended (Rusud., 450, 30).

The same construction is found in the Persian. When comparing the Georgian text of "Visramiani" with the respective examples of "Vis o Ramin", it turned out that the Persian construction is transferred by the translator in Georgian: preposition **žoz** ("except") + **az** ("from") + noun. e.g. "Isari mḡurnali šengan kide ar minaxavs, arca šetvliloba šensa uamesi masmia" – I have not seen the curative arrow but you (Visr., 143, 12). (compare: **ḡacisgan kide** - except a man – a noun with postposition **-gan** ("from") + **kide** ("except"). In Georgian there comes postpositional name first and **kide** ("except") next, since in Persian it is the reversed sequence of attribute first and the defined next that is positive.

Vis o Ramin: **žoz az to tir peykankeš nadidam**

Peyami čun peyamat xoš nadidam (25, 9).

I have not seen anybody but you who could pull out the arrow,
I have not seen the story as good as your story.

3. In "Rusudani" we also encounter the constructions where the noun regulated by certain verbs (**is afraid of**, **is ashamed of**) is in the genitive case with postposition **-gan** ("from"). E.g. "ara marto chemis tavisagan mešinian, amisgan upro mešinis, rom es anderzi damigdo sulbręqinvalcman paŕonman dedaman" – I am not afraid only of my own self, I am afraid more of the fact that this will be left to me by my magnificent mother (Rusud., 280, 3).

"ara grexvenia űemokmedisagan, anu rogor mogięris čemze xmalı?! (Rusud., 375, 10)

Are not you afraid of the Creator that you flourish a sword at me?

The construction equivalent to the constructions with the postposition **-gan** ("from") was attested in Fereydani as well when the noun regulated by the verb **ešinia** ("is afraid of") has the postposition **-ge** (e.g. **emisge ešinia** ("is afraid of him"), **bačarsge ešinia** ("is afraid of the rope"))....

The similar phenomenon is registered in other languages as well:

In Persian the verbs **is afraid of** and **is ashamed of** are connected with the noun only with **az** ("from") preposition.

In Turkish the noted verbs regulate noun in the initial case, e.g. **aslandan korkuyorum** – I am afraid of the lion (precisely: I am afraid from the lion).

When comparing the verbal equivalents of postpositional constructions with **-gan** ("from") from the Georgian Gospel with the Greek, Basque and Armenian texts, it turned out that in Armenian the noted verbs in both cases regulate the noun in the initial case while in the Greek and Basque languages we sometimes encounter **-gan** ("from") postposition (in Greek **-gan** ("from") preposition) and sometimes do not.

4. **Conclusion:** The analyzed postpositional (resp. prepositional) constructions are common also in other languages than Georgian. If we had compared only the text of "Visramiani" with "Vis o Ramin", it would be natural of us to consider the analyzed

constructions to be the calques from the Persian. But it was revealed from the analyzed material that these postpositional (resp. prepositional) constructions are not the property of one single language but rather a universal phenomenon of the language. Such a relation seems to be the universal phenomenon of the language. In particular, in the modern Basque language, as distinct from the 18th century Basque, the comparative degree of adjectives is formed differently: the former suffix **-ago** ("more") is replaced by the postposition proceeding from the case inflexion **rik** (/ **tik**) "from" (/because of).

The fact that the analyzed constructions seem to be developed in the languages of different structure and type should be the result of the semantics of **-gan** ("from") postposition (resp. preposition). The **gan** ("from") postposition (preposition) participates in the organization of certain type of word-combination. Different types of grammatical relations are expressed through it. For this postposition (resp. preposition) the expression of *spatial* relations is the most typical. It is very common for them to express the direction of movement from initial place or object. The postposition (resp. prepositional) **gan** ("from") expresses action that proceeds from the object or is initiated by it, and therefore cause and effect relations are connected with itself. It is the **spatial** and **cause and effect relationships** that unite the analyzed **-gan** ("from") postpositional constructions.

Chapter II

Equivalents of Persian Verbal Phraseologisms in Georgian

General Description of the Compound Persian Verbs.

There are several types of compound verbs in Persian. Verbal phraseologisms belong to the stable word-combinations that consist of two parts – predicative and verbal part. The predicative contains one or more words while the verbal part is expressed by simple

verbs, those with prefix and compound verbs. According to the composition of the components of predicative and the whole structure of word-combination, the verbal phraseologisms are divided into those with a single member and several members. Two-member (several-member, in the opinion of some researchers) verbal phraseologisms are referred to as compound verbs in the scientific literature. They are not homogeneous either in the semantic unity of the components or in the lexical-grammatical relations between them. The work analyzes the structural, grammatical and semantic peculiarities of the compound verbs.

The concrete as well as abstract nouns, adjectives, participles and infinitives of the simple verbs can serve as the predicative of the compound verbs. The participle forms of Arabic origin are analyzed separately. They are not used independently but only as a predicative of the compound verb.

A predicative of compound verbs is called composers in the scientific literature. The work registers the verbs considered to be composers by different authors.

In relation of compound verbs, interesting picture is presented by the compound verbal forms common for Georgian; their specificity and development trends are comprehensively studied in the linguistic literature (I. Kavtradze, E. Osidze...). In terms of the tendencies, it is noteworthy, that "in the monuments of already 9-10th centuries, we find the facts to confirm that those forms are no longer understood as compound verbs and the analytic formation is replaced by synthetic" (Z. Sarjveladze).

At present the object of our contemplation are those peculiar verbal phraseological units that are explained on the basis of the Persian language data.

2. Exposure of Persian Verbal Calques in "Rusdani"

The peculiarities of Persian language have left trace in the language of the translations and of other medieval monuments. The writings with the strong influence of the Persian language are of special interest. The calques of the Persian compound verbs, the

predicative of which has been borrowed from Persian (though some of them are the words of Arabic origin) while the verbal part is the word-by-word translation of the Persian composing verb should be the consequence of such influence. E.g. **uzamdi meemansa** – I would visit him (**uzamdi** "I would do"; **meemansa** "visit") = Pers. **mehmāni kardan** (**mehmāni** – "visiting", "hosting", "party"; composing verb **kardan** – "to do") – "visiting", "party"; **pikri kna** – he thought (**pikri** "thought"; **kna** "did") = Pers. **fekr kardan** (**fekr** – "thought", "intention", "plan", **kardan** – "to do") – "thought"; **parayati kna** – took a rest (**parayati** "rest"; **kna** "did") = **parāyat kardan** (**parāyat** – "leisure", "free time"; 2. "rest", "relax"; **kardan** – "to do") – "rest", "relax".

It is significant that in Georgian language there are found some predicatives of the organic formation, like: **pikri kna** – **dapikrda**; **parayati kna** – **daparayatebulxarto**.

On the basis of the analyzed linguistic data it can be said, that the Persian compound verbs correspond the Georgian stable verbal compositions. e.g. **keşikis gaçeva** ("keşiksa sçeven") (**keşik** "guard"; **gaçeva** "pull") = Pers. **keşik kešidan** (**keşik** – "guard", "watchman", **kešidan** – "to pull") – "to guard". "to be on duty"; **dašturis dacema** ("dašturi dameco") (**dašturi** "consent"; **dacema** "give") = Pers. **dastur dādan** (Pers. **dastur** – 1. "instruction", "indication"; 2. "order"; 3. "permission", "to permit" **dādan** – "give") – "to give instructions", "order"; **piris daskvna** ("daeskvnat es piri") (**piri** "promise, word"; **daskvna** "to conclude") = Pers. **peymān bastan** (**peymān** – 1. "contract", "agreement" 2. "promise", "oath", "vow", **bastan** – "to bind") – 1. "to conclude an agreement", 2. "to give a promise", "agreement"; **gulis aduyeba** ("guli auduydat") (**guli** "heart"; **aduyeba** "boil") = Pers. **del žušidan** (**del** – "heart", **žušidan** – "to boil") – "to worry", "to be anxious"; **šenebis/šenobis čagdeba** ("šeneba čaugdia, šenoba yaagdeo") (**šeneba/šenoba** "building"; **čagdeba** "to drop") = Pers. **benā afkandan** (**benā** – "building", "basis", "fundament"; **afkandan** –

"to throw", "to drop") – "to build"; **xelis ayeba** ("xels aviycb") (**xeli** "hand"; **ayeba** "take") = Pers. **dast bar dāštan** (**dast** – "hand", **bar dāštan** – "to take") – "to stop", "to leave". It is also possible that such word combinations may merely be a structural coincidence.

The work also deals with the Persian phraseologisms and their verbal parts; in Persian they are expressed by the stable verbal phrase while in Georgian by simple verb of organic formation; e.g. **tavis čamoyeba** ("tavi čamouyes") (**tavi** "head"; **čamoyeba** "to bow") = Pers. **sar forud āvardan** (**sar** – "head", verbal phrase – **forud āvardan** – "to bow", "bend down") – 1. "to bend down the head", "to treat respectfully"; 2. "to submiss", "to subordinate".

The phraseological word-combinations that are the calques of the Persian prepositional compound verbs are analyzed separately. Those specific peculiarities, structural and semantic features of the Persian verbal phraseologisms of this type are exposed due to which they are assigned to the compound verbs. At the same time, it is noted that some researchers distinguish this model of verbal word-compositions (preposition+ predicative+ composing verb) from the compound verbs.

The compound prepositional verbs exchange prepositions without altering the basic meaning of the compound verb since in this exchange there participate the prepositions with the homogenous semantics.

The work analyzes the calques of Persian prepositional compound verbs, like: **pikrši čavardna** – to fall to thinking – ("pikrši Cavarda") (**pikrši** "in thought"; **čavardna** "to fall") = Pers. **be fekr oftādan** (**be** – preposition "for", "to", "in"... **fekr** – "thought", **oftādan** – "fall down", "fall in") – "to start thinking". **čkušas mosvla** ("ykušas movel") (**čkušas** "sense, mind"; **mosvla** "to come") = Pers. **be huš āmadan** (**be** – preposition "for", "to", "in"... **huš** – "mind", "sense", "wits", **āmadan** – "to come") – "to come to senses"; **trtolis mosvla** – ("trtola mouvida") (**trtola** "tremble"; **mosvla** "to come") = Pers. **be larze āmadan** (**be** – preposition "for", "to", "in", **larze** – "tremble", "quiver", **āmadan** –

"to come") – "tremble", "quiver"; **angarišis ayeba** – ("aiyebda angarišsa") (**angariši** "account"; **ayeba** "take") = Pers. **be hesāb gereftan** – (**be** – preposition "for", "to", "in", **hesāb** – "account", **gereftan** – "to take") – "account", "count"...

3. Conclusion: Thus, in "Rusudani" the calques of the Persian compound verbs have been found. In Georgian the following types of verbal word-combinations express them:

1. Phraseological word-combinations which produce two main varieties:

- a) When the predicative is the borrowing while the verb is translated;
- b) When both the noun and the verb are translated word-by-word from Persian.

It should also be noted, that the Georgian phraseological word-combinations are resulted from the following models of the Persian compound verbs:

1. Predicative+composing verb;
2. Predicative+stable verbal word-combination with the function of a composing verb;
3. Preposition+predicative+ composing verb.

These structural varieties of the Persian compound verbs produce in Georgian the phraseological word-combinations with just two components. All of them consist of the predicative and verbal parts.

Chapter III

Calques of the Persian Compound Words

1. The Problem of classification of the Persian Composites. The scientific literature gives different classifications of the Persian compound words. Some scholars divide the composites into three groups, others – into two.

The following authors classify them into two groups: A. Vullers, H.Horn, K. Zaleman and V. Zhukovski, A. Vermound and E. Bertels.

T. Chkheidze suggests the four-member classification system. In particular in the presented system out of the copulative composites the scholar places reduplicative composites in the fourth group.

The researchers of the Persian composites V. Rastorgeuva, I. Akhmjedanova and I. Rubinchik suggest two large groups of the Persian words: copulative and determinative.

L. Peisikov adds to the copulative and determinative composites the third group of the compound words – the syntactic-like growings of compound words.

L. Zhirkov, Mirza Jafar, a French researcher G. Lazard and Iranian researcher M. Shacki, propose genuine classification of compound words.

The work also analyzes Mirza Jafar's, L. Zhirkov's and M.Shacki's respective classification systems.

At the same time, to group the composites registered in "Rusudaniani" we apply the Indian classification system is used in T. Chavchavdze's work "Word Formation in the New Persian Language". According to that system the composites are divided into four groups:

dvandva (copulative, termed so by the European researchers);

tatpurusha (determinative);

bahuvrihi (posessive);

aviaibhava (adverbial composite).

The Indian classification system is universal in its essence since it demonstrates the capabilities of merging two roots at the optimal level. Owing to the universality we consider it expedient to apply it in grouping the compound words from "Rusudaniani". We characterized the different group of composites when analyzing concrete examples. We refer only to those models that are required for studying the material.

2. The Calques of the Persian Composites Registered in "Rusudaniani". The work analyzes the Bahuvrihi-type compound words containing the word **guli** ("heart"): **gulmesixle** (**guli** "heart"; **mesixle** "enemy") = Pers. **delxun** – "heart", "excited". (**del** – "heart", **xūn** – "blood"); **gulzviroba** (**guli** "heart"; **zviroba** "displeasure") = Pers. **delgerāni** (**del** – "heart", **gerāni** – "displeased", "sadness") – 1. "angry"; 2. "concerned", "sad". In the Bahuvrihi group there are composites both constituent parts of which are equally subordinated to the semantic requirements of creating the secondary or relative adjectives. The composite may be formed through merging the different roots or reduplicating the same root. We may encounter the components of the compound words in the reversed order, e.g. **delxūn** as well as **xūn-del** are registered in the language. We have also analyzed the Bahuvrihi type composite **sartqelšertqmit** (**sartqeli** "belt", **šertqmit** "fastened") = Pers. **kamarbaste** (**kamar** – "belt", **baste** – "to fasten", "to tie") – ready for serving.

The composites containing the word **tav** are also analyzed: **tavčenili** (**tavi** "head"; **čenili** "visible") = Pers. **saršenās** (**sar** – "head", **šenās** – the Present tense root from the verb **šenāxtan** – 1. "knowledge", 2. "note", 3. "understanding", 4. "guessing") – "famous": **tavalayebuli**, **tavamaylebuli** (**tavi** "head"; **amaylebuli** "hoisted") = Pers. **sarafrāz** (**sar** – "head", **afrāz** – the Present tense root from the verb **afrāxtan** – 1. "pull up", "hoist"). – 1. "proud", 2. "happy". The noted composites belong to the Tatpurusha type. The following composites of Tatpurusha type have been registered: **zroxakudi** (**zroxā** "cow"; **kudi** "tail") = Pers. **domgāv** (**dom** – "tail", **gāv** – "cow") – "trumpet"; **bedmlaše** (**bedi** "fortune, luck"; **mლაše** "salty") = Pers. **šurbaxt** (**šur** – "salty", **baxt** – "fortune") – "unfortunate"; **xeldebuli** (**xeli** "hand"; **debuli** "laid") = Pers. **dastgozār** (**dast** – "hand", **gozār** – the root of Present tense from verb **gozāštan** – "to put") – "helper", "protector".

The calques of the Persian composites that do not produce composites in Georgian are analyzed separately. These are **guliščamyebi** and **mosvla da časvla**. **guliščamyebi** (**guli** "heart"; **čamyebi** "to take away") = Pers. **delbar** (**del** – "heart", **bar** –

Present tense root from the verb **bordan** – "to take away") – "lovely", "attractive", "pretty" 2. "sweetheart", "beloved". The noted Persian composites belong to the Tatpurusha type. This model is especially productive since all the verbal roots can participate in the creation of composites; **mosvla-çasvla** = Pers. **raft o āmad** (**raft** – the root of the Past tense from the verb **raftan** – "to go" and **āmad** – the root of the Past tense from the verb **āmadan** – "to come") – "relationship", "connection", "come and go". The composite belongs to the Dvandva type. Reduplicating two different roots or the same root forms the Dvandva type composites. At the same time, both components are equally significant in creating the semantics of compound word. Semantic peculiarities determine the morphological features of the composite. 1. Dvandva combines with two similar or two different parts of speech that are equal from the lexical-grammatical point of view; 2. The composite elements have a fixed order but it may be reversed as well. We find both, **raft-o-āmad** as well as **āmad-o-raft**.

We also analyzed the compound words containing component **xana**: **divanxana** "court" = Pers. **divānxāne** (**divān** – "enterprise", "chancellery"; **xāne** – "house", "building") – "court", "justice"; **pešxana** "travelling objects, luggage of the aristocrats, a tent" = Pers. **pišxāne** (**piš** – "front", "in front", "the front part", **xāne** – "house", "building") – "porch", "the front room at home"; 2. "veranda", "terrace"; 3. large part of caravan"; **qušxana** "space for the hunting birds" = Pers. **qušxāne** (**quš** – "hunting bird", **xāne** – "house", "building") – "the habitation of hunting birds; **xalvatxana** "place to relax" = Pers. **xalvatxāne** (**xalvat** – 1. "separate", "isolation"; 2. "cosy", "quiet place"; 3. "bedroom", **xāne** – "house", "building") – 1. "isolated, secret place"; 2. "cosy", "quiet place", 3. "bedroom"; 4. "praying room";

The noted composites belong to the Tatpurusha type – in Persian all the composites the second element of which is **xāne** – "house", "place", "building", "station" are of tatpurusha type. The compound names of this type are characterized by the order opposite to izapethic.

In accordance with the available data the discussed compound words are the calques of the Persian language. The compound words containing morphem *xāne* are borrowed from the Persian language.

Compound words, the derivation of which can be explained according to the relevant data of the Persian language, have been identified in Fereydanian dialect similarly as in medieval Georgian.

საძიებელი

ადულდა 58
 ადულება 57
 აემანი 44
 ანგარიშაულებელი 70
 ანგარიში 70, 73
 ალება 58, 59, 70, 73

ბედი 87
 ბედმლაშე 87
 ბედ-შავი 87
 ბედ-ძნელი 87
 ბედ-წასული 87
 ბოძება 54

გაზიდვა 74, 75
 გამეტი 23
 გამმეტი 23
 გარდა 21, 23, 24
 გზა 61, 72, 73
 გმეტი 23
 გული 57, 58, 82
 გულის წამლები 89
 გულმესისხლე 82, 83
 გულძვირობა 84

დაასკენეს 56
 დადასტურება 55
 დადება 57, 72, 73
 დაესკენათ 72, 73
 დამოკლება 59
 დასკენა 55, 56
 დასკენევილება 56
 დასკენილობა 56
 დასტურება 54
 დასტურებული 54

დასტური 53, 54, 73
 დასტურობა 54
 დაცემა 54, 73
 დივანბეგი 47
 დივანბირი 47
 დივანი 46, 47
 დივანხანა 47, 91, 99

ერიდება 29
 ერცხვინება 26
 ემინია 25, 26, 27, 28, 32

-ზე 16
 ზმა 44, 46
 ზროხაკუდი 88
 ზროხა-სტვირი 88

თავალალებული 85
 თავამალლებული 85
 თავი 57, 61, 62, 72, 73
 თრთის 70
 თრთოლა 70, 73
 თრთოლება 69

-კენ 13
 კვრა 75
 კიდე 21, 22, 23, 24, 25

მაემანი 43, 44, 45
 მაემანობა 45
 მაემნიანი 45
 მაემნობა 45
 მდივანბეგი 47
 მდივანბეგობა 47
 მდივანი 46, 73

მეემანი 43, 44, 45, 73	ქენ 49
მეტად 13	ქეშიკი 52, 53, 61, 73
მეტი 9, 13, 19, 22, 23	ქეშიკობა 53
მეჰმანდარი 45	ქეშიკჩი 53
მეჰმანი 44, 45, 46	ქეშიკხანა 53
მისგამეტი 23	ქმნა 49, 50, 75
მიყვანა 65, 73	ქნა 48, 49, 51, 67, 71
მიცემა 53, 54	
მიხმანდარი 44	-ყ 13
მოსვლა 67, 68, 69	-ყე 13, 14, 28
მოსვლა და წასვლა 90	ყენ 13, 14
	ყუშხანა 93, 99
ნამეტნავად 9	
ნება 65, 73	შენახება 60
	შენახვა 60, 61, 72, 73
პირი 55, 56, 72, 73	შენგამეტი 23
	შენება 58, 73
რცხვენია 25, 26, 27, 29, 30, 32	შენობა 58
სარტყელშერთყმით 88, 89	ჩაგდება 58, 73
უარესი 18	ჩავარდნა 49, 66 75
უდულდა 58	ჩემგამეტი 23
უკეთ 10	ჩემგამეტი 23
უმეტესად 9	ჩემგამეტი 23
უმეტესი 9	ჩამოუღეს 61, 73
უმჯობესი 11	ჩამოღება 61
უფრო 11, 12, 13, 16, 18, 19	
	ცნობა 68, 69, 73
ფარალათი 49, 50, 51, 71, 73	ცნობილი 69
ფალარათი 51	ცნობილობა 69
ფალარატი (მთიულ., გუდამაყრ.)	
51	ძროხაკუდი 88, 99
ფეშხანა 92, 93, 99	
ფიქრება 48, 66	წასვლა 68
ფიქრობა 48	წევა 52
ფიქრი 48, 49, 66, 67, 71, 73	
ფიქრიანი 48	ჭამა 74
ფიქრიანობა 48, 49, 66	ჭკუა 67, 73
ფიქრობა 48, 49, 66	

ხალვათი 94	ამუას ბიჭი 99
ხალვათხანა 93, 94, 99	ბიძას ბიჭი 99
ხანა 91, 99	დამფოხთი 98
ხელდებული 86	ეთეფაყი 75
ხელი 58, 59	ზაჰმათი 75
ხელხონა 97	თაქანი 75
ხომა 97	ლაბხანდი 75
ხომიკა 97, 98	ნარაჰათობა 74
ხონა 97	რაბთეხაბი 98
ხონი 96, 97	სექთი 75
ხონჩა 95, 96, 97	სიაჰსორფა 98
ხონჩა-ტაბაკა 95, 97, 98, 99	ფესთუნბანდი 98
	ქოთოშალვარი 98
ფერეიდნული დიალექტი	ყოსლი 75
	ხეჯალათობა 74
აბლიმუ 98	ჰაფთსანგი 98
ამალი 75	

სპარსული

afkandan 58	āmadan 63, 65, 66, 68, 70, 76, 90
afrāxtan 86	āmadoraft 90
alem 86	āmixtan 38
amal 75	āmixe 38
amal 76	ātešbas 77
andāxtan 36, 63, 66, 67	āvardan 62, 63, 65, 66, 68, 70
az 17, 18, 19, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 63, 69	bā vafā 80
ābambār 79	badbaxt 78
āblimu 98	band 76
ābohavā 76	bar 63
ābšor 79	bar dāštān 59
āgandan 38	bar-ā-bar 78
āgande 38	barāvardan 42
āhučešm 77	bardāštān 42

bastan 55, 89	divān 46, 47
be 63, 65, 66, 68, 69, 70	divān beygi 47
benā 58	divānxāne 91
benāmizad 77	dolme 40
bereštan 38	dom 39, 63, 85
bereštie 38	domgāv 88
bikāri 52	doruy 36
biniboride 81	dorūygū 78
biš 19	dust 37
boland 17,31	
bordan 63, 90	entezār 52
	ersāl 37
dādan 36,42, 54	etefāq 75, 76
dahān 85	
dampox 98	farāmušammakon 77
dar 63	farmudan 42
dar āmadan 62	fekr 48, 66
dar āvardan 42, 63	ferestadan 37
dar raftan 63	fesaramu 80, 99
dars-xān 81	forud 62
dast 35, 37, 59, 60, 63, 87	forūxtan 78
dāštan 37, 42, 61	
dastgozār 86	gāhgāh 80
dastur 54	garden 85
del 39, 57, 63, 85, 90	garmxāne 94
delbar 89	gereftan 42, 70
delgerān 84	goftan 36, 78
delgerani 85	goftogū 78
delpor 79	gole sorx 80
delsaxt 84	golrang 77
delxūn 83	golrox 81
derāz 59, 60	gozarāndan 63
didan 42, 78	gozaštan 63

gozāštan 63, 87	marizxāne 80
gunegune 79	marzobūm 79, 80
guš 39, 63	mehman 44, 45
	mehmāni 44, 45
haftsang 98	meil 65
harakat 66	
hesāb 70	nafas 52
huš 68, 69	namudan 42
	nārāhati 74, 75
kale 85	nāx 96
kamarbaste 89	negāh 61
kandan 91	negahdāri 60
kār 37	nehādan 57
kārxāne 80	nok 39
kardan 37, 38, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 59, 60, 63, 64, 75, 76	očaḡ 40
kārxāne 95	oftādan 63, 66, 75, 76
kasi 59	otāḡ 40
kāvkāv 76	otu 40
kāx 96	
kešidan 35, 36, 42, 52, 74, 75	pā 39, 63,
kešik 52, 61	pestānband 99
ketābxāne 94, 95	peyda 37
kotošalvār 98	peymān 55
kutāh 59	pišxāne 92
	poršād 81
lab 85	pošt 63
labxand 75, 76	
langar 36	raft o āmad 90
larze 69, 70	raftan 37, 63, 69, 76, 90
	rāhat bāš 77
mādarzan 80	raqs 38
mālamāl 78	raqsidan 38

rāndan 37	tor(o)šrū 79
rasāndan 63, 64	toršširin 80
rasidan 63	tutun 40
raxt(e)xāb 98	
rišsefid 84	xabar 36
rū 85	xābgāh 76
ruzname 78	xalvatxāne 94
	xamiāze 52
sāhebmansab 78	xān 96
sāhebxāne 94	xānče 96
sangpošt 81	xandan 81
sar 35, 36, 39, 57, 62, 63, 85, 86	xandānxandān 79
sarafrāz 85, 86	xandidan 79
sardxāne 95	xāne 17, 31, 47, 92, 94, 95
sarmā 37	xarguš 79
sarvqad(d) 79	xarāb 76
sāxtan 42	xaridan 78
saxtdel 84	xaridoforuš 78
sefidriš 84	xarmagas 81
sekte 75, 76	xežālat 74
siyahčešm 80	xis 38
siyāhrūy 84	xisidan 38
siyāhsorfe 98	xordan 37, 42, 74, 76
sorxāb 76	xošnevis 76
sorxosefid 80	
suzannax 80	zabān 85
	zabānderāz 79
tabaq 95	zadan 35, 37, 75, 76
takān 74, 76	zahmat 52, 75, 76
talabidan 38	zāiidan 78
taslim 62	zang 37
tasvib 64	zirdast 79
tolombexāne 95	

čakme 40	šābāš 77
čang 39	šād bāš 77
čāpxāne 94	šahzāde 78
čeloukabāb 80	širdel 78
češm 63, 85	šodan 38, 42, 63
	šoridan 79
qaimaq 40	šurbaxt 87
qasam 37	
qačaq 40	žahāndide 78
qosl 75, 76	žang 38
qoul 36	žangidan 38
qūshxāne 93	žoušidan 57
qahvexāne 95	žoz 23, 24, 25, 31

პირთა საძიებელი

- აბულაძე ი. 58
აბულაძე ილია 5
ანდრონიკაშვილი მ. 96
ანტონ პირველი 15
ახმედჯანოვა ი. 77
ბერტელსი ა. 76
ბორბანე ყათე 45, 47, 55, 92, 96
გვახარია ა. 18 (სქ.)
გიგინეიშვილი ივანე 6
გურგენიძე ნ. 28, 29, 32
დანელია კ. 17
ვერმუნდი ა. 76
ვულერსი ა. 76
ზალემანი კ. 76, 89
ზარინეზადი 40
ზურაბიშვილი თ. 10, 16
თოდუა მ. 18 (სქ.)
იმნაიშვილი ი. 73
იმნაიშვილი ვ. 73
იოსელიანი პ. 16
კონანოვი 31
ლაზარი ჟ. 77, 80
მენტეშაშვილი ს. 97
მონი 47, 55, 92, 93, 95
ნახუცრიშვილი ნ. 43
ნიჟარაძე 29
პეისიკოვი 27, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 77, 95
ჟირკოვი ლ. 78
ჟუკოვსკი ვ. 76, 89
რასტორგუევა ვ. 77
რუბინჩიკი 37, 42, 47, 52, 60, 63, 64, 65, 77
საბა 44, 47, 48, 54, 66, 67, 88, 97
სვანიძე დ. 17
სობოლევსკი 31
ფრანგიშვილი ა. 58
ფრანჩესკო მარია მაჯო 14, 15
ქავთარაძე ივ. 72
ლლონტი ალ. 51, 97
შანიძე ა. 8, 10, 44
შაქი მ. 77, 80
ჩიქობავა არნ. 15, 33
ჩუბინაშვილი დ. 44, 47, 48, 50, 52, 54, 56-59, 62, 65, 66, 68, 69, 83, 86, 87, 88, 90, 92
ჩხეიძე თ. 77
ძიძიგური შ. 97
ჭავჭავაძე თ. 76, 81, 83, 90, 94, 98
ხანლარი ფ. 34, 35, 42, 62
ხუბუტია პ. 97
ხუნდაძე სილ. 16
ჯაფარი მ. 78, 79
ჯორბენაძე ბ. 14
პიუბშმანი 45
პორნი პ. 76, 96

შინაარსი

წინასიტყვაობა	5
I თავი	8
1. -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები „რუსუდანიანში“ და მათი გენეზისის საკითხი	8
1.1 შედარების გამომხატველი -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები	8
1.2 -გან თანდებულიანი კონსტრუქციები რამდენიმედან ერთის გამოყოფის, გამორჩევის, გამორიცხვის ფუნქციით	21
1.3 გარკვეული ზმნების (ემინია, რცხვენია) მიერ მართული სახელები -გან თანდებულთან ნათესაობით ბრუნვაში ...	25
1.4 დასკვნა	31
II თავი	34
სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმები და მათი გამოვლენის ფაქტები „რუსუდანიანში“	34
2.1. სპარსული რთული ზმნის ზოგადი დახასიათება	34
2.1(1). სპარსული რთული ზმნის სახელური ნაწილი	38
2.1(2). სპარსული რთული ზმნის ზმნური ნაწილი	41
2.2. სპარსულ ზმნურ ფრაზეოლოგიზმთა გამოვლენა „რუსუდანიანში“	44
2.2(1). სპარსულ რთულ ზმნათა კალკები „რუსუდანიანში“	44
2.2(2). სპარსულ რთულ ზმნათა შესატყვისი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები „რუსუდანიანში“	53
2.2(3) სპარსულიდან თარგმნილი ფრაზეოლოგიური შესიტყვებები	56
2.2(4) სპარსული ზმნური ფრაზეოლოგიზმების (არსებითი სახელი + მყარი ზმნური შესიტყვება) კალკები	61
2.2(5) წინდებულიანი ორწევრიანი ზმნური ფრაზეოლოგიზმების კალკები	63
III თავი	77
რთული სიტყვები	77
3.1. სპარსულ რთულ სიტყვათა კლასიფიკაციის პრობლემა	77
3.2. სპარსულ კომპოზიტთა კალკები „რუსუდანიანში“	83
3.2(1) სპარსულ კომპოზიტთა შესატყვისი ფრაზეოლოგიური კალკები „რუსუდანიანში“	90

3.2(2) ხანა კომპონენტის შემცველი რთული სიტყვები.....	92
3.2(3) ქართულ ენაში ნაწარმოები კომპოზიტები.....	96
გამოყენებული ლიტერატურა	101
შემოკლებათა განმარტებები.....	106
Summary	108
საძიებელი	121

გარეკანის დიზაინერი თინათინ ჩირინაშვილი

დაიბეჭდა თსუ გამომცემლობის სტამბაში

**0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 1
1 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0179
Tel 995 (32) 225 14 32, 995 (32) 225 27 36
www.press.tsu.edu.ge**